

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN SAVCILIK KURUMU

Yüksek Lisans Tezi

ÖZLEM TÜRKYILMAZ

İSTANBUL, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN SAVCILIK KURUMU

Yüksek Lisans Tezi

ÖZLEM TÜRKYILMAZ
Danışman: PROF. DR. ERTUĞRUL BOYNUKALIN

İSTANBUL, 2022

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Özlem Türkyılmaz

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : İslam Hukuku

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek lisans-2022

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Kamu Hukuku, Yargı, Savcılık, Savcı

ÖZET

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN SAVCILIK KURUMU

İnsan; bireysel de fitratı gereği, toplumsal düzende de huzurun müsebbibi olarak adalete hep ihtiyaç duymuştur. Devletler de adaleti sağlama adına hukuklarını geliştirmiş, eksik suçlarını ve uygulamalarını da zaman içerisinde tamamlamışlardır. Kanunlar, adli teşkilat, yargı unsurları vs hep adalete ulaştırmayı amaçlayan hukuk düzeni için ortaya konmuş ürünlerdir. Bu çalışmada da adaleti sağlamada en önemli faktörlerden olan adli teşkilatın bir unsuru “savcılık” müessesesi ele alınacaktır.

“Savcılık” kurumunun; İslam Hukukundaki tarihi gelişimini, nazariyedeki konumunu, fonksiyonunu ve önemini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma; savcılık konusunda farklı bağlamlarda ve genişlikte yazılmış eser ve çalışmaların bir özeti olması ve konuyu “İslam Hukuku” özelinde Türkçe olarak ele alması açısından önemlidir.

GENERAL KNOWLEDGE

Candidate : Özlem Türkyılmaz

Department : Basic Islamic Studies

Field : Islamic Law

Supervisor : Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın

Type of the Thesis and Date : M.A.-2022

Key Words : Islamic law, Public law, Judgment, Prosecution,
Public Prosecutor

ABSTRACT

INSTITUTION OF PROSECUTION IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Human is a social entity. While living in society, he was always needed justice due to his nature. Because justice is the building block of social order. States have also developed their laws to ensure justice and have completed their deficiencies over time. When viewed from this aspect; laws, judge organisations and judicial elements are the items of legal order which aims to provide justice. In this study, the “Institution of Prosecution”, which is one of the most important elements in the provision of justice, will be examined.

This study which aims to reveal the historical development of the institution of prosecution in Islamic law, its position in theory, its function and importance, is important in terms of being a summary of the studies about the prosecution written in different contexts and in different widths, and examining the subject in Turkish, in terms of “Islamic law.”

ÖNSÖZ

İnsan fıtratı gereği adalete hep ihtiyaç duymuştur. Çünkü toplumsal bir varlık olan insanın toplum içindeki mutluluğu adaletin sağlanmasıyla mümkündür. İnsanların hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmalarını sağlayan ilahi kurallar bütünü tanımlayan “din” kavramı ve “adalet”i temeline oturtan İslam dini ve İslam dininin yaşandığı toplumlarda uygulanan “hukuk sistemi” bizim bu çalışmamızın çıkış noktalarıdır.

Toplumda adaleti sağlamak öncelikle devletin görevidir diyebiliriz. Bunu somutlaştıracak olan da yargı unsurlarıdır. Hakim ile başlayacak olan bir adli teşkilat dizisi, hukuk normları ve metodları yargı unsurları denilince ilk akla gelenlerdir. Ancak çok geniş yelpazesi olan “hukuk” yargı alanında da içerisindeki eksikleri zaman içerisinde tamamlamaya çalışmış, geliştirmiştir. İhtiyaca binaen ortaya çıkan ve zamanla kendi hüviyetini edinen “savcılık” kurumu da yargının önemli unsurlarından hakimle birlikte sayılabilecek diğer görevlilerdendir.

Tezimizin konusu olan “savcılık” kurumunun ortaya çıkışı, görevleri, fonksiyonu, davadaki taraflar karşısında durumu, meşruiyeti gibi konular geniş bir alan oluşturmaktadır. Bu geniş alanı “İslam hukuku” çerçevesiyle sınırlandırdık ve çalışmamızda “İslam hukukunda” savcılığın var oluşu, tarihi gelişimi, farklı zaman ve ülkelerdeki konumu, fonksiyonu gibi konuları ortaya koymaya çalıştık.

İslam hukuku özelinde Türkçe olarak ele alınması açısından ilgili alana katkı sağlayacağını ümit ettiğimiz çalışmamda fikirlerinden faydalandığım hocalarıma, eser ve çalışmalarından faydalandığım müelliflere teşekkür ediyorum, vefat etmiş olanlara Allah’tan rahmet diliyorum. Yine gerek tez konusunun belirlenmesinde, gerekse tez çalışmamın hazırlanmasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın’a, katkılarından dolayı savunma jürisindeki hocalarım Doç. Dr. Hüseyin Okur’a ve Dr. Öğr. Üyesi Hacer Yetkin’e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca ömrüm boyunca her anımda ve her çalışmamda maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan değerli aileme çok teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2022

Özlem TÜRKYILMAZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA SAVCILIK KURUMU VE HUKUKİ NİTELİĞİ

I. İDDİA MAKAMI OLARAK SAVCILIK.....	8
A. SAVCILIKLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	8
1. Soruşturma-Kovuşturma.....	8
2. İddia-İddianame-Müddei.....	12
3. Tahkik-Muhakkik.....	13
4. Keşif.....	15
B. SAVCILIKIN HUKUKİ NİTELİĞİ VE SAVCILARIN GÖREVLERİ.....	16
1. Savcılığın Devlet Yapısındaki Yeri Açısından Hukuki Niteliği.....	16
a. Yürütme Yönünden.....	17
b. Yargı Yönünden.....	18
2. Savcının Taraf Olması Açısından Hukuki Niteliği.....	19
3. Savcıların Görevleri.....	19
II. İSLAM HUKUKUNDA BEYYİNE KÜLFETİ VE İDDİA MAKAMIYLA İLİŞKİSİ.....	21
III. CEZA MUHAKEME SİSTEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	25

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM HUKUK TARİHİNDE SAVCILIK KURUMU

I. İSLAM HUKUK TARİHİNDE SAVCILIĞIN DAYANDIRILABİLECEĞİ GÖREVLER/GÖREVLİLER	28
A. HALİFE-HAKİM	28
B. EMİR-VALİ.....	34
C. MUHTESİB	36
D. ŞURTA	43
E. MÜZEKKİ.....	48
F. MEZALİM	49
II. OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA SAVCILIK	50
A. TANZİMAT ÖNCESİ	51
1. <i>Kadı</i>	51
2. <i>Subaşı ve Asesbaşı</i>	52
3. <i>Muhzır-Çavuşbaşı</i>	54
4. <i>Naib</i>	55
5. <i>Muhtesib</i>	56
B. TANZİMAT SONRASI	57
1. <i>Müdde-i Umumi Teşkilatının Kurulması ve Görev/Yetkilerinin Düzenlemesi</i>	59
2. <i>Müdde-i Umumi Teşkilatının Hukuki Yapısı</i>	62
3. <i>Müdde-i Umumilerin Görevleri</i>	65
III. GÜNÜMÜZ İSLAM ÜLKELERİNDE SAVCILIK KURUMU (SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ)	66
A. İSLAM DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE “EN-NİYABETÜ’L-AMME” TEŞKİLATI	66
1. <i>Genel Hatlarıyla İslam Devletlerinde Hukuki Değişim</i>	67
2. <i>Bazı İslam Devletlerindeki Savcılık Muadili Kurumlar</i>	70
B. GENEL HATLARIYLA SUUDİ ARABİSTAN’DA YARGI TEŞKİLATI.....	72
1. <i>Teşkilatın Kuruluş ve Gelişimi</i>	73
2. <i>Özel Yargı Yetkisine Sahip Hisbe Teşkilatı (Emr-i bi’l-Ma’ruf ve Nehy-i ani’l-Münker Heyeti)</i>	77
C. SUUDİ ARABİSTAN’DA SAVCILIK.....	77
1. <i>Emr-i Bi’l-Maruf ve Nehy-i Ani’l-Münker Heyeti</i>	78
a. <i>Heyetin Tarihi Gelişimi ve Genel İşleyişi</i>	79

b. Heyetin Yargı Yetkisi	82
2. <i>Hey'etü'r-Rakabe ve't-Tahkik</i>	84
3. <i>Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm</i>	84
a. Heyetin Kuruluşu ve Oluşumu.....	84
b. Heyetin Görev ve Yetkileri.....	85
c. Heyetin İdare Komisyonu.....	86
d. Heyetin Daireleri.....	87
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	92

KISALTMALAR

<i>AÜDTCFD</i>	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Basım, baskı
<i>C.</i>	Cilt
<i>CMK.</i>	Ceza Muhakemesi Kanunu
<i>CMUK.</i>	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
<i>çev.</i>	Çeviren, çevirenler
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>MNTKM</i>	Mehakim-i Nizamiyye'nin Teşkilatı Kanun-i Muvakkati
<i>md.</i>	Madde
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sa.</i>	Sayfa aralığı
<i>sy.</i>	Sayı
<i>s.a.v.</i>	Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>thk.</i>	Tahkik eden/edenler
<i>tsh.</i>	Tashih eden/edenler
<i>t.y.</i>	Tarih yok
<i>UMCMK</i>	Usul-i Muhakemat-1 Cezaiye Kanun-1 Muvakkati
<i>vd.</i>	ve devamı
<i>yy.</i>	yüzyıl
<i>[y.y.]</i>	yer yok

GİRİŞ

İhtiyaçları gereği toplum içinde yaşayan insanın uyması gereken kurallar vardır. Bu kuralları uygulaması ve kontrol etmesi gereken varlık da, otoritesi gereği devlettir. “Devlet, teşri fonksiyonu ile topluma nizam verir, kanunlar koyar, fertlerin hareket ve münasebet kaidelerini gösterir; kaza fonksiyonu ile kanunları olaylara tatbik eder, bir hareketin konulmuş olan kaideye uygun olmayan anlayış ve hareketlerini önler, bu husustaki ihtilafları, anlaşmazlıkları, şüpheleri ortadan kaldırarak hukuk düzenini korur. İcra fonksiyonu ile de kendi gücünü kullanarak hukuk kaidelerinin/kanunların hüküm ve emirlerini, hukuk düzeninin gerektirdiklerini yerine getirir.”¹ Burada zikredilen üç fonksiyonun (teşri fonksiyonu/yasama, icra fonksiyonu/yürütme, kaza fonksiyonu/yargı) yanında İslam devleti için dördüncü bir fonksiyon da söylenebilir: Tebliğ fonksiyonu.²

Yukarıda sayılan fonksiyonların icra edilmesinde görevli olan birtakım müesseseler ve görevliler bulunmaktadır. İşte kişilerin haklarını koruyup, adaleti sağlayacak olan devletin en önemli müesseselerinden biri adli teşkilattır. Adli teşkilat bir hadisenin hem teorik kısmında, hem yargılama kısmında yani inceleme, soruşturma, kovuşturma, yargılama ve infaz aşamalarında var olan bir müessesedir.

Adli teşkilat veya kaza denildiğinde akla ilk gelen her ne kadar hakimlik/kadılık vazifesi olsa da hakimin yanında yargıda görevli/sorumlu başka görevliler/müesseseler de bulunmaktadır. Yargılamanın nasıl bir işleyişe sahip olduğunu ve nasıl sonuçlar bağladığını görmek için de adli teşkilatın bütün unsurlarını anlamaya çalışmak gerekir. Çünkü hayat içerisinde vuku bulan olayların pek çok açıdan ve farklı tekniklerle incelenmesi ihtiyacı doğmuştur. Mesela hakimin uzmanı olmadığı bir konuda bilirkişinin devreye girmesi, davacının bulunmadığı ama kamu hakkının söz konusu olduğu durumlarda savcının devreye girmesi, suçlunun yakalanması, takibi ve işlemlerinin yapılması konusunda emniyet güçlerinin devreye girmesi gibi genel örnekler sayılabilir.

¹ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, İstanbul: Marifet Basımevi, 1952, s.1; Devletin fonksiyonlarını bu şekilde açıklayan Onar, devletin ortaya çıkmasının bir zorunluluk olduğunu, bunun sebebinin de insan topluluklarındaki birtakım işlerin başarılması için bir otoriteye duyulan ihtiyaç olduğunu da belirtmektedir.

² Fahreddin Atar, **İslam Adliye Teşkilatı**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984, s.9.

Bu sebeple adli teşkilatın her bir unsurunu anlamak, adaletin tesisinde devletin fonksiyonunu daha da iyi ortaya koyacaktır.

Tarih boyunca insanlar genel olarak kendileriyle ilgili bir davada, şahsi haklarında davacı olabiliyorlardı. Ancak bazen toplumu ilgilendiren bir olayda davacı bulunamayabiliyor veya sadece şahsi yönüyle ilgili şikâyette bulunulabiliyordu. İşte toplumda gerçek anlamdaki adaletin sağlanması, kamu menfaatinin yükseltilmesi amacıyla devletlerde uygulamalar olmuştur. Konu açıklaması yaparken incelediğimiz kaynaklardan, edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; günümüzdeki hali “savcılık” olan kurum, aslında farklı isim ve sıfatlarla da olsa, kısmi vazifelerle de olsa hep var olagelmıştır. Bunun sebebi devlet işlerinin, kamu ve özel hakların en güzel şekilde korunmasını sağlamak için kendisine duyulan ihtiyaç olabilir.

İslam hukuku özelinde klasik literatürde ve tarihsel süreçte günümüzdeki gibi özel bir isimle anılmasa da icra ettiği fonksiyonlar bu hukuk sistemi içinde İslam’ın ilk yıllarından günümüze kadar da farklı adlar ve kurumlarla hayat bulan, adli teşkilatın önemli unsurlarından biri olan “savcılık” kurumunun İslam hukuku açısından incelenmesi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Osmanlı döneminde “müdde-i unumi” ismiyle kurumsallaşan savcılık kurumu; kendisine verilen yetkiler, hukuki niteliği, görevleri, fonksiyonu, kendisine duyulan ihtiyaç, amacı vs gibi pek çok teorik alanın yanında; geçmişten günümüze oluşumu, kurumsallaşması; dönemler ve devletler içerisinde varoluş şekli, değişimi gibi tarihi açıdan da oldukça geniş bir alanda ele alınabilecek bir konudur. Bu sebeple çalışmamız ilk olarak “İslam Hukuku” açısından incelenmek üzere sınırlandırılmıştır. Çalışmada savcılık kurumu İslam hukuku açısından incelenecek, konunun daha iyi anlaşılmasında fayda sağlayacak kapsam dışı bilgiler olursa da, onlara detaya girilmeden bölüm başlıkları altında yer verilecektir.

Konu kapsamı genişleyeceğinden ve çalışma amacı dağılacığından dolayı “Batı Hukukunda savcılık kurumu” ayrıntılı olarak ele alınmayacak, savcılık kurumunun genel tarihi süreci ve bu konu özelinde Batı ve İslam Hukukları arasında etkileşim olan alanlar açısından gerekli izahat verilmesiyle yetinilecektir.

Tezimizde İslam hukukunda savcılık kurumu iki bölüm halinde ele alınacaktır. Birinci bölümde genel hatlarıyla savcılık kurumu ve hukuki niteliği İslam hukuku açısından da değerlendirmelere yer verilerek teorik olarak işlenecektir. Burada savcılığa olan ihtiyaç, kamu davası ve kamu davasında savcılığın fonksiyonu ve görevleri açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise savcılık kurumu tarihi açıdan incelenecek ve İslam hukuk tarihi boyunca nasıl bir süreç geçirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Kurumsallaşması ve kanunlarla sınırlarının belirlenmesi Osmanlı döneminde olduğu için, “kendisine duyulan ihtiyaç kaçınılmaz olan bir kurumun tarihte dayandırılabilceği kurumlar var mıdır?” sorusunun cevabı aranacaktır. Yine bu bölümde savcılığın Osmanlı devrinde kurumsallaşması, görevleri, hukuki niteliği ve teşkilatı hakkında bilgi verilerek, çalışmaya katkı sunması amacıyla İslam devletlerinden de bir örnek verilerek, orada savcılığın hukuki yapısının nasıl olduğu işlenecektir. Böylece İslam devletlerinde savcılıkla ilgili oluşum ve gelişim konusunda bilgiler zenginleştirilecektir.

Çalışmanın amacı savcılık kurumunun İslam hukuk tarihi boyunca gelişimini, ülkemize girişini ve başka İslam devletlerinde de varoluşunu, hukuki niteliğini, amacını ve fonksiyonunu, görevlerini ve kendisine duyulan ihtiyacı İslam hukuku açısından ortaya koymaktır. Buradan yola çıkarak çalışmamızın soruları, “Savcılığa ihtiyaç var mıdır, tarihte de var olmuş mudur?”, “Adaleti sağlamada önemli bir unsur olan savcılık kurumu, adaleti merkezine yerleştiren İslam hukukunda da yer bulmuş mudur?”, “İslam’da kamu davalarında savcılığın hukuki niteliği ne olmuştur?”, “Savcılık günümüzdeki gibi ya da benzer fonksiyonlarla İslam’ın ilk devirlerinden itibaren var olmuş mudur?”, “Hangi dönemde nasıl bir şekle bürünmüştür?”, “Bizim tarihimizde savcılığın kurumsallaşması ne zaman ve ne şekilde olmuştur?”, “Başka İslam devletlerinde de savcılığın yetkileri, görevleri ve fonksiyonları aynı mıdır, onlarda da savcılığın kurumsallaşması ne zaman ve nasıl olmuştur?” olarak belirlenmiştir. Çalışmamıza bu sorularla genel bir çerçeve çizilmiş ve izlenecek yol belirlenmiştir.

Belirlenen sorular üzerine farklı alanlarda kaynak taraması yapılmıştır. Çalışmamızda öncelikle savcıyı genel olarak, günümüzdeki manasında ele alacağımız, geçmişle kıyas kuracağımız için savcılığın görevleri, hukuktaki yeri, kamu davası vb. gibi

genel hukuk bilgilerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple özellikle Ceza Muhakemesi alanında olmak üzere hukuk kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu minvalde Nur Centel ve Hamide Zafer'in birlikte hazırladığı "Ceza Muhakemesi Hukuku", Nurullah Kunter'in "Ceza Muhakemesi Hukuku", Sahip Beroje'nin "Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku", Sıddık Sami Onar'ın "İdare Hukukunun Umumi Esasları", M. Tahir Taner'in "Ceza Muhakemeleri Usulü", Öztekin Tosun'un "Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri", Erdener Yurtcan'ın "Ceza Yargılaması Hukuku" gibi eserlerinden faydalanılmıştır.

Savcılığın İslam tarihi içerisindeki yerini tesbite çalışırken de hadis, tarih kitapları, Edebü'l-Kadî türü kitaplar ve fıkıh eserleri başlıca kaynaklarımız olmuştur. Bu minvalde Taberî'nin "Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk", Maverdî'nin "el-Ahkâmu's-Sultaniyye", Ebu Ya'la'nın "el-Ahkâmu's-Sultaniyye", İbn Ferhun'un "Tebşirâtü'l-Hükkâm", Tarablusî'nin "Muînü'l-Hükkâm", İbnü'l-Kayyim'in "Et-Turuku'l-Hükmiyye", Halife b. Hayyât'ın "Tarih", Kettânî'nin "Nizâmü'l Hükûmeti'n-Nebeviyye" gibi eserleri faydalandığımız öne çıkan eserlerdendir.

Osmanlı dönemiyle ilgili kısmın kaleme alınmasında özellikle Nevin Ünal Özkorkut'un kaleme aldığı "Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik" eseri esas alınmış ve bu bölümde Osmanlı Türkçesiyle Hüseyin Galib tarafından yazılmış olan "Müdde-i Umumi ve Muavinleri" eserinden de faydalanılmıştır.

Güncel İslam Ülkelerindeki savcılık kurumlarına bir örnek olarak Suudi Arabistan'da savcılık konusunda daha çok Talha b. Muhammed'in "el-İddiaü'l-Âmm ve Ahkamuhu fi'l-Fıkh ve'n-Nizâm" ve Karnî'nin "el-Hisbe fi'l-Mâzî ve'l-Hâzır Beyne Sebâti'l-Ehdâf ve't-Tetavvüri'l-İslâmî" adlı eserleri ile M. Ali Yargı'nın "Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi" eserinden faydalanılmıştır.

Yine çalışmamızın tamamında Fahrettin Atar'ın "İslam Adliye Teşkilatı", M. Akif Aydın'ın "Türk Hukuk Tarihi", Vecdi Akyüz'ün anme hukukuyla ilgili çalışmaları etkili olmuştur. İlgili makaleler, ansiklopedi maddeleri ve farklı kitap ve kaynaklardan da istifade edilerek çalışma tamamlanmıştır. Ayrıca çalışmamızın yazımında sadece anlamını değiştirme ihtimali olan yerlerde transkripsiyona dikkat edilmiştir.

Yukarıda söylediğimiz gibi çalışma hazırlanırken pek çok Türkçe eserin yanında, Arapça ve Osmanlıca eserlerden de faydalanılmıştır. Ancak özellikle günümüz Türkçesiyle “İslam hukuku” özelinde savcılık kurumu ile ilgili özel bir çalışma bulunmamakta, islam adliye teşkilatına değinilen eserlerde konuya değinilmektedir. Bu sebeple bu çalışma, savcılık konusunda farklı bağlamlarda yazılmış eser ve çalışmalardan da faydalanarak, önceki yazılmış çalışmaların bir değerlendirmesi olması ve konuyu “İslam hukuku” özelinde Türkçe olarak ele alması açısından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA SAVCILIK KURUMU VE HUKUKİ NİTELİĞİ

Genel tanımıyla “savcılık, suç işlenmesinden başlayarak kesin hükme ulaşılan kadar olan süreçte soruşturma yapmak, dava açmak, yargılama sırasında iddia makamını temsil etmek ve kanunda açıkça öngörülen hâllerde hukuk davası açmak, hukuk davalarına katılmak ve bunlarla ilgili kanun yollarına başvurmak gibi yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin görevlerinin yanında, Adalet Bakanlığını yerel düzeyde temsil etmek, verilen cezaların infazını sağlamak, noterleri, icra (ve iflâs) dairelerini ve mahkeme veznelerini denetlemek gibi idarî görevleri olan yargı örgütüne dahil bir kurumdur.”³

İlk uygulama örnekleriyle Roma hukukunda karşılaştığı görüşleri de bulunmakla birlikte savcılık kurumunun 14.yy başlarında Avrupa’da özellikle de Fransa’da kral ve soyluların davalardaki maddi menfaatlerini korumak maksadıyla oluşmaya başladığı, Engizisyon döneminin de savcılığın yapılaşmasına sebep olduğu kabul edilmektedir.⁴ Ancak günümüz şekliyle ve gerçek manada savcılık teşkilatı Fransız ihtilalinden (1789) sonra, Napolyon Ceza Usul Kanunu (1808) ile ilk olarak düzenlenmiş, Fransız Ceza Muhakemeleri Kanunu (1810) ile geliştirilerek kurumsal yapılanmasını tamamlamıştır. İngilizler, “Director of Public Prosecutions” ismiyle 1879’da savcılık teşkilatı kurarken, Almanya’da da Fransız örneği esas alınarak 1830’dan itibaren yapılaştırılmıştır. Ancak Almanya ve Fransa’da oluşumları farklı olmuştur. Almanya’da suç işleme şüphesi olan kişiye karşı devleti temsil etme ve kamu adına iddia verme vazifesine de sahipken, Fransa’da bir davacı konumunda gelişmiştir. Hollanda, Rusya,

³ Mustafa Saldırım, **Cumhuriyet Savcısının Hukuki Sorumluluğu**, (Prof. Dr. Bilge Öztan’a Armağan) Ankara 2008, s.4.; “Savcılık daha çok adli (yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin) görevleri dikkate alınarak tanımlanmakta ve açıklanmakta ise de idarî görevler açısından da önemli bir işleve sahiptir. Ancak Cumhuriyet savcısının idarî görevleri birçok yasada dağınık şekilde belirtilmiştir. Dolayısıyla savcılık kavramı açıklanırken bu kurumun idarî görevler açısından taşıdığı önem de dikkate alınmalıdır”. **a.g.e.**,s.5.

⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Kürşat Demirci, “Engizisyon”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, 1995, s.238-241.

İspanya, İtalya, Norveç, İsviçre’de de Fransız örneği esas alınarak savcılık kurumu yer edinmiştir.⁵

İslam hukukunda ise şahsi haklarla ilgili davalarda yalnızca ilgili kişiler davacı olabilirken; Allah hakkının söz konusu olduğu, toplumsal barış ve düzenin bozulması durumunda, kamusal düzeni korumakla görevli memurlar başta olmak üzere, o suçtan-kuralsızlıktan zarar görsün veya görmesin toplumun her ferdi davacı olabilirdi. Bu sebeple savcılık kurumu kendisini göstermese de, nazariyede işlenmemiş olsa da, başta muhtesibler olmak üzere pek çok muvazzafın pratikte savcılık görevini belli açılardan yerine getirdiği görülmüştür.⁶ Bu itibarla İslam hukukunda net bir ceza hukuku medeni hukuku ayrımı görülmemekteyse de Allah hakkının söz konusu olduğu davalarda pek çok kişi kamu adına değişik görevler üstlendiği ve savcılık kurumunun işlevlerini yerine getiren birçok yapı bulunduğundan İslam hukuk sisteminde Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1800’lü yılların ikinci yarısına kadar “savcılık” adında özel bir kuruma ihtiyaç duyulmamıştır.⁷

Devletin ortaya çıkmasının bir zorunluluk olduğu, bunun sebebinin de insan topluluklarındaki birtakım işlerin başarılması için bir otoriteye ihtiyaç duyulduğu gibi⁸ bu otoritenin de o toplumda düzeni sağlarken farklı alanlarda kendisini temsil edecek bazı yapılara ihtiyacı vardır. İşte devlet kendisinin varlığına duyulan bu ihtiyacı çeşitli güçleriyle karşılamaktadır. Bunlardan birisi de toplumsal adaleti sağlamada kullandığı yargı gücüdür. Savcılık da bu yargı gücünün kamu menfaati bağlamında en önemli unsurudur diyebiliriz. Ve savcılık toplumsal düzeni sağlamada devleti temsil eden yapıdır desek yanlış olmaz. Bu sebeple toplumsal barışın ve adaletin sağlanması için savcılık görevine ya da kamu adına davacılık vazifesine ihtiyaç kaçınılmazdır diyebiliriz. Nitekim zaman içerisinde daha sistemli olması, çerçevesinin belirlenmesi ihtiyacıyla da kurumsallaşmış, “savcılık” olarak özel bir isim almıştır.

⁵ Centel, Nur ve Hamide Zafer. **Ceza Muhakemesi Hukuku**. 11. Basım. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.106; Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.177.

⁶ Cevdet Yavuz, “Dava”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C.9, s.13.

⁷ Öztekin Tosun, **Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1981, s.469-470.

⁸ Siddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, İstanbul: Marifet Basımevi, 1952, s.1.

I. İDDİA MAKAMI OLARAK SAVCILIK

Toplum adına iddia makamını kullanan savcılar, toplumsal barışın bozulduğu durumlarda yani kanunların ihlal edilip suç işlendiği iddiasıyla yargılama makamlarına başvururlar. Yargılama makamına sundukları iddianameleriyle; sanığın suçlu olup olmadığını tespit edilmesini; suçluysa da cezalandırılmasını, bu sayede de toplumsal barışın yeniden tesis edilmesini isterler. Savcılık kurumu bu vazifeyi, devlet ve kamu adına üstlenir. Çünkü devlet toplumsal barışı sağlamakla yükümlüdür.⁹ Özlü bir şekilde tanımlanacak olursa “devlet, belli bir yurda yerleşik bulunan belli insan topluluğunun hukuksal düzenini kuran ve temsil eden iktidarın kişiliğe ve hâkimiyete sahip bir kurum olarak görünüşüdür.”¹⁰ Buna göre savcılık kamu davalarının veya kamu haklarının korunmasında devleti temsil eden organdır diyebiliriz.

A. Savcılıkla İlgili Bazı Kavramlar

Savcılığın geçmişten günümüze var olup olmadığını ve ne şekilde geliştiğini anlamak için; öncelikle savcılığın mahiyetini, görevlerini ve fonksiyonunu anlamamız gerekmektedir. Çünkü bu sayede savcının önemi, hukuk tarihindeki gelişimi ve yapısı daha doğru görülebilir. Bu sebeple de önce gerek tanımında, gerek görevlerinde ve sorumluluklarında kullanılan bazı kavramları incelemek ve çalışmamıza dahil etmek faydalı olacaktır.

1. Soruşturma, Kovuşturma

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 2.maddesinde, soruşturma ve kovuşturma kavramları; “Soruşturma: Kanuna göre yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden

⁹ Centel ve Zafer, s.105-106.

¹⁰ Hüseyin Nail Kubaltı, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler*, İstanbul: Ersa Matbaacılık, 1964, s.59.

iddianamenin kabulüne kadar geçen evre”, “Kovuşturma: İddianamenin kabulüyle başlayıp hükmün kesinleşmesine kadar geçen evre” şeklinde tarif edilmiştir.¹¹

Tariften de anlaşıldığı gibi soruşturma evresi, suç haberinin yetkili mercilerce alınmasından itibaren başlayan, bu suç haberinin gerçekten suç olup olmadığının, filin kim veya kimler tarafından gerçekleştirildiğinin araştırıldığı bir süreçtir. Bu sayede de kovuşturma için hazırlık yapılması ve kovuşturmanın etkin yapılması sağlanmaktadır. Devlet olgusunun öneminden bahsetmiştik. Devlet otoritesinin bir neticesi olarak “suç hukuku” kamu hukukundan addedilmiş, böylece suçu soruşturma, kovuşturma, suç sabit olduğunda da cezalandırma gibi işlevler kamusal nitelik kazanmıştır. Ancak tarih içerisinde soruşturma farklı biçimlerde uygulanmıştır. Kimi zaman soruşturma evresi hiç vuku bulmamış, kimi zaman kısa olarak yapılmış ve hemen kovuşturma aşamasına geçilmiştir. Yine soruşturmaya yetkili olan makamlar da farklı olmuştur. Bazı zamanlar özel kişiler soruşturma yaparken, bazen de kamu görevlileri soruşturma evresiyle yetkilendirilmişlerdir. Suçun soruşturma evresinin gelişimi konumuz olan “savcılık” kurumunun gelişimi ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim suç şüphesi taşıyan kişileri itham eden, kamusal düzeni muhafaza eden, yasaların uygulanmasını takipte yargı makamlarınca yürütmeyi temsil eden resmi görevlilerden olan “savcılık” bir nevi soruşturma kurumudur.¹²

Üzerine suç atılan bir kimsenin, o suçu işleyip işlemediğinin araştırılması manasına gelen soruşturma¹³; suç ihbarının veya şikayetin emniyet görevlilerine ya da mahkemeye iletilmesiyle başlayan ceza muhakemesi aşamasıdır da denilebilir. İleride de bahsedileceği üzere Osmanlı’da subaşı savcı gibi hareket etmekteydi. Genellikle zanlıları ve suç ihbarında bulunanları hakim önüne o getiriyordu. Soruşturma da Osmanlı’da genellikle naibler tarafından yapılmaktaydı.¹⁴

Soruşturma ve kovuşturma Ceza Muhakemesi Kanunları gereğince savcılık kurumuna verilmiştir.¹⁵ Söz konusu kanun gereği bütün memurlar suçları savcıya

¹¹ *Ceza Muhakemesi Kanunu*, md.2, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf> (29 Temmuz 2022).

¹² Bkz. Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.168-169.

¹³ İsmail Karagöz, **İnceleme ve Soruşturma Rehberi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013, s.28.

¹⁴ Mehmet Akman, **Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.112-113.

¹⁵ *CMK*, md.157-174; *CMK*, md.175-232.

bildirmeli, suçla ilgili belge ve bilgileri savcıya iletmeliler. Savcı; suçüstü durumlarda da olay mahallinde bizzat soruşturma yapma, ifade alma, el koyma, arama, zorla getirme, tutuklama, bilirkişi dinleme yetkisine de haizdir.¹⁶

Ceza muhakemesinde kovuşturma ise; toplumsal ve ferdi iddia makamının şüphesinin kuvvetlenip sanı haline gelmesi üzerine şüphelinin sanık olması ile başlayan ve bu şüphenin yenilmesine kadar devam eden iddia faaliyetleridir.¹⁷ İslam hukukunun daha çok ceza muhakemesinde kovuşturma evresiyle ilgilendiği söylenmektedir.¹⁸

Her ne kadar önce kolluk kuvvetleri el koymuş olsa da soruşturma aşamasının en etkili makâmı olarak savcılık görülmektedir. Davanın açılıp, anlaşmazlığın mahkemeye taşınması ile başlayan kovuşturma aşamasında da yine savcı etkili olma niteliğini sürdürmektedir. Çünkü savcı; davayı takip edip, isteklerini iletir, mahkemenin verdiği hükümlere karşı kanuni yollara başvurur ve kesinleşen mahkeme kararlarını da yerine getirir. Bu yönüyle hakimin en etkili olduğu kovuşturma aşamasında savcının da etkinliği görülmektedir.¹⁹

Kovuşturmanın kamusal ve hususi yönleri bulunmaktadır. Bizim konumuz olan savcılık müessesesi için kovuşturmanın kamusal oluşu önemlidir. Çünkü kovuşturmanın kamusal oluşu, onun devlet tarafından yürütülmesi; yani mağdurun kovuşturma ya da kovuşturmama konusundaki başvuru ve iradesinin dikkate alınmaması manasına gelir. Kamusal kovuşturmanın kendini bulduğu yer ise had suçlarıdır. Çünkü kamu düzenini doğrudan ihlal eden had suçlarında, mağdurun şikâyet etmesine ve dava açmasına gerek yoktur. Burada savcının devlet adına re'sen hareket etmesi devreye girmektedir.²⁰

Yine Allah hakkını ihlal eden tazir suçları da re'sen takip edilir. Kadı veya kadının yardımcıları bir suça dair haberi alınca hemen harekete geçmek zorundadır.

¹⁶ Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.181.

¹⁷ Nurullah Kunter, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, İstanbul: Beta, 1989, s.194.

¹⁸ Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.179.

¹⁹ Adem Bilgin, “Cumhuriyet Savcısının Hukuk Davalarındaki Görevleri”, (**Yükseklisans Tezi**, Çankaya Üniversitesi SBE, 2013), s.6.

²⁰ Akman, s.26.

Bununla ilgili Osmanlı mahkeme kayıtlarında pek çok örnek vardır. Mesela tütün satma yasağına uymayan bir sanığı Subaşı yakalayıp mahkemeye çıkarmıştır.²¹

Kıyas suçlarında affetme veyahut da takibinden vazgeçme durumlarında, devlet genel kovuşturma yetkisini kullanarak kamusal düzen gereği suçluya tazir cezası uygulayabilir. Yani mağdur veya yakınları kovuşturma talep etmese veya faili affetse de devletin takibatı bırakma gibi bir durumu yoktur. Kovuşturmanın hususi oluşuna gelince de; suçlunun ceza alabilmesi için mağdurun veya yakınının şikayetinin gerekli olması demektir. Mesela kıyas suçlarında (adam öldürme-yaralama) mağdur veyahut yakınları tarafından olay mahkemeye taşınmaz ise sanığa ceza verilmez.²²

Hırsızlık ve kazf suçlarının takibi de şikayete tabidir. Ama bu konuda bazı görüş ayrılıkları da mevcuttur. Hırsızlık suçunun takibi Şafiiler, Kasani dışındaki Hanefiler ve Hanbelilerin çoğunluğuna göre şikayete tabidir. Malikiler ve bazı Hanefilerde ise böyle değildir. Yine kazf suçunu Hanefiler kamu hakkını, Şafii ve Hanbeliler ise şahıs hakkını ihlal eden suç olarak kabul etmektedirler.²³ Ancak tüm mezhepler kazf suçunun takibinin şikayete tabi olduğu görüşündedirler.²⁴

Görüldüğü üzere kovuşturmanın kamusal oluşu toplum menfaatini ve kamusal düzeni içerir. Ve bu sebeple de bazı suçlarda şikayet gerekliliği aranmamış; devlet soruşturma ve kovuşturma yetkisiyle re'sen harekete geçmiş, böylece de kamu hukukunu korumayı amaçlamıştır.

Soruşturma ve kovuşturma günümüzde savcının başlıca vazifelerinden olmasıyla birlikte yukarıda tanımları verilen bu iki adli aşamayı geçmişten günümüze farklı kurumlar, farklı kişiler de yerine getirmiş, bu sayede sınırları çizilmiş bir kurum olarak var olmasa da savcının toplumsal işleyiş içerisindeki yerini tutmuştur diyebiliriz.

²¹ Akman, s.27; Sicilkaydı örneği için bkz. Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, C.23, s.258, Hüküm No:337, <https://kadisicileri.istanbul/?kelimegn=Suba%C5%9F%C4%B1+t%C3%BCt%C3%BCn&secim=tnm&nerede=&kategori=hukum> (22 Eylül 2022).

²² Bkz. Akman, s.28-29.

²³ Muhammed Ebu Zehra, **İslam Hukukunda Suç Ve Ceza**, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Kitabevi, 1994, C.1, s.61-62; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, Beyrut, Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, C.7, s.56; Alaeddin es-Semerkindî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, Beyrut, Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, C.3, s.146.

²⁴ Akman, s.29-30; Kâsânî, C.7, s.56.

2. İddia, İddianame, Müddei

Muhakeme kollektif bir faaliyettir ve bunun üç ayağı vardır: İddia, müdafaa, karar. Yargılanacak anlaşmazlığı, yargılama makamının önüne getirmek olarak tarif edilebilen iddia, bir hareketliliğe sebep olacağından yargılama makamını harekete geçirmek ve o hal üzere tutmak olarak da tanımlanabilir. Diğer bir tanımlamayla “dava açmak ve yürütmektir” denilebilir.²⁵

Kunter’e göre savcılık; devlet adına iddia vazifesini yerine getiren kurumdur. Yani birinin/birilerinin suç işlediğini iddia ederek yargılama makamlarına başvurur ve yasalara uyulmadığından devlet adına davacı olur.²⁶ Yani bir iddiada bulunur ve kendisi davacı olan manasında müddei konumuna geçer.

Kişinin başka bir kişiden hakim huzurunda hakkını istemesi manasına gelen “dava”²⁷ kelimesinden türeyen müddei kavramı davacı olanı ifade etmektedir.²⁸ İslam hukukunda hak ve borçların belirlenmesi amacıyla da davacı-davalı ayırımına çok önem verilmiştir. Kamu/devlet adına hak arayışında olan, hak isteyen kişi konumundaki savcı da bu isimle anılmıştır. Osmanlı’da davacıya “müddei”, davalıya ise “müddea aleyh” denilmiştir.²⁹ Savcı da kamu adına dava açtığı için “el-müddei’l-amm/müddei umumi”³⁰ olarak adlandırılmıştır. İddianame için ise savcı/müddei umumi tarafından, dava konusunun kişi, yer ve olay örgüsüyle anlatıldığı, mahkemeye sunulan bir tutanaktır denilebilir.³¹ Ayrıca “İthamname” olarak da karşılaşılabılır.³²

Sav; savunulan düşünce, dava, iddia manasında iken; savcı ise, devlet adına ve faydasına dava açan, kamu haklarını, hukuku yerine getirmek üzere zanlıları kovuşturan görevli, müddeiumumi manasındadır.³³ Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere nasıl

²⁵ Kunter, s.185.

²⁶ Kunter, s.423.

²⁷ Mehmed Ziyaeddin, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye Şerhi*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894, s. 992, md: 1613.

²⁸ **TDK Sözlük**, “müddei”, <https://sozluk.gov.tr/> (20 Eylül 2022).

²⁹ **Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kamusu**, “Dava”, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018, s.277.

³⁰ Arapça yazılışı “مدعی عمومی” şeklinde olan “müdde-i umumi” ifadesinin yazımına kaynaklarda “müddeiumumi”, “müdde’i umumi”, “müddei umumi” gibi farklı şekillerde rastlanmaktadır.

³¹ İddianame örnekleri için bkz: **İddianameler I**, İstanbul: İbda-Refref Yayıncılık, [t.y.]; **Madanoğlu Cuntası (İddianame): 12 Mart Belgeleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973; Sümer Kılıç, **İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı: İddianame ve Kazım Karabekir’in Savunması**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994, s.83-111.

³² Örnek için bakınız: Bekir Sıtkı Baykal, **İbretnüma Mabeynci Fahri Bey’in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler**, Ankara: TTK Yayınlar, 1968, s.117-120.

³³ **TDK Sözlük**, “sav”; “savcı”, <https://sozluk.gov.tr/> (20 Eylül 2022).

iddiada bulunan manasında müddei ifadesi kullanılmışsa; aynı mana Türkçeleşmeden sonra savda bulunan manasında savcı olarak kullanılmıştır.

1924 anayasasında müddei umumi; 1961, 1982 anayasalarında savcı ifadeleri kullanılmıştır. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda savcı-müddei umumi tabirinin başında “Cumhuriyet” terimi bulunmaktadır. 1961, 1982 anayasalarında, Ceza Muhakemesi Kanununda “Cumhuriyet Savcısı” ifadesi yer almıştır.³⁴

Osmanlı'da “müdde-i umumi” kavramıyla karşılanan savcıyı ileriki konumuzda göreceğimiz üzere Suudi Arabistan'da da “el-Müddei'l-Âmm” kavramı karşılamaktadır. Savcılık kurumunun da “Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm” ismiyle ifade edildiğini göreceğiz.³⁵

Görüldüğü gibi konuyu daha iyi anlamamız açısından incelenen bu kavramlardan müddei, savcının en baştaki görevini yani dava açma görevini (kamu için devlet adına) ifade ettikleri için savcıya da tarihte isim olmuş, savcının yaptığı iş de iddia kavramıyla yerini doldurmuştur.

3. *Tahkik, Muhakkik*

Savcılıkla ilgili özellikle Arapça kaynaklarda karşılaşılabilecek ilgili bir diğer kavram da “meselenin deliliyle ortaya çıkarılması” şeklinde tarif edilen “tahkik” kavramıdır.³⁶ Tahkik araştırma, soruşturma manasında iken, bundan türeyen “muhakkik” de soruşturan, soruşturmacı manasındadır.³⁷ Yani “savcı” yerine “muhakkik”, soruşturma yerine de “tahkik” kavramının kullanılması muhtemeldir. Bunu ileriki konumuz olan Suudi Arabistan örneğinde de göreceğiz. Orada savcının vazifelerini yerine getiren ve müesseseseleşen bir heyetin adında doğrudan savcının yerini tutan “muhakkik” ifadesi Osmanlı'da daha çok “sorgulayan” manasında başka görevlileri de içine almaktadır.

³⁴ Hüseyin Şık, “Müdde-i Umumiden Savcıya Evrilen Yolculuk”, **Adalet Dergisi**, sy.1-2 (2019), s.514.

³⁵ Bkz: “Suudi Arabistan'da Savcılık” başlığı.

³⁶ Halid b. Abdullah b. Sad el-Adîdan, “Devru Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm fi'l-Eşrafi ala tenfizi'l-Ukubati'l-Bedeniyye, (Yükseklisans Tezi, Camiatü Nayif el-Arabiyye li'-Ulumi'l-Emniyye Külliyyetü'd-Dirasatü'l-Uly a, 2007), s.20.

³⁷ **TDK Sözlük**, “tahkik”; “muhakkik”, <https://sozluk.gov.tr/> (22 Ekim 2022).

“Tahkik” de sadece savcının yaptığı işleri değil genel olarak bu konudaki muvazzaf olanların yapmaları gereken bir sorumluluk, bir görev olarak nitelenmiştir. Tahkikat-ı Evveliyeye’de geçen “gerek müdde-i umumiler, gerek müstantıklar (sorgu hakimleri), gerekse müdde-i umuminin (savcının) yardımcıları bir suç duyduklarında hemen olay mahaline gitmeli, hemen tahkikat yapıp, zabıt tutmalıdırlar.”³⁸ şeklindeki ifadeden tahkikatın savcının bir görevi olduğunu, bunu da savcının görevlerinden olan “soruşturma” evresiyle bağdaştırabileceğimizi çıkarabiliriz. Yine mustantıkların yani sorgu hakimlerinin de bu görevle mükellef olmasından onun da savcıya benzer ya da savcının yaptığı bir görevi yaptığını söyleyebiliriz.

Osmanlı’da vuku bulan hadiselerde tahkikat heyeti oluşturulup, içinde farklı görevliler bulunmaktaydı. Tahkikat heyetinde müdde-i umumilerden ve mustantıklardan birileri bulunurdu. Mesela 21 Temmuz 1905 yılında Sultan 2. Abdulhamid Han’ın Cuma günü camiden çıkma esnasında bir bomba patlatılmıştı. Bu suikaste “Bomba Hadisesi” denmektedir. Bomba hadisesinde kimlerin etkin olduğunu ortaya çıkarmak için hemen bir tahkikat heyeti kuruldu. Bu heyetin reisliğinde Ticaret ve Nafia Nezareti Müsteşarı var iken, azalığında da müddei umumi muavini Necmeddin Molla, Dersaadet Bidayet Mahkemesi Mustantik azası Sadettin bey var idi.³⁹ Tahkikat sonucunda Dersaadet Mahkemesi Müdde-i Umumisi de bir iddianame tanzim etmiştir.⁴⁰ Bu örnekten anlıyoruz ki; tahkikat Osmanlı’da tek bir kişi/müessese tarafından yapılmamakla birlikte, savcının (müddei umuminin) da içinde bulunduğu kolektif bir görev ve işlemdir. Bir inceleme soruşturma işlemi olup, sonucunda iddianameyle mahkemeye sunulduğundan bu kavramın da doğrudan çalışmamızın ana konusu savcılıkla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

³⁸ Osman Saib, **Tahkikat-ı Evveliyeye ve İstinkakiyye**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1302, s.7.

³⁹ Ömer Faruk Yılmaz (Ed.), **Sultan İkinci Abdulhamid Han’a Yapılan Suikastın Tahkiat Raporu**, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007, s.9.

⁴⁰ İddianame için bakınız: Ömer Faruk Yılmaz (Ed.), **Sultan İkinci Abdulhamid Han’a Yapılan Suikastın Tahkiat Raporu**, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007, s.202-209, “Netice-i tahkikatı istintakiyye üzerine Dersaadet Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumiliği’nden tanzim olunan iddianame suretidir.”

4. Keşif

Yargılama hukukunda suçu, nasıl işlendiğini, işlendiği mekan, iz ve hallerini hakim bizzat orda bulunmasıyla yaptığı incelemeye “keşif” adı verilir.⁴¹ Kural olarak keşfi yapan kişi hakimdir. Ancak bazı durumlarda savcının keşif yapmasına da izin verilmiştir.⁴² Ancak bazı hukukçular bu durumu eleştirmekte ve zorunlu hallerde hakime yardımcı olmak için savcının yaptığı incelemeyi keşif olarak kabul etmemektedirler.⁴³

İslam tarihinde keşif ile ilgili olaylar bulunmaktadır. Bu olaylar savcının soruşturma görevini hatırlattığından, İslam tarihinde belki de bir görevinin de keşfi yapanlar tarafından yerine getirildiği, bu sebeple de kurumsal oluşunun geç döneme kalması ihtimaliyle ilgili olabileceğinden kavramlar konusunda “keşif” kavramına da yer vermek istedik. Nitekim Huzeyfe'nin olay yeri incelemesi yapması buna örnek olarak verilebilir. Şöyle ki: İki kardeşe ait bir ev var idi, hayvan bağlamak amacıyla evin ortasına bir de yer yapmışlardı. Ancak kardeşler vefat edince, geride kalanların (varislerin) her biri bu hayvan yerinin kendisine ait olduğunu iddia ettiler ve bu durumu Resulullah'a götürdüler. Peygamberimiz (s.a.v.) de Huzeyfe b. el- Yeman'ı vazifelendirdi. Huzeyfe b. el Yeman da gitti, söz konusu yeri gördü, hayvanları bağlama yerleri (ipler-halkalar) ne tarafta ise bu yerin de o tarafa ait olduğu hükmünü verdi. Sonra Peygamberimize yaptığını anlattı, Peygamberimiz (s.a.v.) de “isabet etmişsin” buyurdu.⁴⁴ Burada Hz. Peygamber Huzeyfe'yi keşif yapması için göndermiş, olay yerini incelemesini istemiştir. Huzeyfe de bu görevi yerine getirmiş, olay yerini incelemiş ve tahkikinin sonucunu bir karara bağlamıştır. Burada Huzeyfe'nin durumu bize olay yeri incelemesi yapan ve sonucu mahkemeye sunan savcuyu işaret etmektedir.

Özellikle Osmanlı dönemi kaynaklarında karşılaşılan iddia, tahkik, keşif gibi kavramlar görülüyor ki savcılıkla ilgili kavramlardır. Daha çok savcının yaptığı görevlerin Arapça karşılığı olarak beliren bu kavramlar zamanla istilahî bir hal almıştır.

⁴¹ Nurullah Kunter, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 5. bs., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974, s.408; M. Tahir Taner, **Ceza Muhakemeleri Usulü**, 3. bs., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1955, s. 172.

⁴² CMUK, md., 78/1: “Keşif, hakim veya naibi veyahut istinabe olunan hakim ile tehirinde mazarrat umulan hallerde Cumhuriyet Müddeiumumisi tarafından yapılır.”

⁴³ Bkz. Sahip Beroje, **Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku**, 1. Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2007 s.340-342.

⁴⁴ Beyhaki, **es-Sünenü'l-Kübra**, Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1352, C 6, s.67.

O yüzden klasik kaynaklarda tahkik, iddia, keşif gibi kavramlarla karşılaştığında savcıya benzer görevlerin ifa edildiği ihtimali bakış açısı, tarihi seyir içerisinde savcılığın oluşumunun incelenmesinde çalışmamıza katkı sağlayacaktır.

B. Savcılığın Hukuki Niteliği ve Savcılarının Görevleri

Savcılık kurumunun tarih içerisindeki varlığının, özellikle de İslam hukuku açısından durumunun daha iyi anlaşılması için hem hukuki fonksiyonlarının hem de görevlerinin bilinmesi gerekmektedir. Nitekim bu görev ve fonksiyonlarından yola çıkarak, kurum olarak bulunmadığı zamanlarda da toplum ve devlet açısından savcılığa olan ihtiyacın nasıl karşılandığı veya günümüzdeki savcının dayandırılabilen kişi ve kurumların var olup olmadığı sonucuna varılabilir.

1. Savcılığın Devlet Yapısındaki Yeri Açısından Hukuki Niteliği

Suç iddiasıyla kamu namına davacı olan savcı “yargılamamın” bir öznesidir. Bu vazifeyi de iddia makamı konumundaki savcılık adına yerine getirmektedir. Bu, savcılığın yasama organı kapsamında olmadığını göstermektedir. İhtilaf edilen konu ise savcılığın idari fonksiyonlara mı yoksa yargısal fonksiyonlara mı sahip olduğuyla ilgilidir.⁴⁵

Savcılığın yürütme ve yargı yönünden nerede yer aldığı konusunun incelenmesi, savcılığın hukuki niteliğinin ve böylece İslam hukuku açısından da savcının durumunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Ayrıca bu durum İslam hukukundaki dayandırılabilen kurumlar incelenirken de katkı sağlayabilir. Nitekim savcının yürütme yönünün olması kurumsallaşmasından önce bir halife, emir veya valinin yeri geldiğinde savcı görevini üstlenmiş olabileceği; yargı yönünün olması da hakim,

⁴⁵ Bilgin, s.17.

muhtesib, kolluk kuvveti gibi görevlilerin de yine savcının yerini tutmuş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

a. Yürütme Yönünden

Savcılığın hukuki niteliğiyle ilgili bir görüşe göre; savcılık idari bir makamdır ve yürütme organına dahildir. Ayrıca savcıların yaptıkları faaliyetler de idari niteliğe sahiptir.⁴⁶ Buna göre adaletin tesisi için, kanunların takibini gözetmek, mahkemelerin verdikleri cezaları infaz etmek gibi savcılığa ait görevler, savcılığın yürütme organı olduğunu ve yargılama yapmadığını göstermektedir. Bu sebeple savcılık faaliyetleri yürütme organı içerisine dahil edilmektedir.⁴⁷

Kunter'e göre de, devlet namına dava açmak idari bir görevdir. Yasaların tatbikini gözetmek, adaletin tesisi için çalışmak, kamunun hakkını muhafaza etmek vazifeleri idari birer faaliyet olduğu için; bu vazifeleri ifa eden "savcılık" da yürütme organı dahilindedir.⁴⁸

Bu görüşe göre "savcılık" ceza yargılamasında iddia faaliyetlerini yerine getiren, yürütme organının bir parçası ve idari bir makam niteliğindedir.⁴⁹

Çalışmamız bağlamında baktığımızda ileride de örneklerini göreceğimiz üzere yürütme erkine sahip halifenin re'sen dava açması, günümüzdeki savcılığın İslam hukuk tarihinde dayandırılabilen bir örnektir ve savcının idari bir makam niteliğinde olması görüşü de bu çıkarımımızı destekler mahiyettedir.

⁴⁶ Bilgin, s.18.

⁴⁷ Erdener Yurtcan, **Ceza Yargılaması Hukuku**, 3. Basım, İstanbul:Beta, 1987, s.106-107.

⁴⁸ Bkz. Kunter, s. 423-429; Bilgin, s.18.

⁴⁹ Bilgin, s.18-19.

b. Yargı Yönünden

Savcılığın yargısal bir niteliğe sahip olduğunu savunan görüşe göre; savcılığın idari yapıda olması durumu, yalnızca görünüşte geçerlidir; bunun dışında savcılığın hukuki niteliği yargı organı kapsamındadır.⁵⁰

Ceza davalarındaki savcının “yargıçtan önce yargıç” olması durumu⁵¹ da savcılığın yargı alanındaki niteliğine işaret olarak görülmektedir.⁵²

Yargılama faaliyeti dışında da yargı organına dahil olan faaliyetler bulunmaktadır. Kamu adına soruşturma yürütmek, iddia faaliyetinde bulunmak, kanunların tatbikini gözetmek ve bununla ilgili yetkileri kullanmak da yargı mekanizması içindedir.⁵³

Bu durumda savcının yaptığı soruşturma, delil toplama, hazırladığı iddianame olmadan mahkemede yargılama gerçekleşmeyeceğinden, savcının konumunun yürütmeden ise yargı kapsamında nitelenmesi daha doğru gözükmektedir.⁵⁴

Çalışmamız açısından değerlendirecek olursak; savcılığın yargısal nitelikte oluşu, yine ileride örneklerini göreceğimiz üzere; İslam hukuk tarihinde daha çok yargı yönü ön planda olan hakim, muhtesib, kolluk kuvvetleri gibi görevlilerin günümüzdeki savcının tarihte dayandırılabilceği görevliler olabileceğini destekler niteliktedir.

Savcılığın yargı ve yürütme faaliyetlerine dahil olduğu görüşlerinin ikisi de çalışmamızı desteklemesiyle beraber kanaatimize göre savcılığın hem İslam hukukunda hem de medeni hukukta, hem adli hem idari bir yapısı olmasıyla beraber, tüm faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda ve yargılama safhasındaki önemi ve gerekliliği incelendiğinde savcılık yargı yönü öne çıkan bir kurumdur.

⁵⁰ Bilgin, s.19.

⁵¹ Jörg Martin Jehle, “Bir Adli Organ Olarak Savcılık”, **Sempozyum Ankara: Türkiye Barolar Birliği**, Ankara, 7-9 Temmuz 2006, s.73.

⁵² Bilgin, s.20.

⁵³ Centel ve Zafer, s.113.

⁵⁴ Bilgin, s.20-21.

2. *Savcının Taraf Olması Açısından Hukuki Niteliği*

Sanıkla ilgili leh ve aleyhte soruşturma ve değerlendirme yapmasından dolayı, sanıkların haklarını muhafaza görevlisi olan savcının taraf olamayacağını söyleyen görüşlerin⁵⁵ var olmasıyla beraber savcı; temsil ettiği makam açısından taraf sıfatına sahiptir. Ancak taraf olmak demek, savunulananın haklı duruma geçmesi için her türlü yola başvurmak demek değildir. Muhakemede bir süje olarak yer alan savcı, itham ve iddia ile süreci başlatır ve kovuşturma aşamasına geçildiğinde de duruşmalara katılır. Kamu adına iddia görevini ifa eden savcı, şahsi bir konuma sahip olmamakla beraber makam olarak bir taraftır. Dava sürecini başlatan ve deliller neticesinde devam ettiren taraftır.⁵⁶

3. *Savcıların Görevleri*

Savcıların görevlerinin genel hatlarıyla verilmesi çalışmamızın akışına katkı sağlayacaktır. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi savcılık Osmanlı'ya kadar İslam hukukunda kurumsal bir kimliğe kavuşmamıştır. Ancak savcılık müessesesinin görevleri farklı yapılar ve muvazzaflar tarafından da kısmen yürütülmekteydi. Bunu ikinci bölümde işlemeye çalışacağız. Orada yer alan İslam Hukukunda savcılığın dayandırılabilceği kurum ve görevler konusunun daha iyi kavranması açısından da savcılarının bilinmesi önem arz etmektedir. Çünkü bu sayede hangi görevlinin/yapının/kişinin, savcının yaptığı görevi yapıp, bir nevi savcılık müessesesinin fiilen yerini doldurduğunun görülmesi sağlanacaktır.

Savcılarının görevleri ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

1. Kovuşturmaya gerek olup olmadığını anlamak amacıyla başlangıç soruşturması yapmak.

⁵⁵ Kayıhan İçel, "Savcılar İçin Etik ve Davranış Biçimlerine İlişkin Avrupa Esasları 'Budapeşte İlkeleri' Işığında Savcıyı Ret Sorunu", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.14 (2008), s.30.

⁵⁶ Bkz. Hüseyin Şık, "Türk Adli Yargı Sisteminde Savcılık Kurumu", (*Doktora Tezi*, Dicle Üniversitesi SBE, 2018), s.58-60.

2. Kovuşturma yapmaya gerek varsa kovuşturmaya başlamak ve gerekirse kısa bir soruşturma yapmak.

3. Başlangıç soruşturması yahut yapıldı ise kısa soruşturma sonunda gerekli durumlarda kamu davası açma ve yürütme.

4. Cezaları infaz etme (yerine getirme).

5. Birtakım hukuk davası açıp yürütme.⁵⁷

Yurtcan da benzer Şekilde savcının görevlerini yedi maddede ele almaktadır:

1. Araştırma ve kovuşturma: Savcı suç haberi aldıktan sonra suçla ilgili araştırma yapmaya başlar ve gerekli işlemleri yapar. Bu süreç ‘‘hazırlık soruşturması’’dır. Bu araştırmayı yaparken savcı, suç haberinin gerçek olup olmadığı ile ilgilenir. Ve bu araştırma sonucunda ya asılsız haber çıkar ve suçla ilgili yeterli Őpheyeye ulaşılmaz ya da bir Şüphe doğar. İşte bu Şüphe doğduğunda da ‘‘kovuşturma’’ aşaması başlar. Bir Şüphe oluşup da belli kişiler üzerinde yoğunlaşıldığında savcının kovuşturmaya başlaması gerekmektedir. Kovuşturmanın başlaması demek bir Şahıs ile ilgili kamu davası açılması ve onun ‘‘sanıklık’’ konumuna geçirilmesi demektir.

2. Kamu davası açma ve yürütme: Kamu davası açmak kovuşturmanın başlangıcıdır ancak bununla sınırlı değildir. Sonrasında her aşamasında savcı, yetkisini kullanır ve kamu davasını sonuna kadar yürütmekle mkelleffir. Açılan kamu davasının geri alınması mümkün değildir.

3. Yargılama nlemlerine başvurabilme: Yargılamanın hakikate varmasını sağlamak amacıyla başvurulan önlemler vardır. Ceza yargılamasında yargılama önlemine başvurma yetkisi yargıca tanınmıştır. Çünkü yargılama önlemlerinde özgürlük kısıtlamaları vardır. Ancak müstesna olarak savcı da yargılama önlemine başvurabilir. Mesela arama, yakalama, el koyma gibi önlemler açısından mümkündür. Yani geciktirilemez durumlarda başvurabilir. Bunun haricinde asıl yetki yargıca aittir.

⁵⁷ Bkz. Kunter, s.433-434.

4. Kanun yoluna başvurma: Savcı iddia görevini yerine getirir, gerekirse kamu davası açar ve yürütür. Eğer yargılama sonucunda verilen hükümlerin hukuka uygun olmadığını düşünürse savcı, kanun yollarına başvurur. Savcı bu göreviyle de yargılamada hakikatin ortaya çıkmasına ve verilen kararların hukuka uygun olmasına yardımcı olur.

5. Cezaları infaz etme: Yargılama sonucunda verilen kararın yerine getirilmesi yani infazı da savcının görevi dahilindedir. Kararlar savcıya ulaştığı anda savcı, ceza infazı için gerekli işlemleri başlatır.

6. Bildirimde bulunma: Çağrı belgeleri ve bildirim gereken kararlar da savcılıklara ait sorumluluklardır.

7. Bazı hukuk davalarını açma ve yürütme: Savcının asıl vazifesi, ceza yargılaması alanındadır. Ancak bunun dışında bazı hukuk davalarını da açabilir, açılmış davalara katılabilir. Örneğin; vakfin veya derneğin feshi, evlenmeye itiraz, isim, yaş, kayıt düzeltme davaları vb. gibi.⁵⁸

Verilen görev listelerinden anladığımız kadarıyla savcının başlıca görevlerinin soruşturma, kovuşturma, kamu davası açma ve verilen hükmü infaz etme olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda İslam hukuk tarihindeki olaylar incelenirken de özellikle bu görevler açısından değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

II. İSLAM HUKUKUNDA BEYYİNE KÜLFETİ VE İDDİA MAKAMIYLA İLİŞKİSİ

Savcılıkta suçların ve suçluların araştırılması, delil aranması söz konusu olduğundan çalışmamızda İslam hukukunda beyyine külfeti ile ilgili yaklaşımların savcılık konusuyla ilişkisine değinmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

⁵⁸ Bkz. Yurtcan, s.111-113.

Deyn ayetindeki⁵⁹ borcun yazılmasından ve şahit istenmesinden; yine başka ayetlerde geçen⁶⁰ şahitlerle ilgili ifadelerden yola çıkarak İslam Hukukunda medeni ilişkilerde ve borç hususlarında ispat araçlarının önceden hazırlanmasının istendiği yani davacının davasında beyyine külfeti altında olup olmadığı gündeme gelmiş, ayet-i kerimelerdeki ifadelerin nedb ifade eden tavsiye mi (cumhur fukaha) yoksa vücub ifade eden emir mahiyetinde mi (Zâhirî'lerin görüşü) olduğu doktrinde tartışılmıştır. Ancak hukukullahın söz konusu olduğu davalarda yani tüm toplumu ilgilendiren cinayet, hadd ve hırsabe gibi suçların kim tarafından ve nasıl ispat edilmesiyle ilgili Kur'an'da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Burada tamamen hukukullah kapsamına girmesine rağmen zina suçunda farklı bir durum vardır. Bu suç kamuya karşı işlenmiş bir suçtur ve İslam muhakeme hukukuna göre bu çeşit suçları gören her birey kamu adına şahitlik yapabilir ki bir tür kamu davası olan bu şahitliğe hisbe şahitliği⁶¹ denmektedir. Ancak bu bir kamu davası olmasına rağmen Allahu Teala, bir kimseye zina suçu isnad eden kişiye ispat mecburiyeti yüklemiştir. Aksi halde kendisi zina iftirasında bulunan suçlu konumuna geçecektir. Kamu davası olmasına rağmen beyyine külfetinin olduğu bu durum istisna olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu durum İslam'ın zina ile ilgili kendine has yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında yukarıda da söylediğimiz gibi tüm toplumu ilgilendiren suçların kim tarafından ve ne şekilde ispat edilmesi konusunda Kur'an'da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu da suçların soruşturmasında bir sınırlama olmadığını bizlere göstermektedir.⁶²

İslam hukukçuları beyyine külfeti ile ilgili "Delil getirmek davacıya, yemin ise davalıya düşer"⁶³ hadisini de görüşlerine esas kabul etmişlerdir.⁶⁴ Ancak fakihlerin genel olarak meseleye yaklaşımından anlaşılıyor ki ceza muhakemesine de medeni muhakeme gibi yaklaşmıştır. Mesela kan davasında bulunan kimsenin iddiasını ayrıntı ile vermesi gerekmiştir; davanın sonuçlanması için tek kişi mi, kaç kişi birlikte öldürmüş; hataen mi kasten mi öldürülmüş, kim öldürmüş gibi bilgilerin açık bir şekilde verilmesi

⁵⁹ Bakara Suresi, 2/ 282.

⁶⁰ Nisa Suresi, 4/6; Maide Suresi 5/106; Talak Suresi 65/2.

⁶¹ Ebu Zehra, C.1, s.60.

⁶² Bkz. Beroje, s.72-75.

⁶³ Müslim, Akdiye 1.

⁶⁴ Abdullah b. Mahmud b. Mevdüd Mevsîlî, **el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar**, [y.y.], ty, C.2, s.109; Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac ilâ Ma'rifeti Meâni'l-Elfaz**, Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 1994, C.5, s.378; Ayrıca bkz. Beroje, s.79-93.

gerekmiştir.⁶⁵ Cinayetlerin aydınlatılmasında şahitler üzerinde de durulmuş, onlara neler sorulması gerektiği ve şahitlerden hangi bilgilerin alınması gerektiği önemsenmiştir. Bunlara baktığımızda fakihlerimiz genel olarak ceza davalarına kısmen hukuk davaları gibi muamele etmişlerdir. Çünkü bu sayılanlardan anlaşılıyor ki hakim; davacı davalı, şahitlerin ifadelerine ve delillerine göre davayı sonlandırmakla görevli bir konumdadır. Bu şekilde kendisine sunulan delillere göre hüküm verme konumunda olan pasif bir hakim hukuk davalarında söz konusu olabilir. Çünkü şahsi hakkın söz konusu olduğu davalarda hakimin veya savcının davacı yahut davalı için delil aramalarının kamuya bir faydası yoktur. Bu bağlamda hukuk davalarında beyyine külfeti kaideleri geçerlidir. Yani kişi iddiasıyla ilgili kendisi delil getirmelidir. Ancak ceza davalarında bir suç vardır ve failinin bulunması ve cezalandırılması gereklidir. Bu sebeple mahkeme sadece davacıların getirdiği delillerle yetinmemeli, suçun failini bulma görevini kamu adına yerine getirmelidir. Yukarıda bahsedildiği üzere fıkıh kitaplarına baktığımızda hakim ve savcı kendilerine gelen bir cinayet davasında yalnızca davacı ve şahitlerin ifadelerine göre karar verecekler; kamu davası açmayıp, delil arayışı ve kovuşturmayaya girişmeyeceklerdir.⁶⁶ Fukahanın çoğunluğuna nisbet edilen bu düşünce genel olarak yukarıda zikrettiğimiz beyyine külfeti ile alakalı hadise dayanmaktadır.⁶⁷ Fıkıh kitaplarında ceza davaları dava ve ispat açısından hukuk davalarından farklı tutulmuştur. Mesela fukahanın ekseriyeti içki içme, hırsızlık, zina gibi sırf hukukullahın söz konusu olduğu davaların yeminle ispat edilemeyeceği hususunda görüş birliğindedirler.⁶⁸ Yine kısas gerektiren adam öldürme, yaralama gibi suçlarda da alimler genel olarak sanığa yemin teklif edilemeyeceği görüşündedirler. Bu izahatlardan anlaşılıyor ki İslam alimleri hadisin ikinci kısmını (...yemin inkar edene düşer.) ceza davalarında kısmen değerlendirmişlerdir. Kanaatimizce Resulullah'ın ceza davalarındaki tatbikiyle yorumladıkları anlaşılmaktadır. Hadisin birinci kısmında (Beyyine getirmek müddeiye

⁶⁵ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul Bilmen Yayınevi, 1968, C.3, s.135-137; Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. **El-Mebsut**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983, C.18, s.125-126; Şemsüddin Remli, **Nihâyetü'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac**, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1984, C.7, s.387-388; Ebu İshak Şirazi, **Et-Tenbih fi'l-Fıkhi's-Şafîi**, 1. bs., Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983, s.261; Ayrıca bkz. Beroje, s.84.

⁶⁶ Bkz. Sahip Beroje, s.79-86.

⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Abdülmecid Tu'me Halebi (thk.), Beyrut: Darü'l-Marife, 1997, C.4, s.320.

⁶⁸ Sadruşşehid Ebü'l-Vefa el-Efgani, **Şerhu Edebi'l-Kadi**; Ebu Bekr Muhammed Haşimi (thk.), Beyrut: Darü'l-Kütübbi'l-İlmiyye, 1994, s.156; Ebu'l-Hasan Alaüddin et-Tarablusi, **Muinü'l-Hükkam fi ma Yeteraddedü Beyne'l-Hasmeyn minel Ahkam**, Beyrut: Darü'l Fikr, t.y., s.67; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Maverdi, **el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayâtü'd-Diniyye**, Beyrut: Darü'l-Kütübbi'l-İlmiyye, 1985, s.273.

düŖer...) geçen “el-müddei” ifadesini sadece Ŗahsi davacı ile sınırlamak –her ne kadar hukuk davaları için isabetli olsa da – ve ceza davalarını da kapsayacak Ŗekilde bu anlamıyla daraltmak ileride örneklerini göreceğimiz üzere hem Resulullah’ın hem de hulefa-i raŖidinin tatbikine çok da uygun gözükmemektedir. Hadiste “el” takısıyla gelen müddei kavramı, âmın lafızdır; yani kapsamını daraltan bir Ŗey bulunmadığı sürece tüm fertlere iŖaret eden bir lafızdır. Bu sebeple hadiste Ŗahsi davacının kastedildiği bir delil bulunmadığına göre müddei kavramının her eŖit davacıyı kapsadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla müddei hem Ŗahsi davacıyı hem kamu adına hareket eden müddeiyi hem de hisbe Ŗahitliğinde bulunan kimseyi kapsar denilebilir. Yani iddia makamında kim varsa müddei de odur. Günümüz hukukunda da bu durum böyledir. Özellikle ceza muhakemesinde müddeilik bir Ŗahisla değil; var ise Ŗahsi davacı veya dava vekili ve savcılık makamıyla temsil edilmektedir.⁶⁹

Özetle Ŗu söylenebilir ki söz konusu hadisteki beyyine külfeti daha çok hukuk davalarıyla alakalıdır. Hukukullahın söz konusu olduğu davalarda beyyine külfetinden söz edilemez. Müddei umumi bir emareye dayanarak Allah haklarının çiğnendiği ihbarını alırsa kamu davası açmak, deliller toplamak artık onun kamu adına görevidir. Adam öldürme ve müessir fiil gibi suçlara gelince bunlar her ne kadar İslam hukukunda Ŗahsi dava sayılrsa da, alimlerin ifadeleri⁷⁰ ve sünnetteki uygulamalar⁷¹ dikkate alındığında bu tür suçların araştırılmasının da devletin görevi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ŗahsi bir davacısı olmasa bile devlet bu olaylarda kamu davası amalı ve kovuşturmayı yapmalıdır.⁷²

⁶⁹ Bkz. Beroje, s. 84-86.

⁷⁰ Bkz. Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Basri Maverdi, **el-Ahkamu’s-Sultaniyye ve’l-Vilayâtu’d-Diniyye**, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985, s.273; İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhanüddin İbn Ferhun, **TebŖatü’l-Hükkam Fi Usuli’l-Akdiye ve Menahici’l-Ahkam**, Kahire: Mektebetül Külliyyatil Ezheriyye, 1986, C.2, s.157-158; Muhammed b. Ebi Bekr Ŗemsüddin İbnü’l Kayyim el-Cevziyye, **Et-Turuku’l-Hükmiiyye fi’s-Siyaseti’Ŗ-Ŗer’iyye**, DimaŖk: Mektebetü Dari’l-Beyan, t.y..s. 82; Ebu’l-Hasan Alauddin Tarablusi, **Muinü’l-Hükkam fi ma Yeteradedü Beyne’l-Hasmeyn minel Ahkam**, Beyrut; Darül Fikr, t.y. ,s.173-175.

⁷¹ Örnek için bkz. Tirmizi, Diyat 6; Ebu Davud, Diyat 10; Tarablusi, s.173; İbnü’l Kayyim, s. 45.

⁷² Maverdi, s.273; İbn Ferhun, C.2, s.157-158; İbnü’l Kayyim, s. 82; Tarablusi, s.173-175; Ayrıca bkz. Beroje, s. 100-101.

III. CEZA MUHAKEME SİSTEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tarihi seyir içerisinde üç ceza muhakeme sisteminin var olduğundan bahsedilmektedir: İtham, tahkik ve muhtelit (karma) sistemleri. İtham, muhakkak bir davacının arandığı sistemdir. Sanık ile davacı, hasım iki taraftır. Delil toplama ve arz etme taraflara aittir. Yargıç bir hakem gibidir ve seyirci konumundadır, sonunda kendi kanaatine göre sonucu bildirir. Yargılama şifahi, açık ve vicahidir. Bu ilk zamanlarda tüm milletler tarafından takip edilmiş bir sistemdir. Davayı açan şahsi olarak zarar gören bir kişi de olsa onun varisi de olsa veyahut halktan birisi de olsa davacının olmasına bağlı olan sistemdir diyebiliriz. İtham sisteminde bir davacının bulunması şarttır, davacı ile sanık da müddei ve müddei aleyh konumundadırlar. Şu da söylenmelidir ki; umumi olaylarda bazen halktan herhangi biri davacı olabiliyorken, bazen hiç kimsenin ilgi göstermediği olaylar da oluyordu. Böylece de suçlular cezadan kurtuluyordu. Bu durumu önlemek için bazı özel cemiyetler suçlular aleyhine dava açılmasını sağlamaya yönelik çalışmışlardır. Zabıta, Takibat müdürlüğü gibi yapılar suçlunun takibi için görev edinmişlerdir. Söz konusu “Takibat müdürlüğü” Osmanlı döneminde işleyeceğimiz, tezimizin de konusu olan müddeiumumiliğe yaklaşmakta ancak yine de ondan farklıdır. Çünkü takibat müdürü orada herhangi bir şahısla aynı konumdaydı.⁷³ Bu arada İslam yargılama hukuk sisteminin de itham sistemi olduğunu söylemek gerekir.⁷⁴

Tahkik sistemine gelince, ilk önce kilise hukukunda tatbik edilmiştir. Kiliseye karşı yapılan suçlarda direkt şahsi bir davacı olmadığı için, mahkeme re’sen ya da bir ihbar üzerine işi üstlenirdi. Tahkik sisteminde, tarafların arz ettiği delillere bağlı kalmayıp yargıç kendisi de delil araştırabilirdi. Kanuni delil usulü esastır. Yargılama ve tahkikat gizli, yazılı, gıyabi idi. Sanık başından sonuna kadar kendi aleyhindeki delillerden, yapılan işlerden habersizdi. Sanıkların hiç teminatı yoktu, müdafaa hakkı neredeyse hiç verilmiyordu. Bunlar da bu sistemin sakıncalı yönlerindendi denilebilir.⁷⁵ Bakıldığında tahkik sistemi aslında savcının izlediği yolu andırmaktadır. Re’sen dava açılması, ihbar

⁷³ Bkz. Taner, s.9-10.

⁷⁴ Teoman Ergül, “Jürili İtham Sisteminin Tarihimiz ve Hukukumuzdaki Kökleri Üzerine Bir İnceleme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sy.5 (1989), s.722.

⁷⁵ Bkz. Taner, s.11-12.

üzerine harekete geçilmesi, davacı aranmaması ve mahkemenin ayrıca delil araştırması gibi özellikleri savcılığın işleyişini anımsatmaktadır.

Son olarak karma sistem ise ceza muhakemesinin günümüzde uygulanma sistemidir.⁷⁶ İsminden de anlaşıldığı gibi diğer iki sistemin karışımından teşkil olmuştur. Bu sistemde ceza davası iki aşamalıdır. Birincisi gizli, yazılı, gıyabi olan soruşturma aşamasıdır. Bunun gizli gıyabi olmasıyla tahkik sistemindeki açığı kapatmaktadır. Şöyle ki; sanıklar kendi aleyhlerindeki delilleri öğrenip ortadan kaldıracaklardır. Ancak hakimler, re'sen harekete de geçemezler, davacının olması gerekir. İşte itham sisteminden de bu alınmıştır ve burada müdde-i umumi devreye girer. Bir davacının olmadığı durumlarda kamu adına müdde-i umumiler suçları araştırıp bulmak, bu suçları işleyenlere ceza davası açmakla görevlendirilmişlerdir. Muhtelit sistemde de müddei umuminin dava açmaya gerek olup olmadığını tespit etmek için yapacağı tahkikat "hazırlık tahkikatı"dır. İkinci aşama yani son soruşturma ve muhakeme aşamasında ise tahkikat açıktır, şifahidir. Toplanan deliller mahkemede sanık, müddei umumi ve başka suçtan zarar gören varsa, hepsinin önünde sunulur, tartışılır, gizli bir şey kalmaz. Yargıç vicdanına göre hüküm verir.⁷⁷

⁷⁶ Akman, s.111.

⁷⁷ Bkz. Taner, s.12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUK TARİHİNDE SAVCILIK KURUMU

Tarihi seyir içerisinde üç muhakeme sistemi olduğundan birinci bölümde bahsetmiştik. Bunlar; itham, tahkik ve karma (muhtelit) sistemleriydi.

İtham sistemi, iddiayı devletin tekeline almasından ve bunu da savcılar kanadıyla kullanmasından, dolayısıyla savcının yargılamada aktif şekilde görev almasından önce uygulanmaktaydı. Tahkik sisteminde ceza davasında suçtan zarar gören ve savcı yer alıyordu. Ancak itham etme yetkisi ve görevi hakime aitti. Yani hakim, günümüzdeki savcı işlevini de yerine getiriyordu. Hakim re'sen delil toplar, sorgular, ithamda bulunur ve karar verir. Karma sistemde ise hakim itham sisteminde olduğu gibi yalnızca iddia ve savunmaya göre hüküm vermek zorunda değilken; yine tahkik sisteminde olduğu gibi bir suç için re'sen araştırma, delil toplama yetkisine de sahip değildir.⁷⁸

İslam yargılama hukuk sisteminin itham sistemi olduğunu söyleyenler bulunsa da⁷⁹ İslam-Osmanlı ceza yargılama sisteminin bunlardan hangisine dahil olduğuyla ilgili de hepsiyle benzerlik gösterdiği, ancak bunun sınırlı olduğu söylenebilir. Hırsızlık ve zina iftirası gibi suçlar bakımından benzetilebilse de, başka had suçları ve hukukullahı ihlal eden diğer suçlar açısından da İslam-Osmanlı yargılama hukukunun itham sistemiyle bir benzerliği yoktur. Bu sistem Tahkik yöntemiyle de tam bir benzerlik göstermemektedir. Çünkü İslam-Osmanlı hukukunda yargılama, açık, şifahi, vicahi iken; tahkik sisteminde yargılama gizli, yazılı, gıyabidir. Karma sistemle benzerliği de yine sınırlıdır. Çünkü karma sistemde hakim vicdani kanaatine göre hüküm verirken, İslam hukukunda hakim sunulan delillere bağlıdır, kanuni delil sistemi esastır. Görüldüğü gibi üç sistemle de benzerliği olsa da İslam-Osmanlı ceza muhakemesi-yargılama hukuku kendine has bir sisteme sahiptir.⁸⁰

⁷⁸ Bkz. Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.170-172.

⁷⁹ Teoman Ergül, “Jürili İtham Sisteminin Tarihimiz ve Hukukumuzdaki Kökleri Üzerine Bir İnceleme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sy.5 (1989), s.722.

⁸⁰ Bkz. Akman, s.111-112.

İslam Hukuk Tarihinde yargı sistemleri konusunda ilgili verdiğimiz bu genel bilgilerin ardından, bağlamı dağıtmadan konumuz özelinde hem Osmanlı öncesi hem de Osmanlı sonrası İslam hukuk tarihinde savcılık kurumunun tesbitini ve tekamülünü işlemeye çalışacağız.

I. İSLAM HUKUK TARİHİNDE SAVCILIĞIN DAYANDIRILABİLECEĞİ GÖREVLER/GÖREVLİLER

İslam yargılama sisteminde savcılık gibi bir oluşum bulunmamaktadır. Davacının kadı huzuruna davasını doğrudan kendisi götürme yetkisi bulunduğundan böyle bir kuruma ihtiyaç duyulmamıştır.⁸¹

Osmanlı devrine kadar ülkemizde de İslam hukukunda “savcılık” kurumunun doğrudan kendisini müstakil bir kurum olarak görmemekteyiz. Ancak savcılık kurumunu dayandırabileceğimiz, savcının benzer/kısmi görevlerini yerine getiren bazı görevliler bulunmaktadır. Hangi yönlerden hangi göreve dayandırılabileceğini inceler isek, “savcılık” kurumuna duyulan ihtiyaç ve müstakil bir kurum oluş süreci daha iyi anlaşılacaktır. Bu sayede savcılık kurumunu İslam hukuku açısından incelerken, kendisine duyulan ihtiyaca binaen İslam tarihinde hangi kurum ve görevlilere dayandırılabilceğini örneklerle de açıklamaya çalışmış olacağız.

A. Halife-Hakim

Savcılık hakimliğe nazaran genç bir kurumdur.⁸² İslam hukukunda savcıyı daha doğrusu savcılık kurumunun ifa ettiği görevleri dayandırabileceğimiz görevlilerden kanaatimiz o ki en başta “halife/hakim” gelmektedir. Halife ve hakimin aynı başlık altında incelenmesinin sebebi de “savcılık” bağlamında ele alınacak olmasından gelmektedir. Halife'nin hakimlik vazifesini yerine getirdiği zamanlardaki durumundan

⁸¹ Teoman Ergül, “Jürili İtham Sisteminin Tarihimiz ve Hukukumuzdaki Kökleri Üzerine Bir İnceleme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sy.5 (1989), s.721.

⁸² Hüseyin Şık, “Müdde-i Umumiden Savcıya Evrilen Yolculuk”, **Adalet Dergisi**, sy.1-2 (2019), s.510.

ötürü savcıya benzetilmiş; bu sebeple de halife/hakim başlığı altında birlikte ele alınmıştır.

“Savcılık” müessesesi denilince ilk akla gelen savcının kamu davası söz konusu olduğunda re’sen hareket etmesi olduğu söylenebilir. İşte teoride savcılık kurumu pek işlenmemiş olsa da pratikte idarecilerin de savcılık görevini ifa ettiği, hakimlerin de kamu davalarında re’sen hareket edebildiği görülmektedir.⁸³

Suç eğer toplumsal bir menfaat içeriyorsa, suçluyu araştırma vazifesini devletin yetkili organları yüklenmelidir. Bu kamu hukukunun bir gereğidir.⁸⁴

İslam hukukunda savcı süjesi yoktur. Fakat savcılığın bazı işlevlerini yerine getiren vazifeliler vardır. Allah hakkının söz konusu olduğu zina, hırsızlık, içki içmek, yol kesme gibi had cezasını gerektiren bu suçların kovuşturulması için bir şikayete gerek yoktur. Toplum düzenini etkileyen bu suçların Allah’a karşı işlendiği kabul edilir. Kovuşturma vazifesi devlet başkanına ya da onun tayin ettiği kadıya düşer. Yine her Müslüman’ın da ihbar yükümlülüğü vardır. Kadı re’sen soruşturma yapabilir.⁸⁵

Tüm toplumu ilgilendiren haklarla ve suçlarla ilgili devletin kovuşturma yapma görevi olduğunu İslam alimleri de ifade etmişlerdir.⁸⁶ Mesela bir hakim içki içildiğiyle ilgili bir duyum alsa fukahanın bazısına göre bu suç vakasını araştırmalıdır. Çünkü hakim, kamu adına böyle suçu araştırmakla sorumludur.⁸⁷

İslam hukukuna göre devlet başkanlarının vazifelerinden biri de, kamu düzenini korumak, devletin güvenliğini ve insanlar arasındaki adaleti sağlamak için ceza ve kisasları uygulamaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve dört halifenin uygulamalarına baktığımızda da bunu görmekteyiz.⁸⁸

⁸³ Yavuz, “Dava”, s.13.

⁸⁴ Beroje, s.95.

⁸⁵ Hüseyin Şık, “Müdde-i Umumiden Savcıya Evrilen Yolculuk”, **Adalet Dergisi**, sy.1-2 (2019), s.517.

⁸⁶ Maverdi, s. 273; Beroje, s.95-96.

⁸⁷ İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhanüddin İbn Ferhun, **Tebsiratü'l-Hükkam Fi Usulü'l-Akdiye ve Menahici'l-Ahkam**, Kahire: Mektebetül Külliyyatil Ezheriyye, 1986, C.2, s.94-95.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz: Rifat Uslu, **İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç ve Ceza Belirleme Yetkisi**, Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık, 2011, s.121-198.

Hz. Peygamber hem yöneticilik vazifesini yerine getirirken hem de hakimlik yapıyor, kendisine getirilen ihtilafları çözüyordu. Hz. Peygamber devrinde genel hatlarıyla adli teşkilatı incelediğimizde hakim etrafında şekillenen bir adli yargılama görmekteyiz. Daha çok muhakeme usulüne dair birikimin oluşmaya başladığı, müstakil kurumlar oluşmasından ziyade verilen veya üstlenilen görevler olarak adli teşkilat unsurlarına rastlamaktayız. Bazen valiye kadılık yetkisi verilmesi, halifenin resen dava açması, yapabilecek bir sahabiye keşif görevi verilmesi, yetenekli olan kadın veya erkek farketmeksizin bazı kişilere emniyet, teftiş görevi verilmesi gibi. Yargıyla ilgili olan olaylar arasından biz de çalışmamızla ilgili olarak günümüzdeki “savcılık” kurumuyla ilişkilendirebileceğimiz örnekleri vermeye çalışacağız. Mesela İslam yargılama hukukunun temellerinin atıldığı, ilk halife ve ilk hakim olan Hz. Peygamber’le ilgili konumuz bağlamında şu örneği verebiliriz: “Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bir gün bir kadının başının iki taş arasında ezildiğini ve ölmek üzere olduğunu sahabiler haber verdi (Bir Yahudi, kadının ziynetlerinden almak için kadının başını ezdi). Peygamberimiz hemen kadının yanına geldi (Soruşturma). Ve kadına ‘falanca mı, falanca mı’ şeklinde sormaya başladı. Ta ki o Yahudi’nin adını kadın onaylayıncaya kadar. Peygamberimiz sanık konumunda olan Yahudiyi yakalamalarını söyledi (Kovuşturma). Yakalanan Yahudi suçunu itiraf etti ve Peygamberimiz Yahudiye kısas uyguladı (İnfaz).”⁸⁹ Burada olaya baktığımızda bir yönetici olan Peygamberimize haber geldiğinde ihtilafı çözecek olan bir kadı/hakim konumuyla yargı sürecini başlatmıştır. Ancak olay ile ilgili savcının vazifelerini kıyasladığımızda görmekteyiz ki Hz. Peygamber (s.a.v) bir yönetici/halife ve hakim olarak burada haberi alır almaz amme davası (kamu davası) açmıştır. Bir şikayetçi olmadığı halde kamu adına dava açan kurum olan savcılığın; bu olayda bir yansımasını görüyoruz. Çünkü günümüzde görevlerini incelediğimizde savcı bir suç ihbarı aldıktan sonra soruşturma yapar, şüphe belirip sanık konumuna birisi gelince kovuşturma başlar, hüküm verilir ve savcı verilen kararı infaz eder. Bu örnekten yola çıkarak diyebiliriz ki; savcılık kurumu, İslam hukukundaki görev alanlarından bir kısmı dikkate alınarak “halifelik/hakimlik” müesseselerine dayandırılabilir. Yine buradan yola çıkarak, savcılık

⁸⁹ Tirmizi, Diyat 6; Ebu Davud, Diyat 10.

kurumuna duyulan ihtiyacı karşıladığı sürece müstakil bir yapıya da kavuşmamış olabilir diyebiliriz.

Yine yukarıda bahsettiğimiz gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabe keşif görevi vermiştir. Keşif konusunda verdiğimiz örneği de hatırlayacak olursak: İki kardeşe ait bir ev var idi, hayvan bağlamak amacıyla evin ortasına bir de yer yapmışlardı. Ancak kardeşler vefat edince, geride kalanların (varislerin) her biri bu hayvan yerinin kendisine ait olduğunu iddia ettiler ve bu durumu Resulullah'a götürdüler. Peygamberimiz (s.a.v.) de Huzeife b. el- Yeman'ı vazifelendirdi. Huzeife b. el Yeman da gitti, söz konusu yeri gördü, hayvanları bağlama yerleri (ipler-halkalar) ne tarafta ise bu yerin de o tarafa ait olduğu hükmünü verdi. Sonra Peygamberimize yaptığını anlattı, Peygamberimiz (s.a.v.) de "isabet etmişsin" buyurdu.⁹⁰ Peygamberimizin Huzeife'yi keşif yapması, incelemesi için göndermesi, bize günümüzde savcıların soruşturma-kovuşturma görevlerini hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber burada olayın incelenmesi için talimat vermiştir. Burada savcının benzer görevini ifa eden Huzeife el-Yaman olarak da gözükmektedir. Ancak bu olayda bir halife ve hakim konumunda olan Hz. Peygamber de tahkikat ve keşif talimatı vererek savcılık işlevini harekete geçirir nitelikte gözükmektedir.

Olayları araştırıp, cezaları infaz etme yönüyle de devlet başkanı (halife) günümüzdeki savcının bir yönünü temsil etmektedir. Ceza hususunda en fazla uygulaması olan devlet başkanı Hz. Ömer'in⁹¹ halifeliği zamanındaki uygulama esaslarını ve yargı teşkilatını incelediğimizde de savcılık gibi bir müesseseye rastlamamaktayız. Ama çalışmamızda dile getirdiğimiz gibi farklı görevliler tarafından savcının yapması gereken işlerin ihtiyacının karşılandığını görmekteyiz. Bu bazen muhtesib, bazen halife bazen hakim bazen güvenlik güçleri bazen valiler tarafından yapılmaktaydı. Bir halife olan Hz. Ömer'in bir uygulaması da bu çıkarımımıza örnek olabilir. Şöyle ki; öldürülüp yol kenarına atılan bir genç Hz. Ömer'e getirilmişti ancak katilini bulamadı ve katilini bulmak için Allah'a dua etti. Sonunda Hz. Ömer bu maktulün failini bulmak için uzunca bir süre olayı takip etti ve sonunda da katili buldu.⁹² Buradaki olayda Hz. Ömer katili

⁹⁰ Beyhaki, C 6, s.67.

⁹¹ Uslu, s.170.

⁹² Muhammed Şemsüddin İbnul Kayyim el-Cevziyye, **et-Turuk'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şeriyye**, Dımaşk: Mektebetü Dari'l-Beyan, t.y., s.27.

bulamayınca davayı kapatmıyor, bir savcı gibi soruşturmayı sürdürüyor. Ve sonuç olarak da suçluyu buluyor. Gördüğümüz gibi yine burada halife olan Hz. Ömer'in bir savcı gibi hareket ettiğini, kamu adına suçluyu bulana kadar soruşturmayı yürüttüğünü görmekteyiz.

Yine Hz. Ömer zamanında adı Ebu's-Seyyare olan bir kişi, Ebu Cündeb adındaki birinin hanımına aşık olmuştu ve kadının da kendisine meyketmesini istiyordu. Kadın ona hiç yüz vermemesine rağmen, Ebu's-Seyyare tavırlarından vazgeçmeyince; kadın bu durumu eşine açıkladı. Adam da evinde saklanıp, Ebu's-Seyyare'nin gelmesini bekledi. Adam aynı hareketi tekrarlayınca, Ebu Cündeb adamı yakaladı, dövdü ve ahıra attı. Ebu's-Seyyare'yi, Ebu Cündeb'in dövüp ahıra attığı Hz. Ömer'e iletili. Hz. Ömer bu olayı tahkik etti (soruşturma), suçluluğu ortaya çıkınca da (kovuşturma), Ebu's-Seyyare'ye yüz değnek vurulmasını (infaz) emretti.⁹³ Burada direkt bir davacı/müddei olmamasına rağmen Hz. Ömer soruşturma yapıp, sonunda da cezayı infaz ettirmiştir. Yine bu yönden halifelik ve savcılık arasında ilişki kurulabilir. Çünkü bu olayda bir kadı görevini ifa eden Hz. Ömer, olayın geneline bakıldığında başlangıcından itibaren günümüzdeki savcının yaptığı benzer işleri yapmıştır.

Tezimizin ana gayelerinden biri olan İslam hukukunda savcılığın dayandırılabilceği kişi ve kurumları ortaya koyabilmek için günümüzdeki savcılığın görevlerinden yola çıkarak farklı örnekleri de incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutabilir, bu sayede örneklerimizi artırarak tezimizi destekleyebiliriz. Şöyle ki Hz. Ali zamanındaki bir olayı savcının soruşturma ve kanun yoluna başvurma görevleri ışığında incelemek istedik: Genç bir adam bir gün Hz. Ali'ye gelerek birilerini şikayet eder ve der ki: "Babam bunlarla bir yolculuğa çıktı, bu adamlar döndüler, babam dönmedi. Babamı sordum, öldü dediler, yanında epey mal vardı onu sorduğumda da bize bir mal bırakmadı dediler. Kadı Şurayh'a götürdüm, kadı onlara yemin ettirdi bıraktı." Hz. Ali bunun üzerine adamları çağırıldı ve taktikli bir sorgulama ardından suçlarını itiraf ettirdi.⁹⁴ Hz. Ali burada davayı temyiz etmiştir. Ancak bazı açılardan baktığımızda da halife olan Hz. Ali, günümüzdeki savcının yeniden dava açma ve kovuşturma işini yapması yönünden

⁹³ Uslu, s.176.

⁹⁴ Tarablusi, s.173; İbnü'l Kayyim, s. 45.

savcıyla benzer durumda görünmektedir. Yukarıda savcılarının görevleri konusuna yer vermemizin sebebi de işte böyle olaylarda ilişki kurarak, muhtemel savcılıkla benzer kurumlar veya kişiler ortaya koyma çalışmasını desteklemektir. Nitekim günümüz savcılarının başlıca görevlerinden biri olan kanun yoluna başvurma görevinde verilen hükümlerin hukuka uygun olmadığını düşünen savcının bu vazifesiyle yargılamada hakikatin ortaya çıkmasına ve kararların hukuka uygun olmasına yardımcı olmasından bahsetmiştik.⁹⁵ Hz. Ali de burada zaten onların davası görüldü diye veya bu gencin bir delili yok diye dava hükmünü olduğu hal üzere bırakmayıp ihbar, şüphe ve sanıklar üzerine harekete geçmiş, bir halife ve hakim olarak soruşturma, kovuşturma yapmış ve sonuç olarak da suçluları tespit etmiştir.

Halife Muktefibilah zamanından bir örnekle de yine halifelerin kamu adına suç araştırıp, suçluyu tespit ettiklerini görmekteyiz. Muktefibilah devrinde büyük bir hırsızlık olayı meydana gelmişti. Halife de güvenlik güçlerine hırsızları bulmalarını, yoksa malı onlara ödeteceğini söylemişti. Güvenlik güçleri de bazı ipuçlarından yola çıkarak sistemli ve ısrarlı bir araştırma sonucunda hırsızları ortaya çıkardılar.⁹⁶ Burada emniyet güçlerinin günümüzdeki savcının yaptığı işi yaptıkları görülse de halifenin de kamu adına bu işi üstlenmesi, yani amme davası açması onun da savcıya benzer görev üstlendiği noktasında bize örnek teşkil edebilir. Şöyle ki bu örnekte; henüz savcılık adında kurumsal bir yapının olmadığı bir devirde günümüzdeki savcının yaptığı işi o devirde kolektif olarak halife ve emniyet güçleri yerine getirmiştir diyebiliriz.

Halifenin savcıya benzer görevler ifa ettiği görüşüne dolaylı yoldan da ulaşabiliriz. Şöyle ki savcılığa en benzer yapılardan biri olarak görülen “hisbe” konusunda halifelerin bizzat pazar denetimine çıktıkları, kamu düzeninin korunmasında görevli olan “muhtesiblik” görevini yerine getirdiği bilinmektedir.⁹⁷ Taberi’deki “Ali çarşıya/pazara gelir, makamına otururdu” rivayetinden⁹⁸ anlaşılmakta ki o dönemde halife, pazarda hisbe faaliyetleri için sabit bir yere sahip idi. Daha sonraki devirlerde de

⁹⁵ Bkz. “Savcılarının Görevleri” başlığı.

⁹⁶ İbnü'l-Kayyim, s.42.

⁹⁷ Cengiz Kallek, “Hisbe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C.18, s.135; Mustafa Hizmetli, “Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, sy.6, Aralık 2017, s.431.

⁹⁸ Taberi, **Tehtibü'l-Asar: Müsnedu Ali b. Ebi Talib IV**, Mahmud Muhammed Şakir (thk.), Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1982, s. 46-47.

halifeler pazar denetiminde bulunmuşlardır.⁹⁹ Kamu düzenini sağlamakla görevli ve sorumlu oldukları düşüncesinden hareketle, dolaylı da olsa yine halifelik-savcılık arasında bağlantı kurulabilir.

B. Emir-Vali

Müessesleşmenin ilk nüvelerinin belirlediği ve görev paylaşımının henüz oluşmadığı Hz. Peygamber zamanında valilerin yetki ve görevleri tam anlamıyla belirlenmemiştir. Onlardan beklenen halka namaz kıldırma, zekat ve devletin hakkı diğer vergileri toplamak ve şehirlerde emniyeti sağlamaktır. Dört halife devrinde de valilerin askeri ve mali durumları devam etti. Fazla yaygın olmamakla birlikte onlara amil veya emir de deniyordu. Bu, emir zincirinin başında olmasından ve zekat toplamaktan kaynaklı bir isimlendirme idi.¹⁰⁰

Kamuyu ilgilendiren hırsızlık, zina, cinayet gibi suçların, sanıkların araştırılması da gerekir. Bu konuda yani zina, hırsızlık, adam öldürme, yol kesme gibi suç ihbarlarında sanığın durumunun araştırılması gerektiğini Maverdi, İbn Teymiyye, İbn Ferhun, İbnül Kayyim, Tarablusi ve Karafi gibi alimler savunmuşlardır. Hatta bu araştırmanın kadılar tarafından değil, valiler ve emirler tarafından yapılmasının daha doğru olduğunu söylemişlerdir.¹⁰¹

Maverdi ve Ebu Ya'la el-Ferra gibi alimler sanıkların suçlarla ilgisi konusundaki araştırmanın neden valiler ve emirler tarafından yapılması gerektiğiyle ilgili dokuz sebep sayarlar. Şöyle ki; emirler beraberindeki memurlar aracılığıyla araştırma yapabilirler, daha önce de böyle bir suç işledi mi ya da işleme şüphesi var mı öğrenebilirler, hatta şüphe seviyesine göre araştırmayı derinleştirebilirler. Ama kadılar bunu yapamazlar. Yine emirler kovuşturma amacıyla sanığa baskı uygulayabilir, hapsedebilirler. Hakim ise bunları yapamaz.¹⁰² Bu maddelerde emir (vali) ile kadı karşılaştırması yapılırken

⁹⁹ Kallek, "Hisbe", s. 135; Hizmetli, "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği", s.431.

¹⁰⁰ Bkz. Hakan Temir, **Emevilerde Valilik**, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019, s.24-25.

¹⁰¹ Maverdi, s.273; İbn Ferhun, C.2, s.157-158; İbnü'l Kayyim, s. 82; Tarablusi, s.173-175.

¹⁰² Bkz. Ebu Yala, **el-Ahkamu's-Sultaniyye**, Muhammed Hamid el-Fıkı (tsh.), Beyrut: Darül Kütübül İlmîyye 1983, s. 257-260; Maverdi, s. 273-275.

sanıkların soruşturulmasının ve devamında kovuşturmanın da vali tarafından yapılması gerektiğini görmekteyiz. Dolayısıyla günümüzdeki savcıların yaptığı görevleri üstlenen gruplardan birisinin de vali-emir olduğu çıkarımı yapabiliriz. Tamamıyla savcı konumunda değil ancak tıpkı diğer görevlilerde olduğu gibi bir yönünü üstlenen, tabiri caizse günümüzdeki savcının vazifelerini paylaşan görevlilerden birisidir diyebiliriz. Bugünkü gibi sınırları, yetkileri ve görevleri müstakil olarak belirlenmemiş olmasına rağmen amme hizmetinde/kamu davalarında savcılığa duyulan ihtiyacı İslam hukuk tarihinde kısmen valiler de karşılamış olabilir.

Savcılığın idari ve adli yönünün olduğu, hem yargı hem yürütme alanında olabileceği konusundan birinci bölümde bahsetmiştik. Ancak kanaat olarak daha çok yargı alanında olduğunu düşündüğümüz savcılık ile yürütme organı olan vali/emir arasında bir illiyet bağının kurulması tezimize tezat teşkil etmez. Beroje'nin de söylediği gibi; fakihlere göre suçları kovuşturma bir kamu görevidir. Ancak bunun yürütme organına verilmiş gibi gözükmesi bir çelişki değildir. Çünkü o zamanlarda yetki açısından yargı ile yürütme birbirinden belirgin olarak ayrılmamıştı. Suçluları araştırma konusunda emir ve valiler yargı organlarından daha geniş yetkilere ve imkanlara sahiptiler. Yargı ve yürütmenin ayrıldığı günümüzde ise hukuka yardımcı müesseseler ve devletin kolluk kuvvetleri yargının hizmetine verilmiştir. Dolayısıyla bu alimlerin suçluları araştırma ile ilgili imkansızlık günümüz yargısı için söz konusu olmadığından kovuşturmanın tamamıyla yargıya ait olmasında İslam hukuku açısından bir sakınca görünmemektedir.¹⁰³

Hz. Peygamber dönemindeki adli meseleler merkezde Resulullah tarafından, taşrada ise valiler tarafından karara bağlanıyordu.¹⁰⁴ Sınırlar arttıkça dava konuları da arttı. Bu da valilerin işlerini yoğunlaştırdı. Hz. Ömer de valilerin yargıdaki yoğunluğunu azaltmak ve idari görevlere daha çok zaman ayırmaları için şehirlere kadı tayin etti.¹⁰⁵

Emeviler devrinde vilayetlerdeki davalara hem valiler hem kadılar bakmaktaydı. Güçlü valiler pek çok davayı bizzat yürüterek yargı üzerinde söz sahibi olup, kadıları

¹⁰³ Bkz. Beroje, s. 92-93.

¹⁰⁴ Temir, s.184

¹⁰⁵ İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, 5.bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s.116-118.

fazla söz sahibi yapmazlardı. Valilerin yargı alanına bu müdahaleleri kamu üzerindeki otoritelerini arttırmaktı.¹⁰⁶

Tezimizle ilgili valilerin yargı alanındaki durumlarına Emevilerden bir örnek vererek açıklamak istiyoruz. Emevilerde valiler muhakeme yapar, yaptıkları muhakeme sonucunda sanık suçsuz çıkarsa salıverir, suçlulara da had, hapis, para gibi cezalar verirdi. Hatta sürgün de edebilmekteydi. Muaviye zamanında bazı kişiler Hacıların yolunu kesince Horasan valisi Said b. Osman suça karışanları tespit ettirip onları muhakeme etti ve sonunda da sürgüne gönderdi.¹⁰⁷ Bu örneği konumuz için uygun ve konunun uzamaması açısından da yeterli bir örnek olarak görüyoruz. Burada konumuzda bahsettiğimiz bazen valilerin de savcı gibi hareket ettiği konusunu görüyoruz. Savcı bir kamu hakkı içeren bir konuda muhakeme yapıyor, suça karışanları tespit ettiriyor ve cezayı infaz ediyor. Amme davası olan bu konuda süreci yürüten vali günümüzdeki savcının yapmış olduğu görevi üstlenmiş gibi gözükmektedir.

Son olarak Osmanlı döneminde de valilerin savcının yapması gereken işleri yaptığını da belirtmek isteriz. Çünkü ileride anlatacağımız üzere Osmanlı Devletinde müdde-i umumi teşkilatı yani günümüz ismiyle savcılık kurumu, Nizamiye mahkemelerinin kuruluşundan ve ceza hukuku alanında yapılan düzenlemelerden bir süre sonra oluşmaya başladı.¹⁰⁸ Sonel, düzenlemelerden sonra teşkilatın kurulmasına kadarki süreçte, suçluları araştırıp soruşturma, kovuşturma faaliyetini yapıp sanığı yakalama, hükümleri infaz etme işlerini de vali, kaymakamlar ve mutasarrıfın yapmakta olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

C. Muhtesib

Vazife ve yetkilerini günümüzde tek bir kurumda toplayamayacağımız (günümüz İslam devletlerinde farklı müesseseler arasında görevlerini dağıtmıştır

¹⁰⁶ Temir, s.185.

¹⁰⁷ Vecdi Akyüz, "Emevilerin Kuruluş Devrinde İslam Amme Hukukunun Gelişmesi", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1989), s.281.

¹⁰⁸ Nevin Ünal Özkorkut, **Osmanlı Hukukunda Müddei Umumilik**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2016, s.79.

¹⁰⁹ Hikmet Sonel, "Türkiye'de Savcılığın Kuruluşu", **Adalet Dergisi**, sy:2 (Şubat 1949), s.188.

denilebilir¹¹⁰) hisbe; emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker ilkesi¹¹¹ çerçevesinde kamu düzenini muhafaza etmeyi ve bununla ilgili faaliyetleri kendisine görev edinmiş kurumdur.¹¹² Yani İslam toplumunda hisbe teşkilatı; iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek amacıyla, toplumsal huzuru sağlayan bir kurum olarak yerini almıştır.¹¹³ Bu görevi yerine getiren kişiye “muhtesib” denir. Muhtesib olacak kişinin bu göreve muktedir olması gerekir. Yani akıl-baliğ olmasının yanında güzel ahlakı ile tanınmış olması da gerekir.¹¹⁴ Meşhur bazı muhtesibler; el-İstahri, Ebu Nasr Mensur, İbnü'n-Nuri, Şeyzeri, el-Makrizî, el-Ayni Mahmud, Mir Hüseyin Muammaî, Şihâbüddin Abdullah, İbrahim Betha olarak bilinmektedir.¹¹⁵

Günümüzde görev ve yetkilerini sadece bir müessesede toplayamayacağımız hisbe teşkilatının bir bölümü fiki, bir bölümü de idari meselelerdir. Bu sebeple “muhtesib” için toplum huzurunun sağlanmasında, önemli seviyede rolü olan bir görevlidir denilebilir.¹¹⁶

Muhtesiblik; yetki açısından hakimliğe en yakın vazife olarak görülmektedir. Çünkü İslam medeni hayatının önemli bir müessesesidir. Kamu yaşantısının müfettişliği görevi olan muhtesib vazifesini Medine'de bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.), eyaletlerde de hakimler ve vali Hz. Peygamber (s.a.v.) adına ifa etmekteydi.¹¹⁷

Hz. Peygamber döneminden itibaren var olduğu bilinen “hisbe” daha sonraları¹¹⁸ tam bir müessese haline geldi.¹¹⁹

¹¹⁰ Ahmed Abdüsselam Nasif, **eş-Şurta fi Mısri'l-İslamiyye**, Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabi, 1987, s.241.

¹¹¹ İlgili ayetler için bkz: Al-i İmran 3/104, 110, 114, Tevbe 9/71, 112, Hac 22/41.)

¹¹² Abdurrahman b. Nasr Şeyzeri, **İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı**, Abdullah Tunca (çev.), İstanbul: Marifet Yayınları, 1993, s.33; Metin Yılmaz, “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, (**Doktora Tezi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2003), s.170.

¹¹³ Abdülkerim Zeydan, **Nizamu'l-Kada**, Bağdad: Matbaatü'l-Ani, 1984, s. 113.

¹¹⁴ Kallek, “Hisbe”, s. 133; Hizmetli, “Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği”, s.432.

¹¹⁵ Yusuf Ziya Kavakçı, **Hisbe Teşkilatı; Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi, 1975, s.146-147.

¹¹⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)**, İstanbul: Zafer Matbaası, 1987, s. 14.

¹¹⁷ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Salih Tuğ ve M. Said Mutlu (trc.), İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969, c. 2, s. 197.

¹¹⁸ (Hisbe teşkilatının müesseseleşmesi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Üç grup halinde toplarsak Hz. Ömer devri, Abbasi halifesi Mehdi devri, Abbasi halifesi Hadi devri); Detaylı bilgi için bakınız: Kavakçı, s.42-43.

¹¹⁹ Kazıcı, s.13.

Bir rivayette Abbasi halifesi Ebu Cafer'in Yahya b. Zekeriya'yı hisbe görevlisi olarak görevlendirdiğinden bahsetmesi¹²⁰ Abbasi halifelerinden Ebu Cafer döneminde (754-775) hisbe teşkilatının var olduğunu göstermektedir. Ancak bazı araştırmacılara göre sahibü's-sûk yerine muhtesib isminin kullanılması ise Mehdi (775-785), Hadi (785-786) yahut Me'mun (813-833) devirlerine denk gelmektedir. Gerçi sonraki devirlerde dahi Endülüs ve Mağrib başta olmak üzere muhtesibin yanında "sahibü'l-hisbe, vali'l-hisbe, nazru'l hisbe, veliyyü'l-hisbe gibi ifadeler de kullanılmıştır.¹²¹

Makrizî, İtti'azü'l-Hunefa'da muhtesiplerin görev yaptıkları mekanı "meclisü'l-hisbe" olarak adlandırmaktaysa da bu meclisin cami içinde bir bölüm olduğu tahmin edilmektedir.¹²² 10. yy.da vezirin, Bağdat muhtesibine evinde oturmaması, vazifesini yerine getirip pazarları teftiş etmesi uyarısında bulunması¹²³ o devirde hisbe teşkilatıyla ilgili müstakil bir yer olmadığını göstermektedir. Ancak yine de meclisü'l-hisbenin muhtesibin makamı olduğu, esnaf ve tüccarın da oraya yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu makam sonraki dönemlerde de müstakil bir daire olarak var olagelmıştır. Bu daireye Endülüs'te de "hattatü'l-ihtisab deniyordu.¹²⁴

İlk zamanlarda bir ahlak bekçisi, belediye zabıtası gibi roller üstlenen bu teşkilatın¹²⁵, tarih içerisinde idari, toplumsal işlerin yanında, bazı zaman ve bölgelerde belli konular ve yetkilerle yargı görevini de yerine getirdiği görülmüştür.¹²⁶ Bizim çalışmamızın dayanak noktası da muhtesibin bahsedilen yargı görevidir.

Hisbe faaliyetleri genel olarak bakıldığında kamu hukuku dahilindedir, idare hukukundaki konumu muhtesibin yetkilerine göre değişiklik göstermektedir.¹²⁷

¹²⁰ Hatib el-Bağdadi, **Tarihu Bağdad ev Medineti's-Selam**, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (t.y.), C.1, s.79.

¹²¹ Kallek, "Hisbe", s. 136.

¹²² Makrizî, **İtti'azü'l-Hunefa**, Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (thk.), Kahire: el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1996, C. 2, s. 135.

¹²³ İbnü'l-Uhuvve, **Mealimü'l-Kurbefi Ahkami'l-Hisbe=The Ma'alimal-Qurba fi Ahkam al-Hisba**, Reuben Levy (çev. ve tsh.), London: Luzac and Company, 1938, s. 219.

¹²⁴ Kallek, "Hisbe" s. 137.

¹²⁵ "İslam hukuki cezaîyye teşkilatında bir de ihtisab=hisbe memurluğu vardır ki, bu da bir nevi zabıtai belediyye ve ahlakiyye mahiyetindedir..."; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kamus**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, C.3, s.329.

¹²⁶ Bilmen, C.3, s.329-330.

¹²⁷ Kallek, "Hisbe" s. 133.

Muhtesib; kendisinin yetkili olduğu haklarla alakalı davalara bakar ve had ve kısas olmayan suçlarda tazire hükmeder. Muhtesib bütün bunlarda devletten aldığı güce ve otoriteye dayanır. Muhtesibin başlıca iki işe baktığı söylenebilir. Birincisi; kamu haklarının söz konusu olduğu durumlardadır. Çünkü böyle konularda belli bir kişiye karşı işlenmiş suç ve yanlışın düzeltilmesi için dava açmış bir müddei yoktur. Bu yüzden muhtesib, iyiliği emredip kötülüğü nehyetmek ve engellemek için öğrenir öğrenmez böyle davalarla ilgilenir. İkinci olarak da; insanları aldatma, ölçülerle oynama, ölçüyü eksiltme, kamu adabından ve alışverişteki şer'i ahkamdan çıkmak gibi toplumun hakkını çiğneyenlere karşı görevini yerine getirir.¹²⁸ Burada birinci sırada bahsedilen görevli olduğu iş, muhtesibin görev alanlarının savcıların görevleriyle paralellik gösterdiğini bizlere göstermektedir. Yani bir dava açan olmasa da kamu hakkı söz konusu olduğu durumlarda muhtesib, suç unsurunu öğrenir öğrenmez tıpkı bir savcı gibi harekete geçer ve araştırma/soruşturma evrelerini başlatır diyebiliriz. Bu yönüyle muhtesib, tarihte savcının dayandırılabilceği müesseselerin başında gelmektedir çıkarımının yanlış bir hüküm olmadığı kanaatindeyiz. O yüzden muhtesibi daha detaylı işlememizde fayda görüyoruz.

Muhtesib; Kur'an-ı Kerim'de hisbeye işaret eden "Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar." (Al-i İmran, 104) ayetinde bahsedilen görevi yapana denir şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak hisbe görevi yani iyiliği emredip kötülükten nehyetme görevi için iki farklı görevli sayılabilir: Muhtesib ve mütetavvi. Maverdi, muhtesib ile mütetavvi arasında dokuz fark olduğunu söylemiş ve şöyle sıralamıştır:

1. Muhtesib resmi bir memur olduğu için farz işleri yaptırmak onun vazifesidir. Nafile işleri ve farz-ı kifayeyi yaptırma da mütetavvinin işidir.

2. Muhtesibin işleri farz konumundakiler olduğu için başka şeylerle uğraşamaz. Ancak mütetavvinin işleri nafilerden müteşekkil olduğu için başka işlerle de meşgul olabilir.

¹²⁸ Muhammed Zühayli, **el-Kazaü's-Şer'i: el-Kavaid ve'd-Davabitü'l-Fıkhiyye**, Dımaşk: Darü'l-Fikr; Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2015, c. 2, s. 914.

3. Muhtesib zaruret olduğu için tayin edilmiştir. Mütetavvide ise böyle bir durum yoktur.

4. 3.madde gereği muhtesib kendisini tayin edenin emirlerini yerine getirmek zorundadır. Mütetavvi için böyle bir durum yoktur.

5. Muhtesib kötülükleri araştırır ki görevini yapmış olsun, kötülük engellensin, iyilikler yayılsın. Ancak mütetavvi böyle bir araştırma yapamaz.

6. Muhtesib, iyilikler yapılmadığında, kötülükler yapıldığında yardımcı kullanabilir. Resmi bir görev yaptığından yardımcı alma yetkisi vardır. Mütetavvinin ise yardımcı alması doğru değildir.

7. Muhtesibin gerektiğinde tazir cezası verme yetkisi varken, mütetavvi tazir cezası veremez.

8. Muhtesib, işi karşılığında devlet hazinesinden maaş alır. Mütetavvi işini karşılıksız yaptığından maaş almaz.

9. Dini hükümler dışında, örfle ilgili konularda muhtesib içtihadıyla hareket edebilir. Mütetavvilerde ise böyle bir durum söz konusu değildir.¹²⁹

Muhtesib ve mütetavvi ayrımını bilmek kazai işlemlerdeki bahsettiğimiz benzerliği bize göstermesi açısından önemlidir. Nitekim her ne kadar “mütetavvi” olarak tavsif edilen oluşum da hisbe görevi yapsa da bizim savcılığın dayandırılacağı görevli olarak bahsettiğimiz özellikle “muhtesib” olarak isimlendirilendir. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi hisbenin alanı geniş bir alandır, toplumdaki pek çok alanı ilgilendirir. Hatta bu yüzden günümüzdeki pek çok farklı kuruma da dayanak olarak gösterilebilir. Ancak devlet adına resmi olarak toplumsal menfaat ve düzeni yürüten, devletten aldığı güçle kamu davası açan ve yürüten ve resmi vazifesi olduğu için bunu yapmak zorunda olan görevli muhtesiptir. Yani muhtesipteki savcılığa benzemeyen birtakım gönüllü işler aslında muhtesipten ayrılmış ve ayrı bir isimle mütetavvi olarak isimlendirilmiştir. Bu ayırmadan ve yukarıda sıralı olarak zikredilen görevlerinden yola çıkarak savcının

¹²⁹ Maverdi, s. 299-300.

“muhtesib” ile, savcılık kurumunun da “hisbe” teşkilatı ile büyük bir benzerlik gösterdiğini ve bu yüzden de savcılığın İslam hukukundaki “hisbe” teşkilatına dayandırılabilirliğini söyleyebiliriz. Maverdi'nin saydığı maddelere tek tek baktığımızda; muhtesibin de tıpkı günümüzdeki bir savcı gibi görevinin resmi bir görev olduğunu, asıl işinin bu olduğunu, zorunlu olduğu yani ihtiyaç olduğu için tayin edildiğini, kötülükleri yani toplumsal huzuru ve düzeni bozan kişi ve durumları araştırıp, soruşturduğunu, bunu yaparken de savcının kolluk kuvvetlerinden faydalanması gibi yardımcılar edinebildiğini, devlet hazinesinden maaş aldığını ve gerektiğinde tazir cezası uyguladığını görmekteyiz. Muhtesip ile ilgili örnekler ve hisbe teşkilatı daha detaylı incelendiğinde görülecektir ki aslında savcılık kurumu İslam hukukunda yeni bir oluşum değildir. Ancak görev ve yetkilerinin belirlenmesi, düzenlenmesi tarih içerisindeki birtakım toplumsal ve hukuki değişim sonucunda olmuş ve yeni bir hüviyet kazanmıştır. Bunun dışında hukukta önemli bir sîje olan savcılar, farklı isimle de olsa benzer görev ve yetkilerle ve genelde de farklı yapılar arasında görev dağılımıyla İslam hukuk işleyişinde var olmuş ve ihtiyacı karşılamışlardır.

Muhtesible bazı muvazzaflar arasında da benzerlikler-farklılıklar bulunmaktadır. Mezalim mahkemesi başkanı (nazıru'l-mezalim), kadı, şurta, müftü ve şahit gibi. Yine bu kurumlara baktığımızda savcılıkla da bağlantı kurabilmemiz yine savcı ve muhtesib arasındaki benzerliği bize göstermektedir. Bu bağlamda kadı açısından incelediğimizde; kadı nasıl kul hakları konusunda yapılan dava başvurusunu kabul edebiliyorsa, muhtesib de kabul edebilir. Ancak haddi gerektiren suçlar ve cinayetler konusunda hüküm veremez. Muhtesibin yetkisi toplumsal hayatta sık karşılaşılan, kamu düzenini bozabilen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak ile ilgilidir. Mesela; ölçü-tartıdaki hileler, mali aldatmalar, ödenmemiş borçlar, işçi-işveren anlaşmazlıkları, komşu hakkı çiğnenmesi gibi. Bu gibi olaylardaki çözüm yetkisine baktığımızda da yine görürüz ki, bazen bir hakem gibi olan muhtesib, günümüzdeki savcı veya sorgu hakimi gibi de görev yapmaktadır.¹³⁰ Çünkü muhtesibler, savcılar gibi Allah hakkı (kamu hakkı)

¹³⁰ Kallek, “Hisbe”, s. 134.

konusunda sınırı aşanları hakim huzuruna çıkarıp, kamunun menfaatlerini müdafaa etmektedirler.¹³¹

Davanın çözümü için muhtesib, kadı gibi taraflardan delil isteyemez, yemin teklif edemez. Yalnızca davalı suçunu itiraf ettiğinde ilgilenebilir ve kabullenilen borcun ödenmesi için zorlamada bulunabilir. Kadıdan farklı olarak muhtesibin zor kullanma yetkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca kadı sadece kendisine getirilen davaları inceleyebilirken, muhtesib yetkili olduğu hususlarda gayri meşru eylemlerin olup olmadığını araştırabilir ve gerekirse müdahale edebilir.¹³² Bu; bize savcının soruşturma, kovuşturma yetkisini hatırlatmaktadır. Bu yönüyle de hisbe kurumunun, burada bahsedilen araştırma-soruşturma ve müdahale yetkisi bağlamında yine savcılığa benzediğini göstermektedir.

Yukarıda sayılan farklar; hisbenin idari bir makam, kadılığın ise kazai bir makam olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yine idari açıdan mezalim-kaza-hisbe şeklinde bir hiyerarşik sıra da bulunmaktadır. Kadı ve mezalim nazırı bağlayıcı kazai hüküm verir, muhtesib veremez. Mezalim nazırı ve muhtesib münkeri izale etmek için cebr kullanma yetkisine sahiptir. Yine mezalim nazırı ve muhtesib herhangi bir suç duyurusu olmadan da kamu hakkı ihlallerini araştırabilir ve bu konuda gereğini yapabilirler.¹³³ Mezalim nazırıyla benzerliği sayılırken herhangi bir suç başvurusu olmasa da amme davası söz konusu olduğunda muhtesibin de harekete geçip gereğini yaptığının söylenmesi muhtesibin savcıya benzerliğini ortaya koyan başka bir açıdır.

Ahmed Said el-Müceyledi'ye göre dini özellik taşıyan hisbe görevi kaza ile şurta arasındadır.¹³⁴ Bu yönüyle de yine günümüzde hakim ile emniyet güçleri arasında konuma sahip olan savcıya benzemektedir.

¹³¹ Atar, s. 174.

¹³² Maverdi, s. 301.

¹³³ Kallek, "Hisbe", s. 134.

¹³⁴ Ahmed Said Müceyledi, *Kitabü't-Teysir fi Ahkami't-Te'sir*, Musa Lekbal (trc.), Cezair: eş-Şeriketü'l-Vataniyye, 1970, s. 42.

D. Şurta

İslam devletlerinde şehirlerdeki asayiş ve emniyeti sağlayarak toplumsal düzeni koruma, suçları takip ve yakalama gibi vazifeleri yürüten teşkilat (emniyet güçleri) olarak tanımlanan şurta, günümüzde arap dünyasında emniyet teşkilatına verilen isimdir. Teşkilatın başkanı sâhibü'ş-şurta olarak anılırken, güvenlik memuru ise şurtî olarak adlandırılmaktadır.¹³⁵

Şurta, Emevi ve Abbasi devirleri uygulamalarına göre de tanımlanacak olursa; güvenliği temin eden emniyet gücü olmasının yanında, mülki ve asayişle ilgili cezaların infazından da sorumlu devlet memurudur denilebilir.¹³⁶ Daha çok emniyet gücüne benzetilen ve tarihteki karşılığı sayılan şurta teşkilatının yukarıdaki tanımlamalara bakıldığında; kamu menfaatini gözetmek, devlet gücüyle kamu düzenini sağlamak, bunu sağlarken soruşturma ve cezaları infaz etme yetkisini kullanmak gibi özellikleri de bulunmaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla kısmi olarak da olsa savcılığa duyulan ihtiyacın tarihte yerini doldurmuş olması ihtimaliyle şurtaya da çalışmamızda yer vermek istedik.

Şurta teşkilatının tarih içerisindeki var oluşuna da kısaca bakacak olursak; Hz. Peygamber devrinde Resulullah'ın yanında Kays b. Sa'd b. Ubade'nin sahibü'ş-şurta konumunda olduğu bilinmektedir.¹³⁷ Ancak Kastallani hadisin şerhinde bunun bir benzetme olduğunu; çünkü Resulullah zamanında sahibü'ş-şurtanın mevcut olmadığını açıkça söylemiş, Hz. Enes'in bunu söylediği devirde (Emeviler devrinde) şurtanın var olduğunu, dinleyenlere de Kays b. Sa'd'ın durumunu benzeterek söylediğini ifade etmiştir.¹³⁸ Yine Resulullah zamanında sahabe arasından bekçi (hares) olarak görevlendirilenler de vardı.¹³⁹ Yılmaz, tezinde şurtanın Peygamber devrinde olduğunu savunanların hares gibi bekçilik görevlerine benzer oluşundan dolayı yanlışta olduğunu ve Resulullah zamanında şurta teşkilatının var olmadığını söyler.¹⁴⁰ Kanaatimize göre de şurta teşkilatı aynen tezimizin ana konusu savcılık gibi zaman içerisinde kurumsallaşmış,

¹³⁵ Metin Yılmaz, "Şurta", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, C. 39, s. 242.

¹³⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, C.1, s.647-648.

¹³⁷ Yılmaz, "Şurta", s. 242.

¹³⁸ Ebu Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallani, **İrşadü's-Sari li-Şerh-i Sahih-i Buhari**, 7.bs, Mısır: Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, 1323 (m.1905/1906), C.10, s.227. (Hadis No: 7155).

¹³⁹ Abdülhay el-Kettani, **Nizamü'l Hükümeti'n-Nebeviyye (et-Teratibü'l-İdariyye)**, Beyrut: Hasan Cana, (t.y.), C.1, s. 293.

¹⁴⁰ Yılmaz, "İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)", s.29.

yetki ve görevleri belli bir kurum haline gelmesi Hz. Peygamber devrinden sonra olmuştur. Bunun sebebi kendisine ihtiyaç duyulmaması değil, yeni kurulan bir devletin gelişim aşamasında kendisine duyulan ihtiyacın bir şekilde görev dağılımlarıyla karşılanıyor olması olabilir. Bizim savcılıkla bağlantı kurduğumuz “şurta” teşkilatı da Hz. Peygamber ve dört halife devrinde bir bekçilik, koruma, kolluk gücü şeklinde olan şurta değil, aşağıda da anlatacağımız, daha çok yetki alanı genişleyen, yargıda da söz sahibi olan Emevi ve Abbasi devrindeki şurtadır.

Dört halife devrinden de kısaca bahsedecek olursak; Hz. Ebu Bekir’in hilafetinde Abdullah b. Mes’ud gece bekçiliğine getirilmişti; böylece sürekli bekçilik de başlamış oldu. Hz. Ömer zamanında ise halife gece bekçiliğini bizzat kendisi yapar, bazen de başkalarını bulundururdu (Eslem, Abdurrahman b. Avf, Muhammed b. Mesleme gibi).¹⁴¹ İlk defa sahibü’ş-şurta (Abdullah b. Kurfüz et-Teymî) tayin edenin de Hz. Osman olduğu bilinmektedir.¹⁴²

Hz. Osman zamanında Medine dışında başka büyük şehirlerde de sahibü’ş-şurta isimli kişiler görevlendirildi. Şurta, kadılık teşkilatına bağlı olarak görev yapıyor, asayişi sağlamanın yanında suçluların takip edilmesi, yakalanması ve kadının verdiği cezaların infaz edilmesi gibi görevleri yerine getiriyordu. Hz. Ali döneminde de var olan şurta teşkilatı devam ettirildi.¹⁴³ Hatta Hz. Osman devrine göre de daha genişlediğini söyleyen Yılmaz, şurtanın devletin bir organı olarak görev yapan bir teşkilat olarak Hz. Osman devrinde var olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴

Şurta teşkilatının asıl gelişme gösterip önem kazandığı devir Emeviler devridir. Emeviler devrinde şurta teşkilatı devlet yönetiminin asli unsurlarından biri haline geldi. Öyle ki sâhibü’ş-şurtalar seçilirken halifenin yahut valilerin akrabaları ya da en yakın adamları arasından seçilirdi. Devlet bürokrasisinde önemli bir konuma sahip olan sahibü’ş-şurtalar halife veya vali olmadığında imamlık vazifesini de üstleniyorlardı.¹⁴⁵

¹⁴¹ Yılmaz, “Şurta”, s. 242.

¹⁴² Halife b. Hayyat, **Tarih**, 2.bs., Riyad: Daru Taybe, 1985, s. 179.

¹⁴³ Yılmaz, “Şurta”, s. 242.

¹⁴⁴ Yılmaz, “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, s.38-40.

¹⁴⁵ Yılmaz, “Şurta”, s. 242.

Emeviler döneminde “sahibü’ş-şurta” tarafından pazar haricindeki hisbe faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir. Mesela Mus’ab b. Abdurrahman şikayet üzerine bir alışveriş işlemini incelemişti. O sırada Mus’ab, Muaviye’nin hilafetinde Medine’de sahibü’ş-şurta olarak görevlendirilmişti.¹⁴⁶ Yine Ömer b. Abdulaziz döneminde de şurta, içki içen bir grubu halifenin huzuruna getirmişti.¹⁴⁷ Bu iki örneğe baktığımızda birisi bir şikayet üzerine inceleme yapmıştır. Bu da bize günümüzdeki savcının ihbar veya şikayet üzerine harekete geçip soruşturma yapmasını hatırlatmıştır. Diğer örneğe baktığımızda da ceza davası konusu olan içki içmeyi görüyoruz. Yani içki içmek kamu hakkını içeren bir suçtur. Ve sahibü’ş-şurta içki içen grubu halifenin huzuruna getirerek aslında bir kovuşturma başlatmış gibidir. Bildiğimiz gibi savcı da suç duyurusunda bulunmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda günümüzdeki savcılık kurumu bazı yönleriyle şurta teşkilatına da dayandırılabilir diyebiliriz. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki; bu kesin olarak şurtanın gelişmesi sonucu günümüz savcılığına dönüşmüştür şeklinde düşünülmemelidir. Sadece kanaatimize göre günümüzdeki başka kurumlarla da arasında bağlantı kurulabilecek olan şurta teşkilatı başından beri tezimizde işlemeye çalıştığımız savcılığın tarihteki izdüşümlerinden birisi olabilir.

Abbasi döneminde ise şurta teşkilatının idari ve adli açıdan görev alanı genişledi.¹⁴⁸ Öyle ki Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur devletin dört önemli teşkilatından biri olarak şurtayı görüyordu. Halife bu dört rükunu; kınayanın kınamasından korkmayan kadı, zayıfın hakkını güçlüden alan sahibü’ş-şurta, emri altındakine zulmetmeden haracını toplayan sahibü’l-harac ve söylediklerini doğru yazan sahibü’l-berid olarak söylemişti.¹⁴⁹ Yılmaz, halifenin saydığı bu kişilerin günümüz anlamında “adalet”, “emniyet”, “maliye” ve “ulaştırma” teşkilatlarına karşılık geldiğini söylemiştir.¹⁵⁰ Emniyet kategorisinde değerlendirdiği sahibü’ş-şurta’yı kişi olarak düşündüğümüzde bir polis, daha doğrusu bir Emniyet Müdürü olarak düşünebilmemiz yanında; zayıfın hakkını güçlüden alan yani toplumda bir hak savunucusu olarak savcıyla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Hatta yukarıdaki tanımlama şekli (zayıfın hakkını

¹⁴⁶ Ebu Abdullah Zübeyri, **Nesebu Kureyş**, E. Levi Provençal (tsh.), Kahire: Darü’l-Maarif, 1982, s. 289.

¹⁴⁷ Ali Karni, **el-Hisbe**, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1994, C.2, s. 527.

¹⁴⁸ Yılmaz, “Şurta”, s. 242.

¹⁴⁹ Taberi, **Tarihü’l-Ümem ve’l-Müluk**, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim (thk.), Beyrut: Daru Süveydan, 1967, C.8, s.67.

¹⁵⁰ Yılmaz, “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, s.23.

güçlüden alan) bunu daha yakın bir mana olarak aksettirmektedir. Çünkü sadece bir koruma ya da suçluyu yakalama değil bir hak koruma, savunamayanın hakkını savunma, yani kolluk kuvveti yanında bir yargı yönü dikkatimizi çekmekte ve buradan da yola çıkarak İslam tarihinde savcılık ve şurta teşkilatı arasında bir bağlantı kurmaktayız.

Hilafet merkezi olan Bağdat'ta sahibü's-şurta valilerle veya emirlerle denk bir konumda sayılıyordu.¹⁵¹ Hisbenin de müesseseseleştiği, müstakil bir kurum haline geldiği Abbasiler devrinde hisbe ve şurta kurumları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktaydı. Vazifesi toplumda emniyet ve asayişin sağlanması olan bu iki teşkilatın görevlerinin tek kişiye verildiği de olurdu.¹⁵²

Sahibü's-şurtaların Selçuklular zamanında mezalim mahkemeleri emrinde suçları araştırıp, suçluları yakalamakla görevli olduğunu da bazı tarihçiler kaydetmektedir.¹⁵³

Şurtanın vazifeleri dönemlere göre farklılık gösterse de genel olarak idarî-toplumsal alanla ilgili görevler ve yargı alanıyla ilgili görevler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Birinci alandaki görevleri; emniyeti asayişini sağlama, itfaiye işleri, bayındırlık faaliyetleri, vergi denetimi, gümrük kontrolü, ihbar ve ilândır. Yargıyla ilgili görevleri ise sanıkların yakalanması, sorguya çekilmesi, suçluların tespit edilmesi ve suçlulara verilen cezaların infazı, hapis hane güvenliğinin temini, suçlara mani olma gibi görevlerdir.¹⁵⁴

Kadılarla işbirliğindeki şurtalar, kadının verdiği hükmü uygularken Emeviler'den itibaren bağımsız olarak yargı işlerini yürütmeye başlamıştır. Abbasilerde daha belirgin olan bu durumda şurta inisiyatifince sanıkların durumunu inceleyip, çıkan sonuca göre de cezalarını infaz ediyordu.¹⁵⁵ Abbâsiler'le birlikte, başta yargılama fonksiyonu olmayıp, yalnızca kadıların hükümlerini yerine getiren şurtaya cezaî alanda yargılama yetkisi de verildi. Başlangıcı acil çözülmesi gereken anlaşmazlıklara bakma

¹⁵¹ Seyyid Emir Ali, **Muhtasarı Tarihi'l-Arab**, Afif Baalbeki (çev.), Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1990, s.362.

¹⁵² Yılmaz, "Şurta", s. 242.

¹⁵³ Abdülkerim Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 222.

¹⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, "İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)", s.144-161.

¹⁵⁵ Muhammed Şerif Rahmuni, **Nizamu's-Şurta fi'l-İslam ila Evahiri'l- Karni'r-Rabi' el-Hicri**, [y.y.]: Darü'l-Arabiyye li'l-Kitab, 1983, s.113.

şeklinde olan bu süreç içki, zina, hırsızlık gibi suçların davalarına bakma şeklinde genişledi.¹⁵⁶

Şurtanın yargı alanlarındaki görevlerinden cezaların infazı görevi¹⁵⁷ daha önce de söylediğimiz gibi günümüzdeki savcılar da görevlerindedir. Bu gibi benzerliklerden dolayı savcıyla bağlantı kurduğumuz sahibü'ş-şurtanın yaptığı işler ile ilgili İbn Vehb el-Katib de iki kısım zikretmiştir. Bunlardan birisinin hakimler, ashab-ı mezalim ve divanlara yardımcı olarak hapsedilmesi gerekenlerin hapsedilmesini, serbest bırakılması gerekenlerin de salıverilmesini sağlamak olduğunu söylerken; diğerinin de cinayet işlerine bakmak, had cezalarının yerine getirilmesi, taziri gerekenlere tazir, had gerekenlere de had cezasının yerine getirilmesini sağlamak olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸ Görüldüğü üzere cezaların infazı ve infazın denetimini görevi savcılıkla benzerlik yönüyle dikkat çekmektedir.

Yine şurtanın en mühim vazifelerinden biri toplumun huzurunu kaçıracak, düzenini bozacak her türlü olumsuzluğa engel olmaktır. Yukarıda da içki içenlere karşı bazı uygulamalara detaya girmeden yer vermiştik. Yani şurta, her ne kadar kişinin kendisine zararı olmasa da kamunun zarar gördüğü birtakım olumsuzluklara engel olurdu.¹⁵⁹

Halife başlığını işlerken Halife Muktefibilah zamanında bir örnekte halifelerin kamu adına suç araştırıp, suçluyu tespit ettiklerini söylemiştik. Bu örneği burada da hatırlamakta fayda görüyoruz. Muktefibilah devrinde büyük bir hırsızlık olayı meydana gelmişti. Halife de şurta teşkilatına hırsızları bulmalarını, yoksa malı onlara ödeteceğini söylemişti. Şurta teşkilatı da bazı ipuçlarından yola çıkarak sistemli ve ısrarlı bir araştırma sonucunda hırsızları ortaya çıkarmıştı.¹⁶⁰ Yani bir kamu davası başlatılmış ve soruşturma sonucu suçlular bulunmuştur. Bu örnekle ilgili; henüz savcılık adında kurumsal bir

¹⁵⁶ Yılmaz, “Şurta”, s. 243.

¹⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, s.152-154.

¹⁵⁸ Ebu'l-Hüseyin İshak İbn Vehb el-Katib, **el-Burhan fi Vücuhi'l-Beyan**, Kahire: Mektebetü'ş-Şebab, 1979, s.320-321.

¹⁵⁹ Bkz. Yılmaz, “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, s.156-157.

¹⁶⁰ İbnü'l-Kayyim, s.42.

yapının olmadığı bir devirde günümüzdeki savcının yaptığı işi o devirde kollektif olarak halife ve şurta teşkilatı yerine getirmiştir diyebiliriz.

Sonuç olarak şurtanın suçluları araştırıp, yakalama ve ceza infaz gibi görev tanımlamaları da henüz savcılık adında müstakil bir kurum olmadığı zamanlarda savcılığın görevlerinin farklı oluşumlar tarafından yerine getirildiği fikrini bizlere vermekte ve bu görev paylaşımında şurtanın da olabileceği ihtimalini göstermektedir.

E. Müzekki

Hakimler, şahitlerin mahkemede şahitliklerini kabul etmeden önce onları araştırır ve soruşturma açardı. Bu müesseseye daha sonraları “tezkiye” adı verilmiştir.¹⁶¹

Tezkiye vazifesini yerine getiren kişiye de müzekki denir.¹⁶² Müzekki, hakimin davada görevlendirebileceği memurlardan birisidir. Hakim; şahitlerin durumu hakkında bilgi toplaması, araştırıp soruşturması için bir müzekki (güvenlik soruşturmacısı) atardı.¹⁶³

Tezkiye başlangıçta aleni idi. Yani hakimler açıktan soruşturma yapıp, bilgi toplarlardı. Ancak sonrasında, Kadı Şureyh bu soruşturmayı gizli yapan ilk hakim olmuştur.¹⁶⁴

İslâm tarihinde yargı teşkilatı ve bağlantılı terimlerin gelişimine yönelik yeterli seviyede araştırma ortaya konmadığından tezkiye kurumunun tarihî gelişimi ile ilgili doyurucu bilgi bulunmamakla birlikte¹⁶⁵; bir bağlantı kuracak olursak soruşturma yapıp bilgi toplaması açısından hakimin, savcı görevine benzer görev ifa ettiğini; hakimin tezkiye göreviyle de savcının bir yönünü aksettirebileceğini ve yine adaletin sağlanması

¹⁶¹ Hamidullah, C. 2, s. 191.

¹⁶² Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, C. 41, s. 77.

¹⁶³ Ebu Bekr Alâeddin Ebu Bekr b. Mes’ud b. Ahmed Kâsânî, **Bedâiü’s-Sanâi’ fi Tertibi’s-Şerâi’**, 2.bs, Beyrut-Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1982, C.7, s.10-11; Serahsi, **Mebcut**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983, C. 16, s. 91; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şîrbînî, **Muğni’l-Muhtac ilâ Ma’rifet-i Meâni’l-Elfâz**, C.6, s.304; Hatîb eş-Şîrbînî, **Delilleriyle Büyük Şafii Fıkhı Muğni’l-Muhtac: Minhacü’t-Talibin Şerhi**, Soner Duman (çev.), İstanbul: Mirac Yayınları, 2017, C. 18, s. 404.

¹⁶⁴ Serahsi, s. 91.

¹⁶⁵ Başoğlu, “Tezkiye”, s. 77.

noktasında soruşturma yapması ve yargıya olan katkısı bağlamında müzekkinin çok az da olsa kısmen savcı ile benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

F. Mezalim

Mezalim tarihte neredeyse tüm İslam devletlerinde yer alan bir devlet müessesesidir.¹⁶⁶

Mezalim mahkemelerinde itibar ve nüfuz sahibi kişiler tarafından yapılan haksızlıklar, idarecilere karşı açılan davalar hakimlerin yürütemedikleri davalar söz konusudur. Yani mezalim mahkemeleri hem idari kaza hem de adli mercilerdir. Gerçekten İslam tarihinde çok yönlü bir müessese olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷ Farklı kuruluşlara da benzeyen benzetilen mezalimin başlangıcı olarak hilfu'l-fudul gösterilirken, Hz. Peygamber zamanında devam ettiği kabul edilir. Ancak tam teşekküllü olarak faaliyet gösterdiği zaman Emeviler zamanıdır.¹⁶⁸

Mezalimin idari ve adli yargı alanında görevi olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu iki alan ve örnekleri hakkında bilgi vermek tez sınırlarımızın dışına çıkacağından bizim konumuzla ilgili olan adli yargı alanındaki görevinden bahsetmek istiyoruz. Bu konuda iki alan bulunmaktadır. Gasplar ve Özel Vakıflardaki İhtilaflar. Gasb davaları da devlet memurlarının ve güçlü kişilerin gasbları olmak üzere iki gruptur.¹⁶⁹ Ceza davası konusu olması dolayısıyla da gasbla ile ilgili örnek vermek tezimiz için yeterlidir. Şöyle ki; zalim devlet memurları tamah edip de birilerinin mallarını gasb ederse mezalim mahkemeleri aracılığıyla bu mallar sahiplerine iade edilir. Eğer denetleme sırasında mezalim hakimi şahsen bunu haber alırsa re'sen harekete geçer ve mağdur şikayet etmeden malın sahibine iadesini sağlar. Eğer bilgisi yoksa da incelenmesi ve kararın çıkması için başvuru şarttır. Böyle durumlarda mülkiyet durumu kayıtlardan araştırılır ve sonuca bağlanır.¹⁷⁰ Burada mezalim hakiminin re'sen dava açması ve hükmü infaz etmesi

¹⁶⁶ Vecdi Akyüz, "İslam ve Türk Tarihi Amme Hukuku Müesseselerinden Mezalim (Divanü'l-Mezalim)", (Yükseklisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1984), s.1.

¹⁶⁷ Bkz. Atar, s.164-165.

¹⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Maverdi, s.97-100.

¹⁶⁹ Akyüz, "İslam ve Türk Tarihi Amme Hukuku Müesseselerinden Mezalim (Divanü'l-Mezalim)", s.81-83.

¹⁷⁰ Maverdi, s.103.

ve suç unsurunun araştırılması gibi noktalar savcının yaptığı işlere benzemekte ve tarihte savcılığa duyulan ihtiyaç kısmen de mezalim tarafından karşılanmış olabilir fikrini vermektedir.

Aslında konuyu işlerken; ortak noktası toplumsal huzuru sağlamaya çalışmak olan ve bunu da devletten aldığı yetkiyle yapan, daha doğrusu amme hizmeti kapsamına giren kuruluşları ele almaya çalıştık. Nitekim Maverdi de hisbe ile mezalim ile ilgili iki noktada ayrılıp iki noktada birleştiğini söylerken birleştiği noktalardan birinin “kötülüğü ve haksızlığı yok etmek için icraatta bulunma ve fiilen engelleme” olduğunu söylemiştir.¹⁷¹ Yine böyle görevliler görev alanlarındaki konularda dava açılmasına gerek olmadan harekete geçerler.¹⁷²

II. OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA SAVCILIK

Osmanlı adliye teşkilatı, Peygamberimiz döneminden başlayarak ortaya konan İslam adliye teşkilatının daha sonraki Emevi, Abbasi, Selçuklu, Memlûklü devletleri aracılığıyla işlenip gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, bu devletlerin teşkilatlarıyla önemli bir paralellik ve benzerlik gösteren Osmanlı adliye teşkilatının kendine has yapısı bulunmaktadır. Kadıların sahip oldukları yetkiler ve görevleri, mahkemelerin işleyişleri, mezalim, hisbe, şurta, kadılıkudatlık ve bunlar gibi kazai müesseselerin aldıkları yeni şekil ve bunların yerine kurulan yeni müesseseler, Osmanlı adliye teşkilatının özgün olan bu yönünü ortaya koymaktadır.¹⁷³

Osmanlı’da Batı esinlenmesiyle ilk hukuki reformlar Tanzimat döneminde olmuştur.¹⁷⁴ Bu sebeple savcılık konusunu ele alırken tanzimat öncesi ve sonrası olarak incelemek yerinde olacaktır.

¹⁷¹ Maverdi, s.300-301.

¹⁷² Akyüz, “İslam ve Türk Tarihi Amme Hukuku Müesseselerinden Mezalim (Divanü’l-Mezalim)”, s.114.

¹⁷³ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta, 2013, s. 77-78.

¹⁷⁴ Didem Özalpat, “İslam Devletlerinde Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: İran ve Mısır Ülkeleri”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2008), s.29.

A. Tanzimat Öncesi

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan önceki hukuk sistemi ile ilgili, birebir İslam hukukunun uygulandığı görüşlerinin yanında, sınırlı İslam hukuku uygulamasıyla kendine has hukuk sistemine sahip olduğu yönünde fikirler de bulunmaktadır.¹⁷⁵

Osmanlı hukukunda yargılama denilince ilk akla gelen “kadılık” müessesesidir. Ancak kadıların, her dönemde olduğu gibi yargı işleyişini de tek başına yürütmediği görülmektedir. Henüz kanunlaşma ve müesseseleşme faaliyetlerinin kendini net olarak göstermediği Tanzimat öncesi dönemde de yargının işleyişinde farklı muvazzafların olduğu görülmektedir.

Ceza davalarında ehl-i örf ile kadıların iş birliği bulunmaktadır. Ehl-i örf denilen grup, kamu hakkının ağır bastığı durumlarda devreye giren kamu düzenini sağlamakla görevli olan kimselerdir. Kamu hakkının ihlal edildiği ve şahsi haklarda olduğu gibi takibi herhangi bir şahsın ya da yakınının şikayetine bağlı olmayan suçlarda ehl-i örfün doğrudan olaya müdahale ettiği ve sanık konumundakini mahkemeye sevk ettikleri görülmüştür. Hatta hakim kararı olmadan hüküm verdikleri veya cezalandırma yaptıkları da vakidir.¹⁷⁶

Çalışmamızın konusu olan “savcılık” kurumuyla birebir aynı olmasa da benzer görevler ifa eden bu görevliler hakkında kısaca bilgi vermemiz, savcılığın gelişiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Kadı

Osmanlı'da her kazanın¹⁷⁷ başında en üst sivil ve adli amir olarak “kadı” bulunmaktaydı. Yani günümüzde vali-kaymakamlık gibi görevleri ifa etmesinin yanında hakimliği ve belediye başkanlığını da yaptığı söylenebilir. Asıl vazifesi hakimlik olmakla

¹⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz: Aydın, s.65-77; Betül Kayar, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, sy.1 (2020), s.192.

¹⁷⁶ Bkz. Aydın, s. 81-82.

¹⁷⁷ Kaza'nın tarifi için bkz: Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi: 1453-1559**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, C.2, s.83.

birlikte diğer vazifeler de ikincil görevlerdir. Hakim olarak kadılar, bütün davalara bakar ve adli meseleleri işlerlerdi. Günümüzdeki noterlik de yine kadının görevleri dahilindeydi. Bu konuda mahkeme katipleri, muhızr, müftü, naib gibi yardımcıları da bulunmaktaydı.¹⁷⁸

Kadının hakimlik yanında idari görevleri de vardı ki devlet ile halk arasındaki ilişki kadı tarafından sağlanıyordu. Vergi toplamak, halkın isteklerini hükümete bildirmek gibi icra görevi de kadının uhdesindeydi. Bu vazifesinde de yardımcıları bulunan kadının, belediye başkanlığı görevinde de kendisine muhtesib gibi yardım eden görevliler vardı.¹⁷⁹

İslam hukukunda; sadece kişilere değil kamuya karşı işlenen suçların takibi de Sultan görevlerindendi. Kovuşturma aşamasının da, kamusal faydanın ve delil yetersizliğinin takdiri de Sultana ait yetkilerdendi. Sultan kamu hukukunun takipçisiydi. İddia, cezalandırma mevzuunda tam yetkiye sahip idi; bu yetkisini de kadılar aracılığıyla kullanıyordu.¹⁸⁰

2. *Subaşı ve Asesbaşı*

Asayiş amiri olmak görevine de sahip olan kadiya bu konuda “Subaşı” ve “Asesbaşı” yardım ediyordu. Yani subaşı için, idari bir birliği ifade eden¹⁸¹ kazada kadının asayiş işlerini yürüten kişidir denilebilir¹⁸².

Ceza yargılamasının en önemli unsurlarından birisi subaşıdır. Kurumsal manada savcılığın yer almadığı Osmanlı Yargılama Hukukunda subaşı, adeta bir savcı konumundaydı.¹⁸³

¹⁷⁸ Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *AÜDTCFD*, C.13, sy.1-2 (1955), s.48-49.

¹⁷⁹ Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.49-51.

¹⁸⁰ Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sy.1 (Ocak 2022), s.179.

¹⁸¹ Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi: 1453-1559*, C.2, s.83.

¹⁸² Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi: 1453-1559*, C.2, s.86.

¹⁸³ Akman, s.47.

Subaşılar 15. asrın sonuna kadar her kazaya birer tane olmak üzere atanırlardı. Subaşılar da asayiş muhafaza etmesi amacıyla asesbaşı seçerlerdi. Asesbaşı da bu görevi aseslerle yapardı. Bu asesler polis mahiyetinde olup asesbaşının emrinde bulunurken, asesbaşılar da subaşının emrinde idi. Subaşılar bir suç işlendiğinde kanun ile tayin edilen miktarda para cezasını toplayıp devlet hazinesine teslim ederlerdi. Hükümetin atadığı subaşıları 16. yüzyıldan itibaren Sancak Beyleri tayin etmeye başladı. Subaşılar tamamen kadının yardımcısı olarak addedilmekte ve kadının emrinde görevini ifa etmekteydi.¹⁸⁴

Yetki ve görevlerinin sınırları Hüdavendigâr Livası Kanunnamesinde(892/1487) çizilen¹⁸⁵ subaşılar kadının hükmüne tabidirler. Keyfi tasarrufta bulunamazlar. Mısır Kanunnamesinin (931/1524) ilgili kısmı da bunu desteklemektedir.¹⁸⁶

Kamu düzeninin bozulmasına yönelik bir suç işlendiğinde subaşılar, herhangi bir şikayetçi aramaksızın zanlıyı hakim karşısına çıkarma yetkisine sahiptir.¹⁸⁷ Bu da bize kamu menfaati için devlet adına dava açan savcılar hatırlatmaktadır. Çünkü herhangi bir şikayetçi aranmaz, kamu düzenini bozan bir suç olması durumunda harekete geçer. İşlemiş olduğumuz şurta konusuyla da kıyaslandığında subaşı bir sahibü’ş-şurtayı andırmakta, hatta asesbaşı sahibü’ş-şurta olarak kıyas edilirse asesbaşının üstü olan subaşının yetkisinin de savcıya yaklaştığı söylenebilir. Nasıl ki bazı yönlerden şurta teşkilatı ile savcılık arasında bağlantı kurup tarihte savcı ihtiyacının bir kısmının şurta ile karşılanabileceği ihtimali üzerinde durduysak aynı şeyi benzerliğinden dolayı Osmanlı döneminde henüz müdde-i umumilik kurulmadan subaşı için de söyleyebiliriz.

Kısaca Osmanlı’da subaşı savcı gibi hareket etmekteydi. Genellikle zanlıları ve suç ihbarında bulunanları hakimin önüne o getiriyordu. Soruşturma da genellikle naibler tarafından yapılmaktaydı.¹⁸⁸ Yani yine kollektif bir ihtiyacı karşılamadan bahsedebiliriz.

¹⁸⁴ Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.50.

¹⁸⁵ “Mücrim olan kimesne teftiş olunmadın veyahut üzerine zahir olan şenayi’ şer’le ve örfle yerine varmadın sancak beği ve subaşı ve adamları nesne alub salıvermek memnudur Kendüler mahall-i töhmet ve âdemleri mücrim ve müstahikk-ı ‘ikab olur...”; Barkan, s. 5.

¹⁸⁶ “... Bi-hasbi’ş-şer’ ne lazım gelürse kadı hükm idüb subaşı anunla ‘amel eyleye Kadı ma’rifetinsiz subaşı asla ve kat’a iş etmeye Şöyle ki ba’detlenbih musır olub iderse mucib-i ‘azl ola Belki müstahikk-ı siyaset ola...”; Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar**, tıpkıbasım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2001, s.382.

¹⁸⁷ Akman, s 48.

¹⁸⁸ Akman, s.112-113.

3. *Muhzır-Çavuşbaşı*

Muhzır; ilgili kişileri mahkeme huzuruna götürmekle, yani celbetmekle vazifeli mahkeme memurudur.¹⁸⁹

Kadı tarafından mahkemede hazır olması istenen kimseye celb kağıdı (mürasele) çıkarılır, muhzır da bu kişiyi mahkemeye çağırırdı. Muhzırın zor kullanma yetkisi yoktu; ancak bazen yanına asker alabilirdi. Yargılama esnasında mahkemedeki asayişin sağlanması da muhzırın vazifelerindendi. Kimi zaman merkezden kadılık bölgesindeki suçluların takip edilmesi, asilerin yakalanması, soruşturmalarda yardım etme gibi özel görevlerle de yükümlü kılınabilirdi.¹⁹⁰ Bu özel görevleri sebebiyle muhzırlar da savcının görevlerinden bazılarında kısmen ihtiyacı karşılamış ve günümüz savcısının görevini yapmıştır diyebiliriz.

Dava için; ikametlerine giderek davacı, davalı ve şahitlere tebligat yapmak için ve gerekirse onları mahkemeye celbetmek amacıyla mahkemelerde muhzır bulunurdu. Muhzır, avan, muşhıs gibi terimler, klasik fıkıh kitaplarında “adli zabıta ve tebligat memuru” manasında geçmektedir.¹⁹¹ Yine Kasani’ye göre mahkeme teşkilatında muhzırlar Abbasiler döneminde yerini almaya başlamıştır. Sahabe ve Tabiun dönemlerinde görülmemiştir.¹⁹²

Osmanlı Devleti’ndeki yerine bakılacak olursa da çavuşlar, bazı yönden günümüz icra memurlarının vazifelerine sahipken, kısmen de emniyet görevlileri ve savcıların görevlerine benzer görevler üstlenmekteydiler.¹⁹³

Suçluları bulup yakalamak, mahkemeye sevk etmek ve verilen hükümleri infaz etmekle vazifeli asesbaşı, Çavuşbaşı, subaşı gibi muvazzaflar bir nevi infaz savcısı olarak görev yapmaktaydılar. İslam ceza hukukunda daha çok itham sistemi geçerli olduğundan,

¹⁸⁹ **Kamus-i Türki**, “Muhzır”, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317, s. 1302.

¹⁹⁰ Recep Ahıskalı, “Muhzır”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, 2020, s. 85.

¹⁹¹ Fahrettin Atar, **İslam Yargılama Hukukunun Esasları**, s.136.

¹⁹² Kâsânî, C.7, s.12.

¹⁹³ Akman, s. 50.

soruşturmadan sorumlu bir kurum bulunmuyordu. İşte yukarıda da söylediğimiz gibi bu görevliler bu işleri yerine getirerek kısmen savcının yerini tutuyordu.¹⁹⁴ Yine muhızrlar da; mahkeme katıplığı, mübaşirliği ve kolluk faaliyetlerinin yanında savcının bazı vazifelerini de yerine getirmekteydiler.¹⁹⁵

4. *Naib*

Kadının bulunmadığı durumlarda onun vekilliğini yapan naib; kadının mahkemede olma zorunluluğu bulunduğundan, mahkeme dışında bir olay olduğunda, tahkikat veya keşif gerektiğinde kadı adına böyle işlerle vazifelendirilmiştir. Kamu hukukunun muhafazası kadıların önemli görevi olduğu için en küçük yerleşim birimlerinde bile işleri takip etmek için naib atamışlardır. Bu sayede en ücra yerlerde dahi tüm olaylardan haberdar olmuş, özel ve kamu hukukuyla ilgili meseleleri kaydetmişlerdir.¹⁹⁶

Osmanlı'da çoğunlukla soruşturma naibler tarafından yapılmakta idi. Özellikle yaralama ve adam öldürme davalarında naib, olay yerine gidip soruşturma yapmaktaydı.¹⁹⁷ Bu konuları günümüzdeki savcıların yaptığı işi bize hatırlattığından konumuza dahil etmeyi uygun gördük.

Son olarak “naib”den türeyen “niyabet” ifadesinin de savcılık muadili kurum isminde, bazı İslam devletlerinde “en-Niyabetü'l-Âmmetü's-Şer'iyye” şeklinde kullanıldığını da hatırlatmak isteriz.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Yakup Duranoğlu, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sy.1 (Ocak 2022), s.178.

¹⁹⁵ Hüseyin Şık, “Türk Adli Yargı Sisteminde Savcılık Kurumu”, (**Doktora Tezi**, Dicle Üniversitesi SBE, 2018), s.23.

¹⁹⁶ Bkz. Emel Bengü Bal, “Tanzimat'tan Sonra Kadı ve Naib Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab”, (**Yükseklisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2016), s.11-14.

¹⁹⁷ Akman, s. 113.

¹⁹⁸ Bkz. Yusuf Abdullah el-Şerifeyn ve Hüseyin el-Ömeri, “en-Niyabetü'l-Âmmetü's-Şer'iyyetü fi Kanuni Usulü'l-Muhakemat”, **el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirasati'l-İslamiyye**, sy.4 (Mayıs 2019).

5. *Muhtesib*

Daha önceki bölümde İslam hukukundaki yeri ve savcılığa benzerliği işlenen muhtesib, Osmanlı'da da devletin kuruluşuyla ortaya çıkmıştır. Kadının olduğu her yerde onun yardımcısı konumunda daha çok “ihtisab ağası” yahut “ihtisab emini” denilen muhtesibler bulunuyordu. Bunların vazifeleri ve yetkileri de ihtisab kanunnamelerinde belirtilmiştir.¹⁹⁹ Fatih Sultan Mehmet dönemine ait İstanbul ihtisab kanunnamesinde, hukukun gözetilmesinde muhtesibin sorumluluğuna dair kayıt, muhtesibin geniş yetkilerle donatıldığına bir örnektir.²⁰⁰

Ekonomik konularda kadının yardımcısı konumundaki muhtesib; şehirde dolaşır, esnaf denetler, halk-esnaf arasındaki hakları da koruma vazifesiyle hareket ederdi. Yeni iş yeri açılması, vergi alınması gibi konular görevi kapsamındadır. Yine şehirlerde asayişin sağlanması da onun başka bir faaliyet alanı idi. Ayrıca muhtesipte; insanları sürekli denetim görevinde olduğu için erkek ve Müslüman olması, adalet, ilim, ilmiyle amel etme gibi özelliklerin de bulunması gerekiyordu. Muhtesibler kadının emrinde çalışsalar da, onların ilgilenemediği mevzularda tam yetki sahibiydiler.²⁰¹ 1242 yılında çıkarılan İhtisab Ağalığı Nizamnamesinde; din görevlerini yerine getirmeyenleri mahalle imamları vasıtasıyla belirleyip muhtesibin bunları tembihleyip, dinlemeyip aynı suça devam edenleri de kadının huzuruna çıkarıp, belirlenen cezayı uyguladığı belirtilmiştir. Bazen de yine Nizamnamenin verdiği yetkilerle çarşı denetim esnasında suçlu sabit olanları yardımcıları vasıtasıyla cezalandırırdı. Muhtesibin adli görev ve yetkilerinin dayak, hapis ve sürgün olduğu da yine bu Nizamname’de anlaşılmaktadır. Geniş yetkileri bulunan muhtesibin “huddam-ı ihtisab” adında yardımcıları da vardı. Söz konusu Nizamname ile İhtisab Nezareti ismini alan Hisbe kurumunda İhtisab Ağasının adı da İhtisab Nazırına çevrildi.²⁰² Tanzimat’tan sonra ihtisab nazırları önemli bir hale geldi. Görev alanına da yeni konular girdi, ancak 1267’deki bir düzenlemeyle yaptığı işler zabtiye müşirliğine devredilen İhtisab Nezareti ortadan kaldırıldı. Daha sonra tekrar

¹⁹⁹ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul, 1998, s.143.

²⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I (Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul el-Mahrusa)”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, sy.5 (1942), s.340.

²⁰¹ Bkz. Kazıcı, “Hisbe”, s.143-145.

²⁰² Bkz. Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-i Belediye**, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1922, s.338-361; Dilaver Cebeci, “Osmanlı Devletinin İhtisab Ağalığı”, (**Yükseklisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1986), s.37-45.

kuruldu, ancak kısa süre sonra yine kaldırıldı ve görevleri yeni kurulan belediyeye (şehir mâneti) devredildi.²⁰³

Sonuç olarak Tanzimat öncesi Osmanlı devletinde muhtesibin de toplumda asayişin sağlanmasından sorumlu bir yapı olması, hakime yardım etmesi, hakimin ilgilenemediği alanlarda tam yetki sahibi olması, suçluları hakim huzuruna çıkarması ve belirlenen cezayı uygulaması dolayısıyla günümüzdeki savcının birtakım görevlerini yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

İslam hukukunu benimsemiş olan Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat'tan önce "savcı" gibi bir muvazzaf bulunmasa da "Çavuşbaşı/muhzır", "asesbaşı", "subaşı" isminde vazifeliler var olduğunu zikrettik. Bunlar suçluları bulmak, yakalamak, mahkemeye sevk etmek ve mahkeme kararlarını yerine getirmekle görevliydi. Her ne kadar savcılara ait birtakım görev ve yetkilere sahip olsalar da bu muvazzafların görevleri suçlunun mahkemeye sevkini ile son bulmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar "savcılık" kurumuna rastlanmadığı söylenebilir.²⁰⁴ Ancak yine muhtesibin toplum düzeninden sorumlu yapısı, kadının yargılama, naibin soruşturma, subaşının tutuklama/hakim huzuruna çıkarma gibi görevleriyle ortaklaşa savcıya duyulan ihtiyacı tanzimattan önce karşıladıkları muhtemeldir. Zaten zamanın getirdiği bazı gelişmeler sonucunda bu ihtiyacın karşılanmasının sisteme bağlanma ihtiyacı hasıl olunca da artık bir müessese haline geldiğini düşünmekteyiz.

B. Tanzimat Sonrası

Osmanlı Devleti; gerek devlet gerekse hukuk yapısını İslam'ı esas alarak teşkil etti. Örfi hukukla da gerekli durumlarda yapının eksiklerini tamamladı. Bu şekilde geniş toprakları asırlarca üstün bir başarı ile yönetti. Ancak 16.yy'dan itibaren Batı güçlenmeye, hızla büyümeye başladı. Sosyal ve ekonomik yapı geliştikçe, değişim gösterdikçe devlet yönetimi ve hukuki yapı da gelişti. Bu değişim ve gelişim sürecinde,

²⁰³ Bkz. Kazıcı, "Hisbe", s.143-145.

²⁰⁴ Bkz. İbrahim Durhan, "Yapısı ve İşlevi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1999), s.180-181.

dünyanın yeni düzenine ayak uydurabilmek, dünyadaki bu değişiklikten kaynaklı içteki huzursuzlukları bertaraf edebilmek ve dış baskıları engelleyebilmek için Osmanlı Devleti de farklı bazı alanlarda tedbirler aldı. Hukuki alanda değişimin ilk adımlarının da 1839'da Tanzimat Fermanı ile atıldığı söylenebilir. Çünkü Tanzimat Fermanı ile 1840'tan itibaren "Yeni Yasalar" yapılmaya başladı. Bu yeni yasaların bir kısmı, önceki uygulanan hukuk kaidelerinin sistematik bir şekilde derlenmesiyle oluşturuldu, bir kısmının hazırlanmasında ise Batı hukuku esas alındı. Bu süreç içerisinde devlet, daha önce hiç bilinmeyen kurumlarla tanıştı. Belli yönlerden uyguladığı ancak müstakil olarak teşekkül etmemiş olan kurumları da yakından tanıdı. Yeni yasaların uygulanmasıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü için hukuk içerisinde yargı teşkilatında da değişiklikler yapılması gerekti. İşte Nizamiye mahkemelerinin kurulması da bu değişikliklerdendir. Çalışmamızın konusu olan "savcılık kurumu" da Nizamiye mahkemelerinde vazife yapmak üzere tesis edilen yeni kurumlardan biri idi.²⁰⁵

Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı devletinde suçun soruşturmasını aktif olarak devlet yapmazdı, ithamda bulunan mağdur yapardı. Tanzimat'la birlikte hukuki pek çok alanda yenilik yapıldı. Avukatlık, savcılık, noterlik gibi kurumların da Osmanlı devletine girişiyle yargı alanında da yapılanmalar başladı.²⁰⁶

Tanzimat döneminde yaşanan gelişmelerle birlikte Osmanlı yargı teşkilatına eklenen bu yeni kurumlar aynı zamanda Nizamiye mahkemelerinin yapısını modern yargı kurumlarına dönüştürüp Cumhuriyet devrindeki modern yargı teşkilatlarının temellerini de oluşturuyordu.²⁰⁷

Bizim hukukumuzda geç ortaya çıktığı söylene de aslında, daha erken kendisini gösterdiği Fransa örneğinde bile daha önce başka hallerde kendisini gösteren savcılık kurumu, tam ve olgun bir şekilde günümüz tanımlamaları ve tamamlanmalarıyla belli oluşum ve gelişim aşamalarından sonra ortaya çıkmıştır. Hatta Fransız ve İngiliz

²⁰⁵ Özkorkut, s. 67-68.

²⁰⁶ Serhat Sinan Kocaoğlu, "Tarihsel Perspektifi ile Türk-İslam Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafî", **Ankara Barosu Dergisi**, sy.4 (2010), s.67-69.

²⁰⁷ Durhan, "Yapısı ve İşlevi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", s. 180.

oluşumları dışında savcılık müessesesinin ortaya çıkışı konusunda milletimizin başka milletlerden geç kalmadığı söylenebilir.²⁰⁸

1. Müdde-i Umumi Teşkilatının Kurulması ve Görev/Yetkilerinin Düzenlenmesi

İslam hukukunda hukuk davaları ve ceza davaları ile ilgili bir ayrım bulunmamaktaydı. “Hakk-ı ademi” ve “Hakk-ı Allah” diye bir tasnif var idi. “Hakk-ı ademi”de kişilere karşı işlenen suçlar söz konusudur ve özel hukuk sorunu olarak görülür. Suçtan zarar gören şahıs davacı olur, suçu yapan ise davalı. Yani hakk-ı ademinin söz konusu olduğu davalarda yargılama sürecinin başlaması için mağdurun veya mirasçının davacı olması gerekiyordu. Hakk-ı Allah’ın söz konusu olduğu suçlarda ise, suçtan haberi olan hakim dava açabileceği gibi herhangi bir Müslüman da dava açabiliyordu. Bu sebeple İslam yargı teşkilatında kamu adına dava açacak özel bir görevliye yani günümüz ismiyle “savcı”ya ihtiyaç duyulmamıştır.²⁰⁹

Tanzimat Dönemi’nde ilk kanunlaştırma düzenlemesi ceza hukuku alanında yapıldı. İlk olarak da 1840 tarihli Ceza Kanunu çıkarıldı. Bu kanunun eksikliklerini tamamlamak amacıyla da 1851 tarihli Kanun-ı Cedid (Ceza Kanunu)²¹⁰ yapıldı. Ancak bu süreçte de henüz savcılık kurumu bulunmuyordu.²¹¹

Tanzimat dönemindeki ceza hukuku alanındaki yenilikler, kanunlaştırma faaliyetleri neticesinde; şahsa karşı işlenen suçta, bazen sadece o şahsın zarar görmediği, bu suçun kamuyu da etkilediği, kamuya zarar verdiği anlayışı hakim olmaya başladı. 1858 (1274) tarihli ceza kanunu²¹²; şahsi hakkın söz konusu olduğu ama kamu düzenini de bozan suçların cezalandırılması için devlete kovuşturma yetkisi vermekteydi(md.1)²¹³.

²⁰⁸ Hikmet Sonel, “Türkiye’de Savcılığın Kuruluşu”, **Adalet Dergisi**, sy.2 (Şubat 1949), s. 177.

²⁰⁹ Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergi**, C.52, sy.4 (Kasım 2003), s. 147; Durhan, s.180.

²¹⁰ Kanunun metni için bkz.: Ahmed Akgündüz, **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986, s.821-831.

²¹¹ Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, s. 149.

²¹² 1858 tarihli ceza kanunnamesinin metni için bkz. **Düster**, 1.tertip, C.1, s.537 vd.

²¹³ 1.Madde: "Doğrudan doğruya hükümet aleyhine vuku bulan cerâyimin icrây-ı mucâzâtı devlete ait olduğu gibi, bir şahıs aleyhinde vuku bulan ecrâyimin âsayiş-i umumiyi ihlal eylemesi ciheti dahi kezalik devlete ait olduğundan, tayin

Ama henüz o süreçte devlet adına kovuşturmayı yapacak kişi-kurum belirlenmiş değildi.²¹⁴

Savcılık kurumunun Osmanlı devletinde ilk belirmesi “Vilayet Nizamnamesi”nde olmuştur diyebiliriz. Vilayet Nizamnamesi’nin “divan-ı temyiz” başlığının 19. maddesinin²¹⁵ devamında “umuru hukukiyye ve kanuniyyeye vakıf tarafı devletten mansup bir memuru mahsus bulunacaktır” ifadesiyle “savcı” nitelikli bir memurdan bahsedilmekte; ancak bu memurun görev ve yetkileri hakkında bir netlik, açıklık görülmemektedir.²¹⁶

1864 tarihli Nizamname’nin 19.maddesinden sonra 1870 tarihli Dersaadet ve mülhakata idare-i zabıta ve mülkiyye ve mehakim-i nizamiyesine dair nizamnamenin²¹⁷ 61.maddesi (divanı temyizde erbab-ı cinayet aleyhinde müdde-i sıfatında bulunmak üzere devlet namına umur-u hukukiyye ve kanuniyyeye vakıf bir memur bulunacaktır) bu özel memura biraz daha açıklık getirmiş ve 1870 (1286) tarihli Nizamnamenin 71.maddesinde (Dava meclislerinde daimi suretle birer müdde-i umumi bulunmayıp meclis me’l’yetinde bulunan teftiş memurlarından biri meclisin tensibi üzerine ledel icab bu vazifeyi ifa eleyecektir.) de bu memurdan “müdde-i umumi” şeklinde ilk kez bahsedilmiştir. Ancak bu Nizamnamede de hâlâ görev ve yetkileri belirlenmiş değildir.²¹⁸

Osmanlı Yargı Teşkilatı’nda “savcılık” müessesesinin kuruluşu yani müdde-i umumilik kurumunun asıl girişi, 1876 (1293) tarihli “Kanuni Esası”nın 91.maddesine dayanan 1879 (1296) tarihli “Mehakim-i Nizamiyye’nin Teşkilatı Kanun-i Muvakkatı”²¹⁹ (MNTKM) düzenlemesidir. Bu kanunun ikinci babı “müdde-i umumiler” başlığını taşır. Bunun 56.maddesi ile tüm Nizamiye mahkemelerinde müdde-i umumiler kurulmuştur. Söz konusu maddede; savcıların görev ve yetkileri belirtildi. Ceza davalarıyla ilgili görevleri ise “ceza usul-ü muhakeme” kanununa sevk edildi.(md58)²²⁰. 26 Haziran 1879

ve icrası şer’an emr-i ulül-emre ait olan ta’zirin tayin-i derecâtını dahi işbu Kanunname mütekeffil ve mutazammın olup ancak herhalde şer’an muayyen olan hukuk-u şahsiyeyc hâlel gelmeyecektir.”

²¹⁴ Durhan, s.181.

²¹⁵ Bkz. **Düstur**, 1.tertip, C.1, s.611.

²¹⁶ Durhan, s.181.

²¹⁷ Söz konusu Nizamnamenin metni için bkz. **Düstur**, 1.tertip, C.1, s.688 vd.

²¹⁸ Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, s. 150; Durhan, s.181-182.

²¹⁹ Düstur 1, C.4, s.235 vd.

²²⁰ MNTKM 58.madde: “Müdde-i umumilerin umur-ı cezaiyyede vezaifi, ceza usul muhakeme kanunu ile muayyendir.”

tarıhli “usul-i muhakemat-ı cezaiyye kanun-ı muvakkatı”nin dördüncü faslı “müdde-i umumilere dairdir” başlığı taşıır ve burada müdde-i umumilerin ceza davalarındaki görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Yani sonuç olarak Osmanlı Devleti’nde “savcılık” kurumunun kurulması 1879 yılının Haziran ayına denk gelir. Fransız örneğine uygun olarak, artık görev ve yetkileri kanunlarla belirlenmiştir.²²¹

Esasen Osmanlı Devletinde müdde-i umumi teşkilatı, Nizamiye mahkemelerinin kuruluşundan ve yukarıda bahsedilen düzenlemelerden bir süre sonra oluşmaya başladı.²²² Düzenlemelerden sonra teşkilatın kurulmasına kadarki süreçte, suçluları araştırıp soruşturma, kovuşturma faaliyetini yapıp sanığı yakalama, hükümleri infaz etme işlerini vali, kaymakamlar ve mutasarrıf yapmaktaydı.²²³

Daha önce savcılığın Osmanlı Devletine girişinin başka devletlere bakılınca çok da geç olmadığını söylemiştik. Çünkü Osmanlı Devleti, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı’nı (UMCKM) kabul etmiş, savcılığı düzenlemiş ve bu düzenlemeyle birlikte asırlardır tatbik ettiği şer’i hukuktakinden farklı bir kamu davası anlayışını getirmiştir.²²⁴

Tekrar maddeleriyle söyleyecek olursak savcılık ayrıntılı olarak UMCKM²²⁵ ve 1879 tarihli MNTKM²²⁶ ile düzenlenmiştir. MNTKM’nin 56. maddesindeki “Müdde-i umumiler umûr-ı adliyede hukuk-ı ammeyi vikaye için taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mensub memurlardır. Bunların vazife-i asliyesi asayiş ve hukuk-ı umumiyenin muhafazası için ahkam-ı kanuniyenin hüsn-ü cereyanına dikkat etmekten ibarettir.” ifadesiyle savcının hukuki işlerdeki görevleri belirlenirken; UMCKM’nin 20. maddesindeki “Müdde-i umumiler cünha ve cinayet derecesinde bulunan kâffe ceraim-i taharri ve tecesüsse ve mürtekibi aleyhinde ikame-i davaya memurdurlar.” ifadesiyle de teşkilat düzenlendi ve kamu adına davacı olma görevi müdde-i umumiye bırakıldı. Bu iki

²²¹ Durhan, s.182.

²²² Özkorkut, s.79.

²²³ Sonel, s.188.

²²⁴ Özkorkut, s.79-80.

²²⁵ Düstur, I, C. 4, s. 131 vd.

²²⁶ Düstur, I, C. 4, s.235 vd.

kanundan önce savcılık kurumu bu kadar net düzenlenmemiş, müdde-i umuminin yetki ve görev alanı detaylı olarak belirlenmemiştir.²²⁷

2. *Müdde-i Umumi Teşkilatının Hukuki Yapısı*

Osmanlı Devletinde kurulan ve düzenlenen bu teşkilatın hukuki yapısı hakkında da kısaca ve genel olarak bilgi vermek istiyoruz.

Müdde-i umumilik hukuku amme davasını kamu adına takip vazifesini üstelene makamdır denilebilir. Ceza davalarının taraflarından olan müdde-i umumilerin arasında hiyerarşik bir yapı olduğundan²²⁸ bahsedebiliriz. Ancak isimlendirme olarak şundan da bahsetmeliyiz ki; "...hukuk-u şahsiye müddeisine mukabil olarak mehakim-i cezaiyede bulundurulacak memurlara "hasm-ı mensup" yerine "müdde-i umumi" namı verilmesinin..." ifadesinin yer aldığı Cemaziyelevvel 1287 tarihli Takvim-i Vakayi'den anlaşılıyor ki önceleri "müdde-i umumi" yerine "hasm-ı mensup" ifadesi kullanılıyordu. Sonraları Türkçeleştirmeden sonra "müdde-i umumi" ifadesi yerine "savcı" ifadesi kullanılmıştır.²²⁹

Hakimlik için aranan şartlar müdde-i umumide de olmalıdır. Tayinleri terfileri de hakimler kanununa tabidir. Hakimlerden ayırdıkları yerlerden biri müdde-i umumilerin icrai kuvvete dahil olmalarıdır. İcrai kuvvetler, adalet vekilinden emir alırlar.²³⁰

Müdde-i umumi her ne kadar bir davacı konumunda olsa da şahsi bir davacıdan farklıdır. Şöyle ki şahsi davacı, davayı açmak konusunda seçim hakkına sahipken, müdde-i umumiler adli takip gerektiren olay olduğunda amme davası açmalıdır. Yine hukuk davası açan bir kişi bundan vazgeçebilse de müdde-i umumi ceza davası (hukuku amme davası) açtıktan sonra vazgeçemez. Tabi tahkikat seyrine giren sanığın masum olduğuna kanaat getirdiğinde mahkemenin beraatini ya da men'ini talep edebilir. Yine

²²⁷ Özkorkut, s. 80.

²²⁸ Bkz. Hüseyin Galib, *Müdde-i Umumi ve Muavinleri*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1890, s. 21-28.

²²⁹ Taner, s.43.

²³⁰ Taner, s. 45-46.

davasında davayı kaybeden kişi isterse kanun yollarına başvurur. Ama müdde-i umumi kararın kanuna uygun olmadığına kanaat getirirse kanun yollarına başvurmak zorundadır. Davayı kaybeden şahsa mahkeme masrafları verilirken, müdde-i umumi böyle bir şeyin altına sokulamaz. Çünkü o kamu menfaatine dava açmış ve takip etmiştir. Son olarak müdde-i umumiler amme davasını takip etme yanında verilen hükmü de uygularlar. Oysa ki hükmü infaz etme hukuktaki davacıda yoktur.²³¹

MNTKM'nin 57. Maddesindeki "Müdde-i umumiler doğrudan doğruya adliye nezaretinin emri tahtında bulunub bunların nasb ve azli adliye nezaretinin takiriyle bâ-irade-i seniyye icra olunur. Müdde-i umumiler hakimlik evsafını cami olmak lazımdır." ifadesinde görülüyor ki müdde-i umumilerin atama ve görevden alınmaları Adliye Nezaretinin onayı ve Padişahın emri ile yapılıyordu. Yine MNTKM'nin 59. Maddesindeki "Dersaadet'te mahkeme-i temyiz nezdinde baş müdde-i umumi namıyla bir memur bulunacağı gibi her istinaf mahkemesinde birer müdde-i umumi ve her kaza bidayet mahkemesinde birer müdde-umumi bulunacağı" ifadesinden anlaşılıyor ki; müdde-i umumi istinaf mahkemesinde bulunurdu ve bidayet müdde-i umumileri de onun yardımcısı (muavini) idi. Aynı kanunun 60. Maddesinden tüm müdde-i umumilerin bu teşkilatın bir parçası olduğunu yine görmekteyiz. "Baş müdde-i umumi, müdde-i umumiler heyetinin amiri olup, mehakim-i istinafiye nezdinde bulunan müdde-i umumiler bizzat ve bidayet mahkemeleri nezdinde olan müdde-i umumi muavinleri bilvasıta ona tabidir. Fakat idare-i adliyeye aid hususatda müdde-i umumiler ve müdde-i umumi muavinleri ile ve onlar da nezaret ile doğrudan doğruya muharebe ederler." Bu maddede görüyoruz ki müdde-i umumiler teşkilat olarak bir bütün halinde olmaları yanında aralarında bir hiyerarşi bulunmakta. En üstte baş müdde-i umumisi (temyiz mahkemesinde görevli), sonra istinaf müdde-i umumisi ve sonra da bidayet müdde-i umumi muavini bulunmaktaydı.²³²

Hüseyin Galib de müdde-i umumi teşkilatının bir bütün olduğunu, bir müdde-i umumisinin tanzim ettiği iddianameyle diğer bir muavinin mahkemeye katılabileceğini, yine ilk mahkemede başka, ikinci mahkemede başka bir muavin bulunabileceğini, bidayet müdde-i umumisinin istinaf ettiği bir davayı istinaf müdde-i umumisinin takip

²³¹ Detaylı bilgi için bkz. Taner, s. 49-50.

²³² Bkz. Özkorkut, s. 90-93.

edebileceğini söyleyerek müdde-i umumiğin bölünmez bir teşkilat olduğu kaidesini anlatmıştır.²³³

Bazı mahkemelerde işlerin çok olmasından dolayı müdde-i umumilerin yardımcıları bulunurdu. Bu muavinler doğrudan müdde-i umumilere bağlıydılar; amirinin buyurduğu, görev alanındaki işleri yapmakla görevliydi. Müdde-i umuminin kendisine emrettiği bir şeyde de “ben bunu vicdanıma karşı yapamam” deme yani vicdani görev almama salahiyetine de sahipti. Kural olarak muavinlerin en kıdemlisi müdde-i umumiye vekalet ederdi. Ama müdde-i umumi başka bir muavini vekil de kılabilirdi. Muavin olmayan yerlerde, müdde-i umuminin geçerli sebebi olursa, reis-i mahkemenin emriyle azadan ya da aza mülazımlardan biri vekil olabiliyordu.²³⁴

İdari işlerde ve sınırlanmış bazı yargı işlerinde müdde-i umumi teşkilatı adliye nazırına bağlıydı. Direkt olarak padişaha bağlı değildi.²³⁵ Bunun sebebi Sonel’e göre Sultan’ın kamu haklarına olan saygısından değildir. Sebebi, Nizamiye mahkemelerine sultan mahkemeleri denmekten çekindiği gibi, bu mahkemeler uhdesinde kurulan ve kamunun haklarını korumakla sorumlu olan müdde-i umumiye de padişahın kendi adamı gibi göstermekten çekinmiş olmasıdır.²³⁶

Müdde-i umumi teşkilatına, zabıtayı adliye görevlileri de dahildi.²³⁷ UMCKM’nın 9. Maddesinde bu görevliler sayılmıştır: “Cinayet davalarını rü’yet eden mahkemelerin nezaretleri altında olmak ve âtide tayin olunacak ahkam-ı mahsusaya tabi bulunmak üzere zabıta-yı adliye vezaifi, kaymakam veya müdür ve teftiş memurları ve müdde-i umumiler mustantıklar ve zabtiye zabitanı ve köy muhtarları ve ihtiyar meclisleri azası ve köy ve orman bekçileri marifetiyle icra olunur.” Bu memurlar, kendi görev dahillerinde işlenen suçlarla ilgili ihbarı kabul eder, suçüstü durumlarında müdde-i umuminin soruşturma, araştırma vb. gibi görevlerinde müdde-i umumiye yardım etmekle sorumluydular.²³⁸

²³³ Hüseyin Galib, s. 22.

²³⁴ Bkz. Galib, s. 23-24.

²³⁵ Özkorkut, s. 94. (Özkorkut, Ali Galib’in müdde-i umumilerin bu sebeple yürütme memuru olduğunu söylediğini aktarır. Yani ona göre müdde-i umumi, Adliye nazırından emir aldığı için yargı alanından ziyade yürütme alanının memuru yani memurin-i icraiyesidir.)

²³⁶ Sonel, 198.

²³⁷ Özkorkut, s. 97.

²³⁸ Özkorkut, s. 136.

3. Müdde-i Umumilerin Görevleri

Müdde-i umumiler ve muavinleri, hukuk işlerinde kamu hakkını korumakla vazifelendirilmiş memurlardı. Yani müdde-i umuminin asli görevi kamu hukukunun ve asayişin sağlanması için yasa hükümlerinin doğru uygulanmasına dikkat etmektir.²³⁹

Hüseyin Galib müdde-i umumilerin esasen iki vazife ile görevli olduklarını söyler. Birisi cezai işler, diğeri de hukuki işlemlerle alakalıdır. Özetle ceza davalarında bir şahsi davacı bulunsun veya bulunmasın müdde-i umumi hukuk-ı umumiye namına ve bir nevi vekalet sıfatıyla bütün suçları araştırma ve soruşturma, hükümlerin icrasını tatbikle asayiş ve emniyetin takibiyle sorumludur.²⁴⁰ Yine kişiler arasındaki hukuk davalarında kamunun da etkilendiği durumlarda, kamusal zararın önlenmesi için müdde-i umumiler devreye girerdi.²⁴¹ Müdde-i umuminin hukuk davaları ile ilgili görev ve yetkileri de MNTKM'nin 65 ile 73. Maddeleri arasında düzenlenmiştir.²⁴²

²³⁹ Özkorkut, s.110; Galib, s.31.

²⁴⁰ Galib, s.28-31.

²⁴¹ Özkorkut, s.125.

²⁴² 65.md.: "Evvela hukuk-ı umumiyyeye taalluk eden ahvale ve emval-i devlete ve bir mahal ahalisine ve umuma müteallik tesisata ve vücuhbere dair vasiyetnamelere saniyen hükkamın ahvaline ve redd-ihakim ve iştika an-ilihükkama, salisen vazife ve salahiyet maddelerine, rabian sıbyan ve mahcur ve mecnun gibi taht-ı vesayetde bulunan eşhasa, hamisen gaib bulunanlara dair hukuk mahkemelerinde rü'yet olunacak kâffe davaya müdde-i umumiler müdahale eder. Bu makule davaların istimaandan evvel reis-i mahkeme tarafından behemahal o mahkemenin dairesinde bulunan müdde-i umumi veya muavinine evrakı tebliğ edilir."

66.md.: "65. Maddede gösterilen hususattan maada hukuk mahkemelerinde derdest rüyyet olunan deaviden kendi vazifesine müteallik kısmını tefrik için müdde-i umumi her nev'i dava evrakını mahkemeden talep edebilir."

67.md.: "Müdde-i umumi veya muavini kendisine evrakı tebliğ olunan davaya müdahale edip etmeyeceğini nihayet 8 gün zarfında tahrirle reis-i mahkemeye beyan eder."

68.md.: "Müdde-i umumi bir davaya kendi tarafından müdahale olunmasına lüzum görmese bile o davanın hükmü verilmezden evvel müdde-i umumi veya muavininin istima' olunmasına mahkeme tarafından karar verilebilir. Ve müdde-i umumi veyahut muavini bir davaya hariç ez vazife müdahaleye kıyam ederlerse alakadarların talebi üzerine men'i müdahaleye dahi mahkemece karar verilebilir."

69.md.: "Bir davaya müdde-i umumi müdahale eyleyecek olduğu halde o davanın yevm-i rü'yeti müdde-i umuminin inzımam rey'iyle tayin olunur."

70.md.: "Müdde-i umuminin müdahalesini icab eden davalarda alakası olan eşhas sulh tarikiyle tesviyeyi münazaa etseler bile bunun zımnında hukuk-ı umumiyyeye hâlel gelemez."

71.md.: "Müdde-i umumiler müdahale ettikleri davalarda behemahal tarafeyn müvacehesinde beyan-ı efkar etmekle beraber hülâsa itirazat ve edillesini layiha itasıyla mahkemeye beyan ederler. Bunlar hiçbir sebeple mahkemenin müzakeresinde hazır bulunamayacağı mesellü itay-ı rey de dahiştirak edemezler."

72.md.: "Müdde-i umumiler müdahale ettikleri davalara dair mahkemenin verdiği kararları usul-i muhakeme kanununda münderiç şeraite tevfiakan istinaf ve temyiz edebilirler. Ancak şeraiti istinafiye ve temyizenin kefalet ve teminata dair ahkâmını ifadan istisna olunurlar. 65. Madde mucibince hukuk-ı umumiyyeye taalluk eden ahvalden dolayı müdde-i umuminin müdahale edeceği hususat hakkında istinaf veya temyiz davasının neticesine alakadarlar tabidir. Fakat tarafeyni mevcut olub da müdde-i umuminin yalnız hukuk-ı umumiyyeyi muhafaza için müdahalesi hakkında icab eden davalar hakkında mahkemeden verilen karara tarafeyn itiraz etmese bile müdde-i umumi istinaf veya temyiz edebilir ve müdde-i umumi tarafından ikame olunan istinaf ve temyiz davalarının neticesinden alakadarlar istifade edemezler."

73.md.: "Müdde-i umumi memuru bulunduğu mahkemeden sudur eden kâffe hükümlerin icrasına nezaret eder."

Savcılığın idari, hukuki ve cezai olmak üzere üç alanda görev ve yetkilerini işleyen Sonel, idari alanda savcıların adalet dairelerinin idari ve mali işlerinde görevli olduğunu belirtmektedir. Hukuki alanda ise şahısları ilgilendiren davaların toplumu da etkileyebileceği durumlarda savcıya salahiyyet verildiğini; ancak yukarıda da zikrettiğimiz gibi MNTKM'nin 65 ile 73. Maddelerinin kapsamlı bir görev yüklediğini, bu sebeple de savcılarının neredeyse bütün hukuk davalarına karışma sorumluluğunda olduğunu söyler. Son olarak ceza davalarındaki görevlerinin ise; savcının esas ve önemli görevi olduğu belirtir. Bu görev gereği kamu davası açmak savcılığın tekelindedir. Ancak her suç karşısında da kamu davası açmak zorunda değildir. Kanun ve usullerle tesbit edilen şartları ve halleri gözetir. Savcı, kamu davasını mahkemeye götürerek kamu menfaat ve haklarını korur. Savcı gerektiğinde de kanun yollarına başvurur diyen Sonel, savcının ilk zamanlardaki uygulamada şimdikiinden çok uzakta olduğundan, hatta cinayet, cünha ve kabahat şeklinde üçe ayrılan suçlardan cinayet ve cünhanın araştırma ve soruşturmalarında aktif iken, kabahat suçlarıyla pek ilgisi olmadığını söyler. Yine iddianame²⁴³ hazırlayıp yetkiliye teslim etmek de savcının görevlerindedir.²⁴⁴

III. GÜNÜMÜZ İSLAM ÜLKELERİNDE SAVCILIK KURUMU (SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ)

A. İslam Devletlerine Genel Bir Bakış ve “en-Niyabetü'l-Âmme” Teşkilatı

İslam Ülkelerinde günümüzdeki savcılık kurumları veya benzeri yapıların incelenmesi hiç şüphesiz İslam Hukuku açısından Savcılık Kurumunun daha iyi anlaşılması için isabetli olacaktır. Ancak bu konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme tezimizin kapsamı ve hacmini zorlayacağından İslam Ülkelerine genel bir bakış yaptıktan sonra örnek olarak –diğer İslam Ülkeleriyle kıyaslandığında- günümüzde hukuksal ve kurumsal

²⁴³ Örnek iddianameler için bkz. **İddianameler I**, İstanbul: İbda-Refref Yayıncılık, [t.y.]; **Madanoğlu Cuntası (İddianame): 12 Mart Belgeleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973; Sümer Kılıç, **İstiklal Mahkemeleri Adi Miydi? İzmir Suikastı: İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994, s.83-111.

²⁴⁴ Bkz. Sonel, s.193-196.

olarak İslam Hukuk sistemini en geniş anlamda uygulayan Suudi Arabistan özelinde daha detaylı bir inceleme yapmaya çalışacağız.

1. Genel Hatlarıyla Bazı İslam Devletlerinde Hukuki Değişim

İslam Hukuku 19. yy'da etkinliğini kaybetmeye başlamış, Ortadoğu ülkelerinin bazılarında Avrupa kökenli yasalar İslam hukukunun yerini almıştı. 19. yy'da İslam coğrafyasını etkileyen modernizm, Batı'nın da etkisiyle yeni kuralların oluşmasına sebep olmuş, Osmanlı ve Mısır gibi ülkelerde Şeriatın gelişiminde reformcular kaynak olarak insani öğeleri öne çıkarmışlardı. Yani bir nevi icma ve içtihadı kurumsallaştırma çabası başlamıştır.²⁴⁵

Bakıldığında Mısır, İran, Suudi Arabistan hükümetlerinin teşekkül şekli yapıları önemli farklılıklar barındırmaktadır. Şeriatın daimi olarak uygulanmasının korunduğu Suudi Arabistan'ın yanında, İslami devlet ruhunu taşımakla beraber demokratik yapıya sahip Mısır ve İslam'ın inkılabı ile kendine has yönetim şeklinin ortaya çıktığı İran vardır.²⁴⁶

Yargı alanında kamu kurumlarıyla ilgili "İdari Adalet Divanı" adıyla bir denetim mekanizması öngören İran Anayasası, bu divanın bugünkü anlamda ilk defa 1979 İslam devrimi ile varlığını ortaya koymuş oldu.²⁴⁷ 1979'da yürürlüğe giren İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 156-174. maddeleri arasında da devletin yargı gücünden bahsedilmekte; bu maddelerde savcının yargıdaki önemi görülmektedir.²⁴⁸

Arap ülkelerinin pek çoğunda, İslam ve Fransa hukukundan etkilenen karma hukuk sistemi uygulanmaktadır. Hatta pek çok Arap ülkesinin var olan hukuk sistemleri, 19.yy Osmanlı reformlarına dayandırılabilir. Özerk bir yönetime sahip olmasıyla beraber 16.yy'dan itibaren Osmanlı eyaleti olan Mısır'da da, bazı farklılıklar olsa da Osmanlı

²⁴⁵ Didem Özalpat, "İslam Devletlerinde Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: İran ve Mısır Ülkeleri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2008),s.25-26.

²⁴⁶ Haleh Alamtabriz, "Ortadoğu'da Siyasal İslam: İran, Mısır ve Suudi Arabistan Örnek Ülkeleri İçin İslami Siyasal Yapı ve Sosyal Adaletin Karşılaştırmalı İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2014), s.44-45.

²⁴⁷ Nematollah Aghabalael Fanid ve Emin Hüseyinoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti Hukukunda İdari Yargı", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, sy.17 (2017), s.58.

²⁴⁸ *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/> (14 Eylül 2022).

Devleti'ndeki gelişmeler genel olarak izlenmiştir.²⁴⁹ Şunu da söylemek gerekir ki; Osmanlı Devleti Mısır ve Şam'a hakim olduğunda devletin resmi mezhebi Hanefi mezhebi idi ve yargılama alanında Mısır'da, Şam'da, Irak'ta ve daha pek çok İslam ülkesinde resmi mezhep Hanefi mezhebi oldu.²⁵⁰

Mısır, hukuk ve yargı sistemi Arap ülkelerinde en yeni yasalardan addedilmektedir.²⁵¹ Farklı medeniyetlerin etkisinde kalmış pek çok açıdan özgün bir yapıya sahiptir diyebiliriz. Mesela İran, rejiminin temelini İslam'a dayandırıp, İslam hukukunu devletin hukuku kabul eden bir ülkeyken; Mısır, İslam'ı resmi din olarak tanıyan ancak sisteminin temelini direkt Şeriate dayandırmayan, yasalarını da şeri hukuka göre biçimlendiren bir ülkedir.²⁵²

Memlüklerden sonra Osmanlı'ya geçen Mısır'da hukuki alanda tek taraflı bir etki olmamıştı. Mısır'daki yeni kurulan düzen Memlük hukuk sisteminin devamı da değildi, Osmanlı topraklarındaki uygulamaların da birebir aynısı değildi. Kaldı ki Osmanlı devleti, Mısır kanunnamesi ile Memlüklerdeki hukuki uygulamaların pek çoğunu devam ettirmiş ve yazılı bir şekilde Osmanlı uygulamasına dönüştürmüştür.²⁵³

Yargı sisteminin bağımsız olduğu Mısır'da, Anayasa'ya göre İslami kaidelerin hukukun esas kaynağı olacağı bilgisiyyle beraber hukuki yapılanmada Batı hukuku, Yunan hukuku, hatta Firavunlar devri geleneklerinin geçerli olduğu belirtilmektedir. İslam hukuku daha çok miras ve aile ilişkilerinde geçerlidir.²⁵⁴

Konumuzla ilgili olarak Mısır'da 1842 yılında Adalet divanı kurulmuş, 1848-1849 arasında "Meclis-i Ahkam" adıyla yeniden düzenlenmiştir. İllerde yöneticilerin bakacağı cezai davalar da bu kurulların yetki alanında olmuştur. 1875'te karma mahkemeler kurulmuş, bu mahkemeler örnek alınarak 1883'te de milli mahkemeler kurulmuştur. Osmanlı'daki gelişmeler Mısır'da genel olarak izlenmiş olsa da Mecelle, Ceza Usul Yasası ve "Usulü Muhakeme-i Hukukiyye Kanunu (1879) gibi pek çok yasa

²⁴⁹ Özalpat, s.139.

²⁵⁰ Ahmed Muhammed Ali Davud, **Usulü'l-Muhakemati's-Şeriyeye**, Amman: Darü's-Sekafe, 2004, C.1, s.73.

²⁵¹ Ghassan Saleh Mihaidi, "Irak Hukukunda Suça İştirak", (**Yükseklisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2017), s.9.

²⁵² Özalpat, s.2.

²⁵³ Abdurrahman Atçıl, "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sy.38 (2017), s.89-91.

²⁵⁴ Alamtabriz, s.83.

Mısır'da kabul edilmemiştir. Bununla birlikte 1858 tarihli Ceza Kanunu 1863'te Mısır'da yürürlüğe girmiştir.²⁵⁵

Özetle 19.yy'ın ortasına kadar Osmanlı ve ona tabi eyaletlerde uygulanan hukuk kaideleri, adli kurumlar ve hukuki yapı açısından köklü bir değişiklik olmamıştır. Hakim olan hukuk sistemi İslam hukukuydu. Bu şeri hukukun tanıdığı yetkiyle padişah, bazı düzenlemeler yapmış, ferman, emir, kanunnameler düzenlemiştir. 1525'te yayınlanan Mısır kanunnamesi buna örnektir. Bu kanunnamelerini uygulayan müesseseler ve uygulaması açısından 19.yy'a kadar genel olarak bir değişiklik olmamıştır. 19.yy'daki modernleşme hareketiyle pek çok alanda değişim dönüşüm yaşanırken, hukuki yapı da bu dönüşümden etkilenmiştir. Stratejik konumunun etkisiyle Osmanlı vilayetlerinin en önemlilerinden olan Mısır da bu değişim etkisinde kalmıştır.²⁵⁶ Ancak bu dönüşümün farklı etmenlerden kaynaklanmaktadır.

Mısır'daki hukuki değişimi ve modernleşmeyi hazırlayan etkenleri ıslahat zorunluluğu (Mısır'da hukuki alandaki ıslahat zarureti, hem Osmanlı ile ortak, hem de kendine has nedenlerden kaynaklanmaktadır. Eyaletin merkezi yönetimini oluştururken iç kurallar ve kanuni düzenlemeler gerekmektedir), Osmanlı etkisi (Tanzimat fermanının Mısır'da da uygulanmak üzere gönderilmesiyle eyaletler üzerinde merkezi kontrol sağlanmak istenmiş) ve Avrupa etkisi ve baskısı (Avrupalıların gayrimüslimleri muhafaza istekleri Mısır'daki karma mahkemelerin kurulmasına etki etmişlerdir. Ayrıca yine Batı'da başlayan kanunlaştırma hareketi, Osmanlı devletini ve zamanla Mısır'ı da etkisi altına almıştır) olarak üç alanda değerlendirilebilir. Yani gerek iç dinamikler, gerek Osmanlı devletinin merkezi denetim gücü, gerekse de Batı'nın etkisiyle Mısır'da hukuki yapı şekillenmiştir.²⁵⁷

²⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Özalpat, s.140-146.

²⁵⁶ Ayhan Ceylan, "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (XIX. Yüzyıl)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, sy.5 (2008), s.65-66.

²⁵⁷ Bkz. Ceylan, s.66-71.

2. Bazı İslam Devletlerindeki Savcılık Muadili Kurumlar

İslam devletlerinin çoğundaki hukuki dönüşüm başlıca örneklerini de verdiğimiz üzere Batı'nın da etkisiyle genelde Osmanlı'daki kurumsallaşmadan sonra olmuştur. İran ve Mısır'ın kanunlaşma ve hukuki yapı oluşturma süreçlerine genel hatlarıyla baktığımızda bunu görmekteyiz. Hukuki yapının önemli unsuru olan yargı ile ilgili konu başlığımız savcılık ile ilgili de bu ülkelerde Osmanlı'dan önce kurumsallaştığı yönünde bir bilgiye rastlamadık.

Osmanlıdan önce Memlük topraklarına ait olan Mısır'da o devirlerde konumuzla alakalı olarak önemli bir kurum olarak muhtesibliği görmekteyiz. Çarşı denetimi ve kamudaki ahlaki durumları kontrol etmekle vazifeli olan muhtesib, yetkisini de Memlük sultanından alıyordu. Memlükler dönemindeki muhtesib uygulaması Osmanlı döneminde de aynı işlevle devam etmiştir.²⁵⁸

İslam devletlerinde savcılık, kurumsallaşmaya kadar Mısır'da söylediğimiz, Suudi Arabistan'da işleyeceğimiz ve yine Osmanlı'da da gördüğümüz üzere başta Hisbe teşkilatı olmak üzere farklı görevliler tarafından yeri doldurulan bir yapıdır. Ancak şartlar değişip hukuki yapı değişim gösterince kurumsallaşmalar baş göstermiş, İslam devletleri de bu değişime ayak uydurmuştur.

İslam devletlerinde hisbe benzeri yapıların var olmasından kamu hakkının koruyucusu konumundaki savcılığın kurumsallaşması geç döneme kalmıştır. Günümüzde savcılık olarak ifade edilen kurumun Osmanlı'daki karşılığı “Müddei Umumi” iken, Suudi Arabistan'da “Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suudi Arabistan'daki bu heyet de Arap devletlerindeki “en-Niyabetü'l-Âmm” teşkilatının muadilidir. Mısır'da ve pek çok Arap devletinde savcılığın karşılığı en-Niyabetü'l-Âmm'dir. Bu teşkilat Mısır'da 1972 tarihli yargılama kanununa göre (es-Sultatü'l-Kadaiyye Kanunu) hüküm verir. Bu kanunun üçüncü babı en-Niyabetü'l-Âmm'yi iki fasılda ele alır. Birincisi 116-124 maddelerde tayin ve terfileri hakkında; ikincisi de bu teşkilatın üyelerinin te'dibi hakkındadır. Arap ülkelerini çoğu da Mısır

²⁵⁸ Bkz. Atçıl, s.97-102.

gibidir.²⁵⁹ Mısır hukukunun en-Niyabetü'l-Âmme'yi Fransız hukukundan aldığı üzerinde de ittifak vardır.²⁶⁰ Yine 46 sayılı 1972 Tarihli es-Sultatü'l-Kadaiyye Kanununun 21 ve 27 maddeler arası savcılık (en-Niyabetü'l-Âmme) hakkındadır, teşkilat yapısı ve yetkileri ile ilgili bilgi vermektedir.²⁶¹

En-Niyabetü'l-Âmme, “adli/cezai davayı kovuşturma aşamasına geçirmek, dava açmak ve yargı önünde yürütmekle görevli organ” şeklinde tarif edilmektedir.²⁶² Yani adli kuralların uygulanması ve gereklerinin yerine getirilmesi için bir hukuk bekçisidir denilebilir. Bu kurumun görevi adalet gerçekleşmeden sona ermez.²⁶³ En-Niyabetü'l-Âmme, emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker kaidesince hareket eder. Çünkü o da yargı önünde hak isteme yoluyla kötülük ve suçların azaltılmasına katkı sağlar.²⁶⁴

En-Niyabetü'l-Âmme'nin genel olarak yetki alanı; dava açmak, mahkemenin teşkiline katkı sağlamak, başlangıç soruşturması yapmak, verilen hükmün infazını takip etmek şeklindedir.²⁶⁵

En-Niyabetü'l-Âmme yapısal olarak bazı farklılıklarla da olsa Mısır, Ürdün, Fas, Cezayir gibi farklı Arap ülkelerinde de var olan bir kurumdur.²⁶⁶ Ancak bu kurumun yargı organı mı yürütme organı mı olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.²⁶⁷ En-Niyabetü'l-Âmme; Birleşmiş Arap Emirliklerinde yargı organı olan, Mısır'da yargı yönü ağır basan bir kurum iken, Suriye'de yürütme organına dahil edilir.²⁶⁸ Ancak yine de Arap hukukçuların çoğunluğu “en-Niyabetü'l-Âmme”nin devlet yapısında kaza organına dahil edildiği görüşündedir.²⁶⁹

²⁵⁹ Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed, “Devru Heyeti't-Tahkik ve'l-İddia'l-Âmm bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye mea'l-Mukarane bi'l-Heyati'l-Mümasaleti fi'd-Düveli'l-Arabiyye”, 2011, s.7-8, <https://www.alukah.net> (23.09.2022).

²⁶⁰ Camiatü'l-Medineti'l-Alemiyye, **El-Hisbe**, 2011, s.303.

²⁶¹ Maddeler için bkz. *Kanunu's-Sultatü'l-Kadaiyye*, md.21-27, <https://manshurat.org/node/63718> (25 Eylül 2022).

²⁶² Camiatü'l-Medineti'l-Alemiyye, **El-Hisbe**, s.298.

²⁶³ Sad b. Abdullah b. Sa'd el-Arifî, “El-Hisbe ve'n-Niyabetü'l-Âmme”, (**Yükseklisans Tezi**, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Külliyyetü'd-De've ve'l-A'lam ed-Dirasat el-Ulya, 1983-1984), s.35.

²⁶⁴ Hamza Ahmed Ebu Salih, “Ahkamu'n-Niyabeti'l-Âmmeti fi'l-Fıkhî'l-İslamî”, **Mecelletü'l-Camiati'l-İslamiyye li'd-Dirasati's-Şer'iyye ve'l-Kanuniyye**, sy.2 (Nisan 2020), s.54.

²⁶⁵ Sad b. Abdullah b. Sa'd el-Arifî, s.40-41; Enes Yasin Mahmud el-Harabişe ve Muhammed Aklel Hasan el-Ali, **el-Mekasidü's-Şer'iyyetü ve Tatbikatüha fi'n-Niyabeti'l-Âmmeti's-Şer'iyyeti**, Ürdün: Camiatü Cereş, 2020, s.75.

²⁶⁶ Muhammed el-Medeni Busak, **Devru'n-Niyabeti'l-Âmmeti fi Dav'i'l-Fıkhî'l-İslamî**, Riyad: Camiatü Nayif el-Arabiyye li'l-Ulumi'l-Emniyye, 2005, s.5-8.

²⁶⁷ Busak, s.2.

²⁶⁸ Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed, s.9-13.

²⁶⁹ Busak, s.9.

Kuveyt'te de en- Niyabetü'l-Âmme ile paralel olarak "el-İdaretü'l-Âmme li't-Tahkikat" ile karşılaşmaktayız. El-İdaretü'l-Âmme li't-Tahkikat 1961 yılında farklı idarelerin kendisine bağlı olduğu bir daire olarak ortaya çıkmıştır. Bu dairelerin en önemlilerinden biri konumuzla da ilgili olarak "İdareti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm"dir.²⁷⁰

Başka İslam devletlerinde konuyu incelemek, savcılık kurumunun bugünkü haline gelme sürecini, İslam hukuku açısından konumunu daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Ancak çalışmamızın hem uzamaması hem de konunun dahili dışına çıkılmaması için birden fazla devlet açısından konuyu detaylarıyla ele alınmayıp, yukarıda verilen genel bilgilerle yetinilecek; tek bir ülke işlenerek kıyaslama yapılacaktır. Bunun için de Peygamberimizden itibaren İslam uygulamalarının merkezi konumunda olduğu iddiasında bulunan, uygulamalarda dikkate alınan Suudi Arabistan seçilmiştir. Günümüzde de hemen her alanda İslam hukukunu tatbik etmeye çalışan devletler arasında en belirgin örneğin Suudi Arabistan olduğu belirtilmektedir.²⁷¹

Yargı teşkilatı, yargı sistemi tafsilatlı ele alınmayacak, sadece "savcılık" bağlamında gerektiği kadar değinilecektir. Savcılığın Suudi Arabistan'da oluşumunun, gelişiminin, konumunun ve uygulamasının ele alınmasının çalışmamızın bu aşaması için yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

B. Genel Hatlarıyla Suudi Arabistan'da Yargı Teşkilatı

Savcılık müessesesinin Suudi Arabistan'daki konumuna geçmeden önce kısaca Suudi Arabistan yargı teşkilatından bahsetmek istedik. Bu sayede yargı teşkilatı hakkında ön bilgi edinilirken hem de savcılık kurumunun bu teşkilat içerisindeki konumu ve gelişimi görülmüş olacaktır. Ayrıntıya girilmeyecek olup başlıkları da tezimiz temasına uygun olacak belirlenmiştir.

²⁷⁰ Bkz. Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed, s.19-20.

²⁷¹ M. Ali Yargı, **Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi**, 2.bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, s.11.

Şeriat Suudi Arabistan'da adli nizamın tek kaynağıdır. Bunun dışında da Suudi Arabistan, hayatın tüm alanlarında İslam şeriatına bağlılığını net bir şekilde ortaya koyduğu yönünde iddiası olan bir ülkedir.²⁷² Bunu da hicri 1412 tarihli en-Nizamü'l-Esasi li'l-Hüküm'ün birinci maddesiyle te'kid etmektedir.²⁷³

1. Teşkilatın Kuruluş ve Gelişimi

Suudi Arabistan krallığından önce Arabistan Osmanlı devletine tabi idi. Hicaz bölgesinde hukuk Osmanlılar tarafından Hanefi usulüne göre uygulanıyordu. Mekke Medine hakimleri İstanbul'dan atanırdı ve bu hakimler Hanefi mezhebine bağlıydılar ve yakın vilayetlerin hakimlerini (Hanefi olmaları şart değildi) ve kendi yardımcılarını tayin ederlerdi. Ayrıca Mekke Medine hakimlerinin emrinde Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinden hakim (naib) bulunurdu.²⁷⁴ Yine nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra yargıda oluşan ikili yapının (Şeriye mahkemeleri-Nizamiye mahkemeleri) Hicaz bölgesinde oluşmadığı, Nizamiye mahkemelerinin Hicaz'da kurulmadığı da söylenmektedir.²⁷⁵

Hicaz bölgesinde durum böyleyken Necid bölgesinde kabile sistemi ve din alimleri yargı işlevini karşılıyordu. I. Suud Devleti devrinde farklı bölgelere hakim gönderen ilk emir Abdülaziz b. Muhammed'dir. Abdülaziz hakimleri maaşa bağlamıştı. O devirde hakimler herhangi bir mezhebin görüşüne göre değil, dört mezhepten daha doğru gördükleri hükme göre karar verirlerdi.²⁷⁶ Zirikli de Suudi Devletin kurucusu Abdülaziz'den önceki dönemde Necid hakimlerinin genel olarak yalnızca Hanbeli

²⁷² Abdülaziz b. Fehd Abdullah es-Sultan, "el-Merkezü'n-Nizami li Heyeti't-Tahkik ve'l-İddai'l-Âmm fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye", (Yükseklisans Tezi, Camiatü Nayif el-Arabiyye li'l-Ulumi'l-Emniyye Külliyyeti'd-Dirasati'l-Ulya, 2004), s.24-25.

²⁷³ İlgili madde için bkz: *En-Nizamü'l-Esasi'l-Hüküm*, md.1, <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/16b97fcb-4833-4f66-8531-a9a700f161b6/1> (25 Eylül 2022).

²⁷⁴ Muhammed Ali Fehim Beyyumi, *Tarihu'l-Kaza fi'l-Harameyni's-Şerifeyn*, 1. Bs., Kahire: Mektebetu Zehrai's-Şark, 2007, s.42, 103.

²⁷⁵ Beyyumi, s.37; Hamid Muhammed Ebu Talib, *en-Nizamü'l-Kazai fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye*, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi,1984, s.14.

²⁷⁶ Ebu Talib, s.15-16.

mezhebine göre hüküm verdiklerini, bazen de İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim'a göre hüküm verdiklerini dile getirmiştir.²⁷⁷

II. Suud Devleti zamanında yine farklı yerlere hakimler gönderilmeye devam etmiştir. Hatta fetret döneminde (Kral Faysal'ın çocukları arasında çatışmaların olduğu dönem) bile hakimler yargı görevlerini sürdürmüşlerdir.²⁷⁸

Bugünün Suudi Arabistan krallığının kurucusu kral Abdülaziz Hicaz'ı ele geçirdiğinde (1924) hukuki düzeni hemen değiştirmemiş, zamana yaymıştır. 1927 yılında çıkardığı irade-i seniyye'den de bunu anlayabiliriz. Şöyle ki: "Osmanlı kanun hükümleri şimdiye kadar geçerlidir. Çünkü bizim onun lağvedilmesiyle ve yerine yeni hükümler vazedilmesiyle ilgili bir irademiz sadır olmadı. Bu nedenle söz konusu kanunun devamı yönündeki teklifinizi uygun görüyoruz."²⁷⁹ Yine Ahsa Bölgesini ele geçiren Kral Abdülaziz, Osmanlılardan kalan bazı kanuni düzenlemelerden de faydalanmıştır.²⁸⁰ Ayrıca Kral Abdülaziz Hicaz ve Necid'i tek krallık olarak birleştirmek için geçiş dönemini beklemiş ve ülkeyi iki ayrı krallık olarak yönetmiştir. Bu geçiş döneminden sonra da iki bölge Suudi Arabistan krallığı olarak birleştirilmiş ve Hicaz'da uygulanan nizamlar tüm ülke için geçerli olmuştur.²⁸¹

Kral Abdülaziz iki bölgeyi birleştirse de Necid bölgesine yargı sisteminde pek değişiklik yapılmamış, bir müesseseleşme olmaksızın hakimler kendi başlarına yargıyı yürütmüşlerdir.²⁸² Necid bölgesinde yargı basit olarak yapılmaktaydı. Resmi bir kayıt, mahkeme de yok idi. Hakim evinde ya da mescidde ya da herhangi bulunduğu bir yerde davacıları dinler, hükmünü verirdi, verilen hüküm uygulanırdı. Eğer karara razı olunmazsa da hakim kararın infazı için durumu emire iletirdi.²⁸³

²⁷⁷ Hayreddin Zirikli, *Şibhu'l-Cezireti'l-Arabiyye fi ahdi'l-Melik Abdilaziz*, 3. Bs., Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1985, 1 C.'de 1-2.C., C.2, s.420.

²⁷⁸ Ebu Talib, s. 16-17.

²⁷⁹ Muhammed Abdülcevad Muhammed, *et-Tetavvuru't-Teşrii fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye*, İskenderiye: Münşetü'l-Maarif, 1977, s.44.

²⁸⁰ Abdullah es-Salih Useymin, *Tarihu'l Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye*, Riyad: el-Emanetü'l-Âmme li'l-İhtifal bi Müruri Mieti Âmin ala Tesisi'l-Memleketil Arabiyyeti's-Suudiyye, 1999, C.2, s.320.

²⁸¹ Muhammed Abdülcevad Muhammed, s. 67-69.

²⁸² Yargı, s.68.

²⁸³ Zirikli, C.2, s.419.

Necid’de bir kurumsallaşma olmaksızın Kral Abdülaziz alimlerden ileri gelenleri hakim tayin etmiştir. Hicaz’a girdiğinde de mahkemelerin teşkili ve tanzimi işini Milli Meclis’e vermiş ve mahkemelerle ilgili en başta bir değişiklik yapmamıştır. Yargı dairesi de olmak üzere daireler oluşturmuş ve bunlarla devlet işlerini yürütmüştür.²⁸⁴

Hicaz’da yargı alanında Kral Abdülaziz’in yaptığı en mühim değişiklik Cidde’de 1926’da el-Meclisü’t-Ticari yani ticaret mahkemesini, Yenbu’da İdare Meclisini ve 1927’de Şeriyye Mahkemelerini kurmasıdır. Cidde ve Yenbu’daki söz konusu meclisler sonrasında Ticari Çekişmeleri Sonlandırma Heyeti’ne dönüştürülmüştür. Bununla da Şeriyye Mahkemeleri yanında bazı kurul ve komisyonlar da yargı yetkisine sahip olmuştur.²⁸⁵ Konumuz özelinde bahsedecek olursak “Hisbe Teşkilatı” da bu kurullardan birisidir.

Şeriyye mahkemelerinin nasıl işlediğini de Safer 1346’da (1927) Kral Abdülaziz’in çıkardığı “Nizamı Teşkilatı’l-Mehakim’ş-Şeriyye”den anlıyoruz. Burada Acil İşler Mahkemesi (Mahkemetü’l-Umuri’l-Müsta’cele)’nden bahseder ki bu mahkeme, tazir suçlarına, küçük suçlara, kesme veya katl olmayan had suçlarına, otuz cüneyhden az mali davalara bakıyordu. Diğer bahsettiği Büyük Mahkeme (el-Mahkemetü’ş-Şer’iyyetü’l-Kübra) ki, bu mahkemeler de Acil İşler Mahkemesinin alanına girmeyen tüm davalara bakıyordu. Ve söz konusu nizamda bahsedilen Şeriyye mahkemelerinin teşkilindeki diğer bir teşkilat Yargı Denetim Heyeti (Hey’etü’l-Murakabeti’l-Kadaiyye) ki bu heyet mahkemelerin gözetimini ve teftişini yapar, Şeriyye Mahkemelerinin alanına girmeyen fetva işlerini üstlenir. Aynı zamanda eğitim ve Emr-i bi’l-Maruf nehyi ani’l-Münker heyetinin denetimi gibi işlerin de sorumlusudur. Kralın alimlerin büyüklerinden seçtiği üç üye başkan ve yardımcısından oluşur. Merkezi Mekke’dir.²⁸⁶

Şeriyye mahkemelerinin teşkilinden sonra 1931’de “Nizamı Seyri’l-Muhakemati’ş-Şeriyye” çıkarılmıştır. Bu nizam mahkemelerdeki yargılama usulünü

²⁸⁴ Bkz. Yargı, s.68-69.

²⁸⁵ Yargı, s.69.

²⁸⁶ Bkz. Muhammed Abdülcevad Muhammed, s.135-137; Ebu Talib, s.18-20.

düzenlerdi. Ayrıca yine burada kararın temyiz süreci düzenlenerek temyiz heyeti ile ilgili hükümler yer almıştır.²⁸⁷

1938'de "Terkizü Mesuliyati'l-Kadai's-Şer'i" Nizamı çıkarılmış ve yargı teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Hey'etü'l-Murakabeti'l-Kadaiyye yerine Riasetü'l-Kada (Yargı Başkanlığı) kurulmuştur. Bunun başkanı da Reisü'l-Kudat yani başhakimdir. Mahkemelerin murakabesi, şeriyye dairelerinin ve mahkemelerin verdikleri hükümlerin incelenmesi reisül-kudatın yetkisindedir. "Terkizü Mesuliyati'l-Kadai's-Şer'i" Nizamı 1952'de tekrar düzenlenmiş, hakimlerin ve diğer mahkeme görevlilerinin yetki ve sorumlulukları biraz daha detaylandırılmıştır. 1954'te "Divanü'l-Mezalim" Bakanlar Kurulunun şubelerinden biri olarak kurulmuş, bir zaman sonra da bağımsız hale getirilmiştir.²⁸⁸

Petrolün bulunmasıyla Suudi Arabistan'da sosyal ve ekonomik hayatta pek çok değişimler meydana gelmiş, ülkenin refahı artmış, tabii bu da yeni nizamlar çıkarılmasının kaçınılmaz olmasına sebep olmuştur. Bu yüzden yeni nizam ve düzenlemeler de yapılmıştır.²⁸⁹

Bundan sonrasındaki yargı alanındaki gelişmeleri işlemeyeceğiz. Şunu göstermek istedik ki; yargı alanında pek çok düzenleme yapılmış, yeni nizamlar çıkarılmış ancak savcılıkla ilgili bir düzenlemeye 1989 yılına kadar rastlanmamaktadır. Savcılık, bu tarihteki müstakil nizamname ile ileride işleyeceğimiz üzere "et-Tahkik ve'l-İddiau'l-Am" adıyla kurulmuştur. Ve Türkiye'dekinden farklı olarak İçişleri Bakanlığına bağlı, yargı teşkilatından ayrı bir yapılanmaya sahiptir.²⁹⁰ Bu sebeple hem bu başlığımızı işlerken hem de Özel Yargı Yetkisine Sahip kurul komisyonların isimlerinden bahsederken müstakil bir savcılık kurumundan bahsedilmeyecektir. Burada yargı teşkilatının tarihi gelişimini işlemekteki amacımız; Suudi Arabistan'ın yargı teşkilatını geliştirirken savcılığın çok sonralara kaldığını aynen diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi uzun yıllar savcılığa duyulan ihtiyacın başka kişiler/heyetler (Emr-i bi'l Ma'ruf ve Nehy-

²⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ebu Talib, s.21-23.

²⁸⁸ Yargı, s.74.

²⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Subhi Receb Mahmasani, *el-Evdau't-Tesriyye fi'd-Düveli'l-Arabiyye*, 4.bs., Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1981, s. 409-417.

²⁹⁰ Yargı, s. 249-251.

i ani'l-Münker heyeti ve polis teşkilatı bu hususta önem arz etmektedir.²⁹¹⁾ tarafından yerine getirildiğini, günümüz savcılık kurumunun müesseseseleşmesinin geç zamana kalmasının yanında yine yargı teşkilatının bir üyesi olarak değil İçişleri bakanlığına bağlı bir kurum olarak şekillendiğini ortaya koymaktı.

2. Özel Yargı Yetkisine Sahip Hisbe Teşkilatı (Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti)

Suudi Arabistan'da İşçi Anlaşmazlıkları Tesviye Kurulu, Gümrük Komisyonları, Bakanları Yargılama Kurulu, Askeri Yargılama Divanı, Bankaların Denetimi Nizamı İhlallerine Bakan Komisyon, Mali Piyasa Çekişmelerini Karara Bağlama Komisyonu ve Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti gibi özel yargı yetkisine sahip oluşumlar olduğu bilinmektedir.²⁹² Bunları sadece isim olarak zikrederek yetineceğiz, daha önce de söylediğimiz gibi görev olarak savcılık kurumuna rastlamamaktayız. Ancak müstakil bir yapı oluncaya kadar savcılığa duyulan ihtiyacı karşılamış olması muhtemel “Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti” yargı yetkisi bulunan kurullardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz de tezimizi savcılığın İslam hukuk tarihinde dayandırabileceğimiz görevler/oluşumlar bağlamında geliştirmeye çalışmamız ve Suudi Arabistan'ı da bir kıyas örneği seçmemiz dolayısıyla “Hisbe Teşkilatı” yani “Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti”ni ileride ayrı bir başlık olarak işleyeceğiz. Bu sebeple Suudi Arabistan yargı teşkilatındaki yerini göstermek amacıyla bu bölümde başlık olarak verilmesi yeterlidir.

C. Suudi Arabistan'da Savcılık

Savcılık kurumu “Hey'etüt't-Tahkik ve'l-İddai'l-Âmm” ismiyle Suudi Arabistan'da karşımıza çıkmaktadır. Savcıya da “el-Müddei'l-Âmm” yahut “muhakkık”

²⁹¹ Bkz.: *Nizamü'l-İcraati'l-Cezaiyye*, md.26; Abdülaziz b. Fehd Abdullah es-Sultan, s.157; Yargı, s.251.

²⁹² Bkz. Yargı, s.132-145.

denilmektedir. Görülüyor ki “el-müddei'l-amm” terimi de başka bazı terimler gibi Osmanlılardan kalma bir terimdir.²⁹³

“Müdde-i umumi” terimi ilk kez 1870 tarihli Dersaadet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamname’de kullanılmıştır. 1876 Anayasasının 91. Maddesi ile de anayasal kimliğine kavuşmuştur.²⁹⁴ Diğer İslam ülkeleri de Osmanlılardan sonra “el-Müddei'l-amm” terimini kullanmaya başlamışlardır.²⁹⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi daha önceki İslam devletlerinde “savcılık” adında bir müessese bulunmamaktadır. Günümüzdeki savcıların yerine getirdiği vazifeleri bazen halife, hakim; bazen hisbe görevlileri, polisler; bazen de herhangi bir Müslüman yerine getiriyordu.²⁹⁶

Türkiye’de hakim ve savcıların tayin-terfileri vs. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından yapılırdı. Ancak Suudi Arabistan’da savcılık, Türkiye’dekinden daha farklı bir yapıya sahiptir. Çünkü savcıların yargı teşkilatından ayrı ve İçişleri Bakanlığına bağlı bir oluşumu vardı. Yargılayan taraf değildir ama aynı zamanda da bazı davalarda yargılamanın bir parçasıdır.²⁹⁷

1. Emr-i Bi'l-Maruf ve Nehy-i Ani'l-Münker Heyeti

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Suudi Arabistan’da özel yargı yetkisine sahip bazı kurul ve komisyonlar vardır. Bunlardan birisi de “Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti”dir.²⁹⁸ Bu heyetin yaptığı göreve “hisbe” görevi denilmiştir. I. Suud Devletinin kurulduğu zamandan itibaren Suud devletlerinde hisbe görevini yürütenler olmuştur. İşte bu kişiler, Abdulaziz (Suudi Arabistan krallığının kurucusu) zamanında “Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti” adıyla kurumsallık kazanmışlardır.

²⁹³ Yargı, s.249.

²⁹⁴ Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, s. 150.

²⁹⁵ Yargı, s. 249.

²⁹⁶ Atar, **İslam Adliye Teşkilatı**, s.133.

²⁹⁷ Yargı, s. 249-250.

²⁹⁸ Abdülaziz b. Fehd Abdullah es-Sultan, s.35.

Aslında idari bir görev üstlenen bir yürütme organı olan heyetin bazen yargı yetkisi de bulunmaktadır. İslam tarihi boyunca da hisbe görevlilerinin yargı yetkisi olduğu da bilinmektedir. Görev kapsamı zamanla daralsa da bu kurum (heyet) devletin en önemli ve temel kurumlarından biridir.²⁹⁹

Tarihi açıdan bakılacak olursa hisbe görevi daha önce de söylediğimiz gibi Al-i İmran suresi 104. Ayeti gereğince oluşturulmuş ve devam ettirilmiş bir oluşumdur. Burada iki farklı grup vardır. Bir gruba “mütetavvi” denir ki bunlar, devlet görevlendirmedeği halde iyiliği emredip kötülüğe engel olmaya çalışırlar. İkinci grup ise; “amilü’s-suk”, “sahibu’s-suk”, “sahibu’l-hisbe”, “vali’l-hisbe” ve “muhtesib” isimleriyle anılır ki, onları devlet görevlendirmiştir.³⁰⁰ Bu iki grup arasında yetki açısından pek çok fark olduğu da zikredilmiştir.³⁰¹

Günümüzde ise Suudi Arabistan’da devletin görevlendirdiği hisbe görevlilerine yani Emr-i bi’l-Maruf ve Nehy-i ani’l-Münker Heyeti üyelerine halk arasında hâlâ “mütetavvi” (متطوع) veya “muttavvi” (مطوّع) veya “mütavia” (مطاوعة) denilmektedir. Ayrıca yine “sakallı” manasına gelen “mutavva” (مطوى) kavramı da yaygın olarak kullanılmaktadır.³⁰²

Emr-i bi’l-Ma’ruf Nehy-i ani’l Münker heyetinin nizamının dokuzuncu maddesinde³⁰³ de açıklandığı üzere en önemli görevlerinin başında insanları irşad etmek ve dini vecibelerini yerine getirmek için onlara nasihatte bulunmaktır.³⁰⁴

a. Heyetin Tarihi Gelişimi ve Genel İşleyişi

Emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker görevi Suudi devletin kuruluşundan itibaren çok önemli bir vazife olmuştur. Muhammed b. Abdulvehhab Dir’iyye’ye gitmek zorunda kaldığında, o sıradaki Dir’iyye Emiri Muhammed b. Suud’la yaptıkları ittifakla,

²⁹⁹ Yargı, s. 145.

³⁰⁰ Yargı, s.146.

³⁰¹ Maverdi, s.299.

³⁰² Yargı, s.147.

³⁰³ Bkz: *Nizamu Hey’eti’l-Emr-i bi’l-Ma’ruf ve nehy-i ani’l-Münker*, md.9.

³⁰⁴ Abdülaziz b. Fehd Abdullah es-Sultan, s.35.

Muhammed b. Abdulvehhab Dir'iyye'de artık daha rahat bir şekilde emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini tatbik başlamıştır.³⁰⁵

Muhammed b. Abdulvehhab'tan sonra onun çocukları, talebeleri ve yine başka kimseler hisbe görevini yerine getirmişlerdir. 1. Suud devleti zamanında belli bir kişinin elinde değildi, ancak emirlerin desteğiyle bu görev yerine getiriliyordu denilebilir. 2. Suud Devleti zamanında da heyeti oluşturma girişimleri oldu. Ama tam teşkilatlı olarak bir heyetin oluştuğu görülmemektedir.³⁰⁶

Abdülaziz tarafından Riyad'ın ilk ele geçirildiği zamanlarda Abdülaziz'in desteğinin alınarak kişiler eliyle ifa edildiği görülmektedir. Bir süre sonra da hisbe ile görevli olan kimseler ve onlara yardımcıları tayin eden Kral Abdülaziz sonrasında "Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker" heyetleri kurmuş, heyetlere başkan atamış ve bütün yerleşim birimlerinde daimi merkezler ve o merkezlere de üyelerden birini tayin etmiştir.³⁰⁷

Heyet üyelerinin pek çok görevi vardı. Mesela çarşılarında dolaşırlardı, ölçü ve tartıda hile yapılmasını, hayvanlara eziyet edilmesini, berberlerin müşterisinin sakalını kesmesini önlerlerdi. Yine sigara içilmesine mani olup, içenlere ceza verip, tütünleri satanları da cezalandırırlardı.³⁰⁸ Bu örneklere baktığımızda kamuyu ilgilendiren, toplumda sükuneti sağlayan işler olduğunu görmekteyiz. Yani söz konusu heyet kamu hakkını ve menfaatini devletten aldığı yetkiyle korumaya çalışıyordu desek yanlış olmaz. Zaten adı "hisbe" de olan bu heyet çok eskiden beri gelen hisbe teşkilatının devamıdır. Zannediyoruz ki, savcılık Suudi Arabistan'da bir kurum oluncaya kadar da bu heyet savcıya duyulan ihtiyacı karşılamıştır.

Bilindiği üzere sonradan oluşan savcılık kurumunun karşılığı olan "İddiau'l-Âmm" şeklinde isimlendirme fıkıh kitaplarında bulunmamakta. Ancak fakihler ona yakın maslahatları yönünden ona yakın ifadeleri kullanmışlardır. Hisbe şahitliği, hisbe davası

³⁰⁵ Yargı, s.152.

³⁰⁶ Karni, C.2, s.725.

³⁰⁷ Bkz. Karni, C.2, s.726-727.

³⁰⁸ Karni, C.2, s.734.

vs gibi.³⁰⁹ Bunun devamı niteliğinde sayılabilecek bu heyetin de bu yönüyle bir zamana kadar savcılığın yerini tuttuğu söylenebilir.

Abdülaziz Hicaz'ı almasıyla Mekke'de ayrı bir "Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti Başkanlığı" tesis etmiştir. Necid bölgesindekiyle birlikte teşkilatlanmış olarak heyetler iki başkanlık altında ülkeye yayılmış ve bu şekilde tatbika devam etmiştir.³¹⁰

Bu sırada heyetin vazifeleriyle ilgili düzenlemeler yapılmış, Mekke'de Heyet; Reis'ül-Kudat'a (yani baş kadıya), Melik'in naibine veya Bakanlar kuruluna bağlı olarak işlemlerini sürdürmüştür.³¹¹

Kral Halid zamanına kadar Heyet, Mekke ve Necid bölgesinde olmak üzere iki ayrı başkanlık altında faaliyetlerini idame ettirmiştir. 1976 (1396) senesinde Kral Halid zamanında iki başkanlık birleştirilmiş ve "er-Riasetü'l-Âmme li Hey'eti'l-Emri bil-Ma'rufi ve Nehy-i Ani'l-Münker" olarak isimlendirilmiştir. Bu "Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti Nizamı" ise 1980 (1400) yılında çıkarılmıştır.³¹²

Son düzenlemeyle de Heyet, doğrudan Bakanlar kurulu başkanına bağlanmıştır. Heyet başkanının kraliyet emriyle ve "Bakan derecesinde" bir makamla atanabileceği bağımsız bir devlet organı olarak sıfatlandırılmıştır. Ancak bazı görevleri İslami işler, vakıflar, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Davet ve İrşad Bakanlığı gibi bakanlıklara farklı başkanlık ve devlet kurumlarına ve savcılığa bırakılarak Heyet'in görev alanı daraltılmıştır.³¹³ Buradan bu görev dağılımına kadar savcının yaptığı işlerin de bu Heyet tarafından ifa edildiğini anlamaktayız.

İslam'ın emirleri konusunda insanları irşad etmek, yasakları konusunda da engellemek, alkoymak ve bu hususta gerekli hukuki işlemleri yapmak ve Nizam'daki cezaları uygulamak; Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyetinin günümüzdeki en önemli görevidir. Böylece dinen hoş görülmeleyen durumlarda heyet doğrudan

³⁰⁹ Busak, s.24.

³¹⁰ Bkz. Karni, C.2, s.725-730.

³¹¹ Yargı, s.154.

³¹² Karni, C.2, s.731.

³¹³ Bkz. Yargı, s.154-155.

müdahale edebilme ve soruşturma yapma yetkisine sahiptir. Ancak bu müdahale hakkının yanında soruşturma ve devamındaki işlerde başka kurumlar ön plana çıkmıştır.³¹⁴

Heyetin doğrudan müdahale etme ve soruşturma yapma yetkisine sahip olduğu mevzular iki grupta toplanabilir. Birisi temel ibadetler ile ilgili hususlar: Namaza, zekata, oruca, hacca teşvik etmek, ezan okununca namaza gitmeye teşvik etmek, ezan okununca dükkanların kapatılmasından, namaz vaktinde alış-veriş yapılmamasından emin olmak gibi. İkincisi ise umumi yerleri (pazar yerleri, parklar, yollar) kötülük işlenmemesi için denetlemek ile vazifelidirler. Heyetin görev alanına giren mevzularda ilgili mekanlarda yasalar çerçevesinde araştırma ve soruşturma yetkisi bulunmaktadır. Müşahede ettikleri suç unsurlarını kaydeder, faileri yakalayıp soruşturma ile yetkili kurumlara teslim eder. Yine diğer emniyet güçleri tarafından kaydedilen bir dava eğer Heyet'i ilgilendiren bir dava ise bu davanın soruşturmasına da Heyet'in bir temsilcisi katılır. Ayrıca katl, recm ve kırbaç cezalarının infazında diğer temsilciler ve mahkemenin yanında Heyet'in temsilcisinin de bulunması gerekmektedir.³¹⁵ Yukarıda sayılan araştırma soruşturma, suç unsurlarını kaydetme ve takip etme gibi görevleri bize hisbenin hem genel olarak İslam tarihinde hem de Suudi Arabistan'da savcılığa dayanak olabilecek kurumların başında geldiğine örnek teşkil etmektedir.

b. Heyetin Yargı Yetkisi

Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyetinin yargı yetkisi günümüzde bazı küçük tazir cezalarından ibarettir denilebilir. Tazir cezaları da aynı suçu bir daha işlememek üzere söz almak, tevbih etmek (azarlamak), kırbaç (en fazla on beş), veya hapis cezasıdır (en fazla üç gün).³¹⁶

Söz konusu tazir cezalarını günümüzde Heyet görevlileri uygulamaktadırlar. Ancak bu cezaları verebilmek için suçun niteliği önemlidir. Yakalanan kişi tutuklama zabtıyla Heyet merkezinde soruşturma yapacak yetkililere teslim edilir. Soruşturmaya

³¹⁴ Yargı, s.155.

³¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yargı, s.155-159.

³¹⁶ Karni, C.1, s.140-141.

yetkili birim, soruşturma sonucunda bir suç olmadığına hükmederse tutuklunun serbest kalmasına hükmedebilir. Eğer olay Heyet'in yetki alanına girmezse bu defa da tutuklu, soruşturmaya veyahut da cezaya yetkili kuruma sevk edilir. Eğer soruşturma sonucunda anlaşılrsa ki olay, Heyet'in görev alanı çerçevesinde; o halde tutuklu hemen Heyet başkanının belirlediği üyelerden ve şer'iyeye savcılarında (muhakkikûn şer'iyûn) oluşan Heyet bünyesindeki bir komisyona sevk edilir. İşte bu komisyon, Heyet'in yargı yetkisine sahip organdır. Komisyon; duruma göre davalıyı serbest bırakabilir, yukarıda saydığımız tazir cezalarını verebilir. Ancak komisyonun bu ceza yetkisi de yine hakimlerin hükmü gibi görülmemiş ve Heyet'e tam bir yargı yetkisi verilmemiştir. Eğer bölge emiri kararı onaylarsa o durumda Heyet bu cezaları uygulayabilir. Emir kararı onaylamayabilir, olay Şer'iyeye Mahkemesine gidebilir ya da emir başka bir kurumu yetkilendirebilir. Bütün bunlardan görüyoruz ki; Heyet'in yargı yetkisi zaman geçtikçe daralmıştır. Ancak toplumsal mevzularda polis gibi müdahale etme yetkisi halk nazarında caydırıcı etkiye sahip olmuştur. Ayrıca kendi yetki alanındaki mevzularda, kendi yetkisindeki tazir cezalarından daha fazla ceza verebilmesi için de tutukladığı kişiyi/kişileri mahkemeye sevk ederek savcılık (müddeilik) ve şahitlik de yapmaktadır. Yetki alanıyla ilgili olaylarda mahkemelerin verdiği cezaları infaz edip, infazı takip etmektedir. Bu durumda da Heyet'in yürütme yetkisinin yargı yetkisinin önüne geçtiği görülmektedir.³¹⁷

Nizamü'l-İcraati'l-Cezaiyye'nin 26.maddesine göre adli soruşturma yapanlar arasında aşağıda işleyeceğimiz "Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm heyeti üyeleri", "şurta müdürü ve yardımcıları" gibi görevliler dışında "Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehy-i ani'l-Münker heyeti merkez başkanları" da sayılmaktadır.³¹⁸

Yukarıda anlatılanlara baktığımızda kendi görev ve yetki alanındaki hususlarda dava açma, mahkemeyi takip etme ve yine cezaya hükmetme durumunda infazı müşahede etme açılarından Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti'nin bir "savcı" gibi görev yaptığını görmekteyiz.³¹⁹

³¹⁷ Bkz. Yargı, s.159-162.

³¹⁸ Abdülaziz b. Fehd, s.157.

³¹⁹ Yargı, s.250.

Zamanla görev alanı daralan heyetin bazı düzenlemelerle birtakım görevlerini başka yapılara bıraktığını ve bunlardan birinin de savcı olduğunu da yukarıda zikretmiştik.

2. *Hey'etü'r-Rakabe ve't-Tahkik*

Hicri 1390 yılında idari konularda, anlaşmazlıklarda soruşturma yapmak ve dava açmak gibi yönlerden savcılık mesabesinde ortaya çıkmış bir kurumdur.³²⁰

Türkiye'deki Devlet Denetleme Kurulu'na kısmen benzeyen denetim ve soruşturma heyeti, doğrudan Bakanlar Kurulu başkanına bağlıdır. Daha çok devlet memurlarının vazifeleriyle ilgili mali ve idari yönden gerekli soruşturmaları yapmak, gerekirse soruşturmanın yanında Divan-ı Mezalim mahkemelerinde dava açmak gibi görevleri bulunan bu Heyet, idari yönü ağır basan bir heyettir.³²¹

3. *Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm*

Ülkemizdeki savcılık kurumunun karşılığı olabilecek "Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm" Suudi Arabistan'da ne şekilde ve nasıl bir teşkilata sahip olduğuyla ilgili genel olarak bilgi vereceğiz. Bu sayede başka bir İslam devletinde savcılık kurumunu, gelişimini ve işleyişini ana hatlarıyla görmüş olacağız.

a. **Heyetin Kuruluşu ve Oluşumu**

Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm 1989 (1409) yılında Bakanlar kurulu kararına binaen kurulmuştur. Merkezi Riyad'dır.³²²

³²⁰ Fehd b. Zeyd er-Raman ve Rafi Arif el-Harişa, *İstihdamü's-Şeffaiyyeti'l-İdariyyeti ve Alakatüha bi Edai'l-Amiline fi Mukafhati'l-Cerimeti fi Hey'eti'r-Rakabe ve't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye*, Ürdün: Camiatü Müte, 2013, s.9, 29.

³²¹ Yargı, s.250.

³²² Gavs, Talha b. Muhammed, *el-İddiaü'l-Âmm ve Ahkamuhu fi'l-Fıkh ve'n-Nizam*, Riyad, 2004, s.191.

Pek çok ülkede Adalet bakanlığıyla bağlantılı olan savcılık kurumu Suudi Arabistan'da işleri bakanlığına bağlıdır.³²³

Tarih dikkate alındığında savcılık kurumunun epey geç kurulduğu görülmektedir. Ancak bu tarihe kadar da savcılığın görevlerinin bu kurum kurulmadan önce de önceki İslam devletlerinde olduğu gibi yerine getirildiği ve hatta Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Heyeti'nin kendi görev ve yetki alanındaki olaylarda dava açma, davayı takip etme ve aleyhte cezaya hükmetme hususunda infazı denetimde bulunma bağlamında hala savcı gibi bir rol üstlendiği görülmektedir.³²⁴

Hicri 1409 yılında çıkan Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddia Nizamı 4 konuyu içermektedir. 1-4 maddeleri heyetin teşekkül ve özelliklerinden, 5-13 maddeleri heyetin üye ve çalışanlarından, 14-26 maddeler heyet üyelerinin düzenlenmesinden ve 27-30 maddeler de genel hükümleri içermektedir.³²⁵

Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddia'i'l-Âmm bir başkan, bir naib veya daha fazla yeterli sayıda daire başkanı ve onların vekilleri, muhakkikler ve onların yardımcılarından oluşmaktadır. (Stajyer savcı, savcı yardımcısı, ikinci savcı, birinci savcı, Tahkik ve İddia Başkan Vekilleri, İddia ve Tahkik Dairesi Başkanları, Başkan Naibi)³²⁶

b. Heyetin Görev ve Yetkileri

Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddia'i'l-Âmm'ın görev ve yetkileri altı başlıkta toplanmaktadır:

1. Suçlarla ilgili soruşturma yapma yetkisi
2. Dava açma veya dava kapanması konusunda tasarruf yetkisi

³²³ Nasır b. Muhammed b. Mübarek el-Cevfan, "Teklifü Sultati't-Tahkiki'l-Cinai ve'l-İddia'i'l-Âmm ve Asaruhu", **Mecelletü Kada**, sy.2 (Temmuz 2013), s.22.

³²⁴ Yargı, s.251.

³²⁵ Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed, s.9.

³²⁶ Nizamü Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddia'i'l-Âmm, Md.2, 9; Gavs, s.191-192.

3. Yargı unsurları önünde davacı olmak
4. Hükümleri (yargı kararlarını) temyiz takibi
5. Ceza hükümlerinin infazında denetimde bulunmak
6. Hapishaneleri, tevkif evlerini ve cezai hükümlerin verildiği her mekanı teftiş etmek ve denetlemek.³²⁷

Heyet kamu faydası gördüğü her suçta dava açma yetkisine sahiptir. Çünkü Heyet'in yetki alanına had, kısas, tazir cezası gerektiren cana ya da mala yönelik işlenen suçlar dahil olmaktadır. Eğer bir suçla ilgili Heyet değil de, şahıs bir dava açarsa, Heyet'in katılması için yetkili mahkeme Heyet'e haber vermektedir.³²⁸ Yani kamuyu ilgilendiren davalarda heyetin, sorumluluğu gereği başından sonuna dava sürecinde bulunduğunu görmekteyiz.

Bunlardan anlaşılıyor ki; soruşturma yapmak, müdde-i umumilik yapmak, ceza mekanları ve cezaların infazını teftiş ve gözetleme yapmak Heyet'in görevlerindedir.³²⁹

c. Heyetin İdare Komisyonu

Heyetin idare komisyonu bir heyet başkanı, bir başkan naibi ve beş heyet üyesinden oluşmaktadır. Heyet üyeleri komisyonu da İddia ve Tahkik Daire Başkan Vekili veya daha üst seviyedeki üyelerden seçilerek tertip edilmektedir. Bunları, heyet başkanının teklifine binaen İçişleri bakanı seçmektedir. Ve bu komisyonun görevleri de şu şekildedir:

- Katl, kesme veya recm cezalarının olmasının istendiği davalarda iddianameleri (suçlama kararlarını) incelemek

³²⁷ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.3; Gavs, s.195.

³²⁸ Nizamu'l-İcraati'l-Cezaiyye, md. 16-18; Yargı, s.252.

³²⁹ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.3; Bu görev ve yetkilerin detayları için bkz: Gavs, s.195-205.

- Tahkik ve iddia (soruşturma ve savcılık) ile ilgili işleri araştırmak
- Yaptıkları işler çerçevesinde kendi mülahazalarını da içeren, heyetin senelik raporunu hazırlamak.³³⁰

d. Heyetin Daireleri

Heyetin davalara bakmak üzere yedi dairesi vardır. Görevleriyle doğrudan alakalı olan bu yedi dairenin isimleri de şunlardır:

1. Cana saldırı davalar dairesi
2. Irza ve ahlaka saldırı davalar dairesi
3. Mala saldırı davaları dairesi
4. Uyuşturucu ve akli etkileyen maddeler davaları dairesi
5. El-İddiau'l-Âmm dairesi
6. Hapishane ve Tevkif evleri gözetim dairesi
7. Hükümlerin uygulanmasını gözetim dairesi.³³¹

Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm İçişleri bakanlığına bağlı bir müessesedir.³³² Bu sebeple heyetin bütün dairelerinin, savcılarının, bütün idarelerinin gözetimi Heyet başkanına, heyetin gözetimi de İçişleri bakanına aittir. Savcılık makamıyla ilgili işlemler yapmak, tedbirler almak, ilgili birimlere öneriler sunmak bakanın vazifeleri arasındadır.³³³ Bu açıardan bakıldığında savcılığın, yargıdan ziyade yürütmenin bir parçası olduğu görülmektedir. Bununla birlikte savcıların idaresi hakimler gibi Yüksek Yargı Meclisi tarafından değil, İçişleri Bakanına bağlı Hey'etü't-Tahkik

³³⁰ Gavs, s.192.

³³¹ Gavs, s.194.

³³² Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.1.

³³³ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.27.

ve'l-İddiai'l-Âmm tarafından yapılırken; başsavcı (heyet başkanı) da Yüksek Yargı Meclisinin bir azasıdır.³³⁴ Ancak içişleri bakanlığına bağlı olan Hey'etü't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm'ın yargı yönünün ağır bastığı da söylenmiştir.³³⁵

İdari yönden İçişleri Bakanına bağlı olan heyetin üyeleri (savcılar), faaliyetlerinde tam bir bağımsızlığa sahiptirler ve İslam şeriat hükümleri ve Nizamlar dışında bağımlı oldukları bir şey yoktur.³³⁶ Ancak yine de hakimlerin sahip olduğu seviyede bir bağımsızlıktan savcılık için bahsetmek zor olabilir. Yine de savcılar da nizamlarda belirtildiğine göre pek çok garantiye de sahiptirler.³³⁷ Heyet üyelerinin tayin, göreve son verme ve terfi işlemi ise kral tarafından kraliyet emriyle yapılmaktadır. Bu karar İçişleri bakanlığına ya da heyetin kendisine bırakılmamıştır.³³⁸

³³⁴ Yargı, s.255.

³³⁵ Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed, s.9.

³³⁶ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.5.

³³⁷ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, Md.14-26.

³³⁸ Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm, md.10; Yargı, s.256.

SONUÇ

Adaletin gerektiği şekilde sağlanması ve hukuk sisteminin aktif bir şekilde işlemesi hukukun tüm unsurlarının sağlıklı bir şekilde işletilmesiyle mümkündür. Aynı durum hukukun alt bölümü olan yargılama hukuku için de geçerlidir. Ceza yargılama sisteminin işleyişinin devamlılığı muhakeme safhalarını gerçekleştirecek kişilerin aktifliğiyle sağlanabilir. Toplumsal düzen ve kamu menfaati noktasında akla ilk gelen yargılama sijası savcıdır. Savcının bu kamusal konumu onun önemini ve gerekliliğini de artırmaktadır.

Devlet adına iddia makamını kullanan savcılık müessesesinin günümüzdeki halini alması zaman almıştır. Fransa'da kralın menfaatini muhafazayla görevlendirilenler zamanla savcı konumuna gelirken; diğer ülkeler de zamanla savcılık müessesesini benimsemiş ve ceza muhakeme sistemlerine dahil etmişlerdir. Türk ceza muhakemesinde ise 1879 tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı ile sınırları belirlenerek savcılık kurulmuştur. Daha önceleri müdde-i umumi ile ifade edilen savcı için günümüzde Cumhuriyet savcısı ifadesi kullanılmaktadır.

Ceza muhakemesinin önemli evrelerinden olan soruşturma ve kovuşturmada savcının rolü ve önemi ortaya çıkmaktadır. Zira iddia makamını temsil eden savcının tek görevi iddia hazırlamak değildir. Soruşturma evresinde birincil role sahip olan savcılık, bir suç vuku bulduğunda bununla ilgili araştırma, soruşturma, delil toplama ve delillere göre kovuşturma aşamasını başlatma, mahkeme kararlarını infaz etme gibi görevleriyle yargılamanın başından sonuçlandırılmasına kadar da önemini korumaktadır.

Bir suç vuku bulduğunda o suçtan etkilenen kişi veya o kişinin yakınlarının suç u işleyen kişi ile ilgili davacı olması hukuk davalarında olağan bir durumdur. Ancak herhangi bir kişinin şikayette bulunmadığı veya toplumun geneline etki eden, kamuya zarar veren bir durum söz konusu olduğunda toplumda adaleti sağlayacak olan devlet, otoritesini kullanarak bu duruma müdahale etmeli ve suçluyu yakalayıp cezasını infaz etmelidir. Bunu da yapısındaki erkleriyle sağlayacak olan devlet bu noktada; hem yürütme ama daha çok da yargı yönü ağır basan kurumu olan savcılık kurumunu devreye sokmaktadır. Savcı; yürütme yönüyle icrai yetkileri kullanarak muhakeme sürecinin

hızlanmasını sağlarken, yargı yönüyle de yargılama aşamalarını ifa etmektedir. Bu sayede devletin toplumsal adaleti sağlamadaki kanadını tamamlamış olmakta ve önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Savcılık kurumu İslam hukuku açısından da gerekli ve önemlidir. Bu durum, savcı görevleri ve fonksiyonu açısından incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim aynı adla anılmasa da İslam hukuk tarihinde de savcıya ait görevleri kısmi veya farklı yönleriyle yerine getiren görevliler ve oluşumlar bulunmaktadır.

İslam tarihindeki uygulamalara bakıldığında bir suç haberi alan halifenin re'sen dava açması, hakimin suçluyu tespit etmek için soruşturma yapması, suçun sabit olması durumunda kovuşturmayı başlatması, şurtanın soruşturma yapıp suçluları takip etmesi, cezaları infaz etmesi gibi görevlerin var olması savcıya duyulan ihtiyacı gösterirken, aynı zamanda da kamu menfaatinin korunmasına ve toplumsal düzenin sağlanmasına verilen önem gereği savcılığın İslam hukuku açısından önemini de ortaya koymaktadır. Yine tarih boyunca İslam devletlerinde varlığını sürdüren bir kamu hakkı savunucusu olarak nitelendirilebilecek muhtesibliğin de, bugünkü halini almaya kadarki süreçte savcılığın yerini doldurduğu, henüz kurumsallaşmamış olan bu kuruma muhtesibliğin de büyük ölçüde kaynak olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Savcılığın bir kurum olarak var olmadığı süreçte İslam devlet yapısındaki farklı erklerle ilişkili olan görevlilere benzetilmesinde de bir tezat görünmemektedir. Nitekim halife, vali, emir gibi yürütme yönü ağır basan veya hakim, şurta gibi yargı yönü ağır basan görevlilerin savcının yaptığı görevleri ifa etmesi henüz net bir yargı yürütme ayrımının yapılmadığı bir dönemde olağan bir durumdur. Kaldı ki; günümüzdeki savcı da görev ve yetki alanı açısından hem yargı hem yürütme yönü olan, idari görevleri yanında yargı teşkilatı içerisinde yer alan bir kurumdur.

Kamu adına iddiada bulunmak gibi önemli bir konuma sahip olan savcının İslam devletlerinde kurumsallaşmasının geç vakte kalması da kendisine ihtiyaç duyulmamasından değil, bu ihtiyacın bir şekilde karşılanıyor olmasındandır. Zira İslam hukukunda bir suç vuku bulduğunda etkilensin etkilenmesin her Müslümanın dava açma hakkının olması bu ihtiyacı kısmen karşılarken, yine muhtesib gibi toplumda iyiliği

yaymak kötülüğü engellemek gibi görevleri bulunan görevlilerin olması, halifenin veya hakimnin bir suç ihbarı aldıklarında resen harekete geçip dava açmaları günümüzdeki savcının yaptığı göreve olan ihtiyacı ve bunun karşılanmaya çalışıldığını göstermektedir. Çünkü toplumsal düzeni sağlamak ve kamu menfaatini korumak devletin en önemli görevlerindedir. İşte İslam devletlerinde savcıya duyulan ihtiyacın karşılanmasında, savcılık kurumsallaşmaya kadar farklı görevliler ve kurumlar devreye girmiş, onun devlet yapısındaki üstlendiği rolü üstlenmişlerdir.

Zamanın değişimi, mekanın genişlemesi, küresel değişiklikler gibi etkenler tüm dünyada etkilerini yayarken İslam devletlerinde de devlet yapısında kurumsallaşma, eksik sùjelerini tamamlama faaliyeti olarak kendini göstermiştir. Bunun sonucunda da yargılama hukukunun önemli bir sùjesi olan savcılık da müesseseseleşmiş ve devletin kamu davalarındaki temsilcisi olarak hukuk sistemindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmed Muhammed Ali Davud. **Usulü'l-Muhakemati's-Şer'iyye**. Amman: Darü's-Sekafe, 2004.
- Akdağ, Mustafa. **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi: 1453-1559**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.
- Akgündüz, Ahmed. **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986.
- Akyüz, Vecdi (Ed.). **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Akman, Mehmet. **Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Aslan, Nasi. **İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri**. 1.bs. Ankara: İsmat Matbaacılık, 2005.
- Atar, Fahreddin. **İslam Adliye Teşkilatı**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Atar, Fahrettin. **İslam Yargılama Hukukunun Esasları**. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif. **Türk Hukuk Tarihi**. İstanbul: Beta, 2013.
- Barış, Mustafa Necati. **Hız Osman ve Hız Ali Dönemlerinde Yargı**. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Barkan, Ömer Lütfi. **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar**. Tıpkıbasım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2001.
- Baykal, Bekir Sıtkı. **İbretnüma Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler**. Ankara: TTK Yayınlar, 1968.
- Beroje, Sahip. **Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku**. 1. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 2007.

- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. el- Hüseyin b. Ali. **es-Sünenü'l-Kübra**. C.6, Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1352.
- Beyyumi, Muhammed Ali Fehim. **Tarihu'l-Kaza fi'l-Harameyni's-Şerifeyn İbane'l-Karni's-Salis Aşer el-Hicri/Et-Tasi' Aşer el-Miladi**. 1. Bs.. Kahire: Mektebetu Zehrai's-Şark, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Kamus**. İstanbul: Bilmen Yaynevi, 1968.
- Centel, Nur ve Hamide Zafer. **Ceza Muhakemesi Hukuku**. 11. Basım. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi. **Kitabü's-Sünen (Sünenu Ebu Davud)**. Muhammed Avvame (thk.). Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.
- Ebu Talib, Hamid Muhammed. **en-Nizamü'l-Kazai fi'l-Memleketi'l-Arabiyeti's-Suudiyye**. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi,1984.
- Ebu Yala, Muhammed b. Hüseyin el-Ferra el-Hanbeli. **el-Ahkamu's-Sultaniyye**. Muhammed Hamid el-Fıkı (tsh.). Beyrut: Darül Kütübül İlmiyye, 1983.
- Ebu Zehra, Muhammed. **İslam Hukukunda Suç ve Ceza**. İbrahim Tüfekçi (çev.). İstanbul: Kitabevi, 1994.
- El-Bağdadi, Hatib. **Tarihu Bağdad ev Medineti's-Selam**. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, (t.y.).
- El-Harabişe, Enes Yasin Mahmud ve Muhammed Aklel Hasan el-Ali. **el-Mekasidü's-Şer'iyyetü ve Tatbikatüha fi'n-Niyabeti'l-Âmmeti's-Şer'iyye**. Ürdün: Camiatü Cereş, 2020. (<http://search.mandumah.com/Record/1181307> (25 Eylül 2022)).
- El-Kastallani, Ebu Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed. **İrşadü's-Sari li-Şerhi Sahih-i Buhari**. 7.bs. Mısır: Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, 1323 (m.1905/1906).
- El-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sahihu Müslim**. 2. Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Daru Sahnun, 1992.
- Er-Raman, Fehd b. Zeyd ve Rafi Arif el-Harişa. **İstihdamü's-Şeffafiyyeti'l-İdariyyeti ve Alakatüha bi Edai'l-Amiline fi Mükafehati'l-Cerimeti fi Hey'eti'r-Rakabe ve't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm fi'l-Memleketi'l-Arabiyeti's-Suudiyye**. Ürdün: Camiatü Müte, 2013. (<http://search.mandumah.com/Record/785020> (25 Eylül 2022)).
- Es-Semerkandî, Alaeddin. **Tuhfetü'l-Fukahâ**. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

- Eş-Şirbini, Hatib. **Delilleriyle Büyük Şafii Fıkhı Muğni'l-Muhtac: Minhacü't-Talibin Şerhi**. Soner Duman (çev.). İstanbul: Mirac Yayınları, 2017.
- Gavs, Talha b. Muhammed b. Abdurrahman. **el-İddiaü'l-Âmm ve Ahkamuhu fi'l-Fıkh ve'n-Nizam**. Riyad, 2004.
- Halife b. Hayyat, Ebu Amr eş-Şeybani. **Tarih**. Ekrem Ziya el-Ömeri (thk.). Riyad: Daru Taybe, 1985.
- Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi**. Salih Tuğ ve M. Said Mutlu (çev.). İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.
- Hüseyin Galib. **Müdde-i Umumi ve Muavinleri**. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1890.
- İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhanüddin. **Tebziratü'l-Hükkam Fi Usulü'l-Akdiye ve Menahici'l-Ahkam**. Kahire: Mektebetül Külliyyatil Ezheriyye, 1986.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. **Mukaddime**. Süleyman Uludağ (çev.). İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- İbnü'l Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekr Şemsüddin el-Cevziyye. **Et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye**. Dimaşk: Mektebetü Darü'l-Beyan, t.y..
- İbnü'l-Uhuvve, Ziyaeddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. **Mealimü'l-Kurbefi Ahkami'l-Hisbe=The Ma'alimal-Qurba fi Ahkam al-Hisba**. Reuben Levy (trc. ve tsh.). London: Luzac and Company, 1938.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi. **Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**. Abdülmecid Tu'me Halebi (thk.). Beyrut: Darü'l-Marife, 1997.
- İbn Vehb el-Katib, Ebu'l-Hüseyin İshak. **el-Burhan fi Vücuhi'l-Beyan**. Kahire: Mektebetü's-Şebab, 1979.
- İddianameler I**. İstanbul: İbda-Refref Yayıncılık, [t.y.].
- Karagöz, İsmail. **İnceleme ve Soruşturma Rehberi**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Karni, Ali b. Hasan b. Ali. **el-Hisbe fi'l-Mazi ve'l-Hazır Beyne Sebati'l-Ehdaf ve't-Tetavvüri'l-İslami**. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- Kâsânî, Ebu Bekr Alâeddin Ebu Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. **Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**. 2.bs. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1982.

- Kavakçı, Yusuf Ziya. **Hisbe Teşkilatı; Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1975.
- Kazıcı, Ziya. **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)**. İstanbul: Zafer Matbaası, 1987.
- Kettani, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed. **Nizamü'l Hükümeti'n-Nebeviyye (et-Teratibü'l-İdariyye)**. Beyrut: Hasan Cana, (t.y.).
- Kılıç, Sümer. **İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı: İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması**. İstanbul: Emre Yayınları, 1994.
- Kubalı, Hüseyin Nail. **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler**. İstanbul: Ersa Matbaacılık, 1964.
- Kunter, Nurullah. **Muhakeme Hukuku Dahı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**. İstanbul: Beta, 1989.
- Kunter, Nurullah. **Ceza Muhakemesi Hukuku**. 5. bs.. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974,
- Madanoğlu Cuntası (İddianame): 12 Mart Belgeleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973.
- Mahmasani, Subhi Receb. **el-Evdaü't-Teşriyye fi'd-Düveli'l-Arabiyye**. 4.bs.. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1981.
- Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. **İtti'azü'l-Hunefa bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatımiyyine'l-Hulefa**. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (thk.). Kahire: el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1996.
- Maverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Basri. **el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayätü'd-Diniyye**. Ali Şafak (trc.). İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.
- Maverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Basri. **el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayätü'd-Diniyye**. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. **el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar**. [y.y.], ty.
- Muhammed Abdülcevad Muhammed. **et-Tetavvuru't-Teşrii fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye**. İskenderiye: Münşetü'l-Maarif, 1977.
- Müceyledi, Ahmed Said. **Kitabü't-Teysir fi Ahkami't-Te'sir**. Musa Lekbal (trc.). Cezair: eş-Şeriketü'l-Vataniyye, 1970.
- Muhammed el-Medeni Busak. **Devru'n-Niyabeti'l-Âmmeti fi Dav'i'l-Fıkhî'l-İslami**. Riyad: Camiatü Nayif el-Arabiyye li'l-Ulumi'l-Emniyye, 2005.

- Nasif, Ahmed Abdüsselam. **eş-Şurta fi Mısri'l-İslamiyye**. Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabi, 1987.
- Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumi Esasları**. İstanbul: Marifet Basımevi, 1952.
- Osman Nuri. **Mecelle-i Umur-i Belediye**. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1922.
- Özaydın, Abdülkerim. **Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Rahmuni, Muhammed Şerif. **Nizamu's-Şurta fi'l-İslam ila Evahiri'l- Karni'r-Rabi' el-Hicri**. [y.y.]: Darü'l-Arabiyye li'l-Kitab, 1983.
- Remli, Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza Şehabü'd-Din. **Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac**. Beyrut; Daru'l-Fıkr, 1984.
- Sadrüşşehid, Ebu Hafs Hüsamüddin. **Şerhu Edebi'l-Kadi**. Ebü'l-Vefa el-Efgani; Ebu Bekr Muhammed Haşimi (thk.). Beyrut: Darü'l-Kütübbi'l-İlmiyye, 1994.
- Saib, Osman. **Tahkikat-ı Evveliyye ve İstinkakiyye**. İstanbul: Mihran Matbaası, 1302.
- Saldırım, Mustafa. **Cumhuriyet Savcısının Hukuki Sorumluluğu** (Prof. Dr. Bilge Öztan'a Armağan). Ankara 2008. (<https://saldirim.com/yeni/wp-content/uploads/2013/11/Cumhuriyet-savc%C4%B1sn%C4%B1n-hukuki-sorumlulu%C4%9Fu.pdf>) (16.10.2022).
- Sarıçam, İbrahim. **Hız Ömer**. 5.bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. **El-Mebsut**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Seyyid Emir Ali. **Muhtasarı Tarihi'l-Arab**. Afif Baalbeki (çev.). Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1990.
- Şeyzeri, Abdurrahman b. Nasr. **İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı**. Abdullah Tunca (çev.). İstanbul: Marifet Yayınları, 1993.
- Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf Firuzabadi. **Et-Tenbih fi'l-Fıkhi's-Şafiî**. 1. bs., Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatib. **Muğni'l-Muhtac ilâ Ma'rifeti Meâni'l-Elfaz**. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. **Tarihü't-Taberi: Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk**. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (thk.). Beyrut: Daru Süveydan, 1967.

- Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. **Tehzibü'l-Asar: Müsnedu Ali b. Ebi Talib IV.** Mahmud Muhammed Şakir (thk.). Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1982.
- Taner, M. Tahir. **Ceza Muhakemeleri Usulü.** 3. bs., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1955.
- Tarablusi, Ebu'l-Hasan Alauddin. **Muinü'l-Hükkam fi ma Yeteraddedü Beyne'l-Hasmeyn minel Ahkam.** Beyrut; Darül Fikr, t.y..
- Temir, Hakan. **Emevilerde Valili.**, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. **El-Camiü'l-Kebir (Sünenü't-Tirmizi).** Takiyyüddin en-Nedvi (i'tena bihi). Amman: Ervika li'd-Dirasat ve'n-Neşr; Muzafferfur: Merkezi eş-Şeyh Ebu'l-Hasan en-Nedvi, 2017.
- Tosun, Öztekin. **Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri.** İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1981.
- Useymın, Abdullah es-Salih. **Tarihu'l Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye.** Riyad: el-Emanetü'l-Âmme li'l-İhtifal bi Müruri Mieti Âmin ala Te'sisi'l-Memleketil Arabiyyeti's-Suudiyye, 1999.
- Uslu, Rifat. **İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç ve Ceza Belirleme Yetkisi.** Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık, 2011.
- Ünal Özkorkut, Nevin. **Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik.** Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.
- Yargı, M. Ali. **Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi.** 2.bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Ömer Faruk (Ed.). **Sultan İkinci Abdulhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkiat Raporu.** İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- Yurtcan, Erdener. **Ceza Yargılaması Hukuku.** 3. bs. İstanbul: Beta, 1987.
- Zeydan, Abdülkerim. **Nizamu'l-Kada Fi-Ş-Şeriatü'l-İslamiyye.** Bağdad: Matbaatü'l-Ani, 1984.
- Zirikli, Hayreddin. **Şibhu'l-Cezireti'l-Arabiyye fi ahdi'l-Melik Abdilaziz.** 3. Bs.. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1985. 1 C.'de 1-2.C.
- Ziyaeddin, Mehmed. **Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye Şerhi.** İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894.
- Zübeyri, Ebu Abdullah Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab. **Nesebu Kureyş.** E. Levi Provençal (tsh.). Kahire: Darü'l-Maarif, 1982.

Zühayli, Muhammed. **el-Kazâi's-Şer'i: el-Kavaid ve'd-Davabitü'l-Fıkhiyye**. Dimaşk: Darü'l-Fikr; Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2015.

Sürelî Yayınlar

Akdağ, Mustafa. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar". **AÜDTCFD**. C.13, sy.1-2 1955, sa.27-51.

Aras, Bahattin. "Sahtecilik İddiası Bakımından Hukuk ve Ceza Mahkemesi Kararlarının Birbirine Etkisi". **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. sy.124, Mayıs-Haziran 2016, sa.357-406.

Atçıl, Abdurrahman. "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)". **İslam Araştırmaları Dergisi**. sy.38, 2017, sa.89-121.

Barkan, Ömer Lütfi. "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Tefişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar 1 (Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul el-Mahrusa), **Tarih Vesikaları Dergisi**, sy.5, 1942, sa.326-340.

Ceylan, Ayhan. "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (XIX. Yüzyıl)". **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**. sy.5, 2008, sa.65-86.

Duranoğlu, Yakup. "Türk Ceza Muhakemesi Hukukundaki Soruşturma Evresinin Tarihi Gelişimi". **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. sy.1, Ocak 2022, sa.167-190.

Ebu Salih, Hamza Ahmed. "Ahkamu'n-Niyabeti'l-Âmmeti fi'l-Fıkhi'l-İslami". **Mecelletü'l-Camiati'l-İslamiyye li'd-Dirasati's-Şer'iyye ve'l-Kanuniyye**. sy.2, Nisan 2020, sa.42-63.

el-Cevfan, Nasır b. Muhammed b. Mübarek. "Teklifü Sultati't-Tahkiki'l-Cinai ve'l-İddai'l-Âmm ve Asaruhu". **Mecelletü Kada**. sy.2, Temmuz 2013, sa.7-90.

El-Şerifeyn, Yusuf Abdullah ve Hüseyin el-Ömeri. "en-Niyabetü'l-Âmmetü's-Şer'iyyetü fi Kanuni Usuli'l-Muhakemat". **el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirasati'l-İslamiyye**. sy.4, Mayıs 2019, sa.79-108.

Ergül, Teoman. "Jürili İtham Sisteminin Tarihimiz ve Hukukumuzdaki Kökleri Üzerine Bir İnceleme". **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. sy.5, 1989, sa.715-744.

Fanid, Nematollah Aghabalael ve Emin Hüseyinoğlu. "İran İslam Cumhuriyeti Hukukunda İdari Yargı". **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**. sy.17, 2017, sa.58-69.

- Hizmetli, Mustafa. “Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği”. **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**. sy.6, Aralık 2017, sa.425-443.
- İçel, Kayhan. “Savcılar İçin Etik ve Davranış Biçimlerine İlişkin Avrupa Esasları ‘Budapeşte İlkeleri’ Işığında Savcıyı Ret Sorunu”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. sy.14, 2008, sa.25-33.
- Kayar, Betül. “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”. **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**. sy.1, 2020, sa.189-234.
- Kocaoğlu, Serhat Sinan. “Tarihsel Perspektifi ile Türk-İslam Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafî”. **Ankara Barosu Dergisi**. sy.4, 2010, sa.61-78.
- Sonel, Hikmet. “Türkiye’de Savcılığın Kuruluşu”. **Adalet Dergisi**. sy.2, Şubat 1949, sa.177-198.
- Şık, Hüseyin. “Müdde-i Umumiden Savcıya Evrilen Yolculuk”. **Adalet Dergisi**. sy.1-2, 2019, sa.509-530.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergi**. C.52, sy.4, Kasım 2003, sa.147-154.
- Yılmaz, Ejder. “Savcıların Hukuk Davalarındaki Görevleri”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. sy.1-2, 1972, sa.255-287.
- Yılmaz, Metin. “İslam Tarihinde (Emevi-Abbasi Dönemi) Saltanata Bağlı Yargı Siyasallaşması”. **İstem**. Yıl:2, sy.3, 2004, sa.135-152.

Diğer Yayınlar

- 1924 *Anayasası*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (22 Ekim 2022).
- 1961 *Anayasası*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (22 Ekim 2022).
- 1982 *Anayasası*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (22 Ekim 2022).

Abdülaziz b. Fehd Abdullah es-Sultan. “el-Merkezü’n-Nizami li Hey’eti’t-Tahkik ve’l-İddai’l-Âmm fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suudiyye”, **Yükseklisans Tezi**,

Camiatü Nayif el-Arabiyye li'l-Ulumi'l-Emniyye Külliyyetü'd-Dirasati'l-Ulya, 2004.

Ahıskalı, Recep. "Muhzır", **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 31, Ankara, 2020.

Akyüz, Vecdi. "Emevilerin Kuruluş Devrinde İslam Amme Hukukunun Gelişmesi", **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 1989.

Akyüz, Vecdi. "İslam ve Türk Tarihi Amme Hukuku Müesseselerinden Mezalim (Divanü'l-Mezalim)", **Yükseklisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 1984.

Alamtabriz, Haleh. "Ortadoğu'da Siyasal İslam: İran, Mısır ve Suudi Arabistan Örnek Ülkeleri İçin İslami Siyasal Yapı ve Sosyal Adaletin Karşılaştırmalı İncelenmesi", **Yükseklisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2014.

Bal, Emel Bengü. "Tanzimat'tan Sonra Kadı ve Naib Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab", **Yükseklisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi SBE, 2016.

Başoğlu, Tuncay. "Tezkiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.41, İstanbul, 2012.

Bilgin, Adem. "Cumhuriyet Savcısının Hukuk Davalarındaki Görevleri", **Yükseklisans Tezi**. Çankaya Üniversitesi SBE, 2013.

Camiatü'l-Medineti'l Alemiyye. **El-Hisbe**. 2011.

Cebeci, Dilaver. "Osmanlı Devletinin İhtisab Ağalığı", **Yükseklisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi SBE, 1986.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.1412.pdf> (26 Temmuz 2022).

Ceza Muhakemesi Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf> (29 Temmuz 2022).

Demirci, Kürşat. "Engizisyon", **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.11, İstanbul, 1995.

Durhan, İbrahim. "Yapısı ve İşlevi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", **Doktora Tezi**. İstanbul Üniversitesi SBE, 1999.

Düstur. 1.Tertip. Matbaa-i Amire, 1872, C.1.

Düstur. 1.Tertip. Matbaa-i Amire, 1878, C.4.

En-Nizamü'l-Esasili'l-Hükm.

<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/16b97fcb-4833-4f66-8531-a9a700f161b6/1> (25 Eylül 2022).

- Fuad Abdü'l-Mün'im Ahmed. "Devru Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye mea'l-Mukarane bi'l-Heyati'l-Mümasaleti fi'd-Düveli'l-Arabiyye", 2011, <https://www.alukah.net> (23 Eylül 2022).
- Halid b. Abdullah b. Sad el-Adîdan. "Devru Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Amm fi'l-İşrafi ala Tenfizi'l-Ukubati'l-Bedeniyye, **Yükseklisans Tezi**. Camiatü Nayif el-Arabiyye li'-Ulumi'l-Emniyye Külliyyetü'd-Dirasatü'l-Ulya, 2007.
- Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, <https://kadisicilleri.istanbul/?kelimegln=Suba%C5%9F%C4%B1+t%C3%BCt%C3%BCn&secim=tnm&nerede=&kategori=hukum> (22 Eylül 2022).
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/> (14 Eylül 2022).
- Jörg Martin Jehle. "Bir Adli Organ Olarak Savcılık", **Sempozyum Ankara: Türkiye Barolar Birliği**. Ankara, 7-9 Temmuz 2006, s.73
- Kallek, Cengiz. "Hisbe", **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.18, İstanbul, 1998.
- Kamus-i Türki**. "muhzır", Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.
- Kanunu's-Sultatü'l-Kadaiyye*, <https://manshurat.org/node/63718> (25 Eylül 2022).
- Mihaidi, Ghassan Saleh. "İrak Hukukunda Suça İştirak", **Yükseklisans Tezi**. Selçuk Üniversitesi SBE, 2017.
- Nizamu Hey'eti'l-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve nehy-i ani'l-Münker*, <http://islamport.com/k/sas/6806/1.htm> (25 Eylül 2022).
- Nizamu Hey'eti't-Tahkik ve'l-İddiai'l-Âmm*. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/ac892eff-4aa4-4b26-b312-a9a700f2663d/1> (10 Eylül 2022).
- Nizamu'l-İcraati'l-Cezaiyye*. https://www.boe.gov.sa/ar/Translation/Puplications/Documents/LAW_OF_CRIMINAL_PROCEDURE_AR.pdf (10 Eylül 2022).
- Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kamusu**. "Dava", İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.
- Özalpat, Didem. "İslam Devletlerinde Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: İran ve Mısır Ülkeleri", **Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2008.
- Sad b. Abdullah b. Sa'd el-Arifi. "El-Hisbe ve'n-Niyabetü'l-Âmme", **Yükseklisans Tezi**. Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Külliyyetü'd-De've ve'l-A'lam ed-Dirasat el-Ulya, 1983-1984.

- Şık, Hüseyin. “Türk Adli Yargı Sisteminde Savcılık Kurumu”, **Doktora Tezi**. Dicle Üniversitesi SBE, 2018.
- TDK Sözlük**. “müddei”. <https://sozluk.gov.tr/> (20 Eylül 2022).
- TDK Sözlük**. “sav”; “savcı”. <https://sozluk.gov.tr/> (20 Eylül 2022).
- TDK Sözlük**. “tahkik”; “muhakkik”. <https://sozluk.gov.tr/> (22 Ekim 2022).
- Tüfekçi, İbrahim. “Şeriyeye Sicilleri Işığında İslam Yargılama Hukukunda Bilirkişilik”, **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2000.
- Yavuz, Cevdet. “Dava”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.9, İstanbul, 1994.
- Yılmaz, Metin. “İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, **Doktora Tezi**. Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2003.
- Yılmaz, Metin. “Şurta”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.39, İstanbul, 2010.
- Kazıcı, Ziya. “Hisbe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.18, İstanbul, 1998.